

BETEKINTŐ

2016/2. szám

TARTALOMJEGYZÉK

Gellért Ádám – Gellért János: „Partizánvadászat” a zsidónegyedben
Munkács, 1942. június 24.

Petrás Éva: Konfliktusra determinálva
Mindszenty József és Nagy Töhötöm kapcsolata

Duncan Bare: Angleton magyarjai
Esettanulmány az USA Rómában működő Közép-Európai katonai elhárításának
történetéből, 1945–1946

Tabajdi Gábor: A kereszténydemokrata hagyomány és az állambiztonsági iratok

Papp István: Családragénybe oltott ügynöktörténet
Száráz Miklós György: Apám darabokban. Scolar, Budapest, 2016

Kecskés D. Gusztáv: A „példa nélküli lehetőség”
Bizalmas CIA-cikk az 1956-os magyar menekültek titkosszolgálati
felhasználásáról

Pál István: A láthatatlan elhárítás
A tel-avivi magyar külképviseleti szervek biztonsági helyzete, 1950–1967

Liviu Țăranu: A Securitate szervezettörténeti változásai, 1948–1989

„Partizánvadászat” a zsidónegyedben

Munkács, 1942. június 24.

Bevezetés

1942. június 24-én este fél 10 körül a magyar királyi 24. honvéd gyalogezred III. zászlóalj állományába tartozó és az 54. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának 8. századához beosztott katonai egységek Munkács zsidónegyedében „partizánvadász gyakorlatot” hajtottak végre. A zászlóaljparancsnok által eredetileg kiadott parancs szerint a három századnak a *„keleti hadszíntéren gyakran előforduló eseményekkel kapcsolatos”* éjjeli gyakorlatot kellett volna végrehajtaniuk a várostól távolabb eső erdős részekben. Az egyik század legalább 227 fős legénységi állománya századparancsnokai buzdítására azonban előzőlött a város zsidónegyedét, és legalább egy órán keresztül törtek-zúztak, megverték és megalázták az útjukba kerülő zsidókat és kisebb-nagyobb értéktárgyakat, valamint készpénzt tulajdonítottak el. Az esetet azonnali és gyors felelősségre vonás követte. A honvéd vezérkar főnöke, Szombathelyi Ferenc már másnap kora délután a helyszínen volt, és személyesen rendelte el az eset teljes körű kivizsgálását. Babos József, a honvéd vezérkar főnökének bíróságához beosztott hadbíró alezredes két nap alatt elkészítette a vizsgálati jelentését, a kassai honvéd törvényszék pedig június 6-án már ítéletet is hozott. A vád alá helyezett 75 személlyel szemben jogerős ítéletet a legfelsőbb honvéd törvényszék hozta meg 1943. augusztus 24-én. Az eljárás a nyilvánosság teljes kizárásával zajlott, s az elkendőzés annyira sikeres volt, hogy bár az atrocitásoknak több száz résztvevője, szenvedő alanya és érintettje volt, az utókor alig tud valamit az eseményekről. A fennmaradt korabeli vizsgálati hivatalos iratok alapján egyrészt megismerhetjük az események pontos lefolyását, másrészt egészen közelről vehetjük szemügyre, miként igyekezett két felelősségteljes katonatiszt és egy rendőrőrszoba ügyeletes megakadályozni az események zsidóellenes elfajulását. A dokumentumokból jól nyomon követhető, hogy miként törekedett a korabeli magyar állam megőrizni monopóliumát a zsidók elleni erőszak határainak kijelölésében úgy, hogy eközben azért a határsértőknek se essen túl nagy baja. A történetek érdekes adalékul szolgálnak a magyar megszálló csapatok mentalitásának megértéséhez és értékeléséhez.

Az iratok

A vizsgálat iratai az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárából (ÁBTL) kerültek elő. *A kassai haditörvényszéki ítélőbíróság 1942. évi periratai a különítményesek munkácsi atrocitásairól* címet viselő A-886. számú dosszié a levéltár őrzetében található ún. A-sorozat része. Ez az 1836 dossziéból és 186 kötetből álló anyag „a volt állambiztonsági szervek operatív feltáró, prioráló munkáját segíteni hivatott, könyvtári, levéltári és kéziratári anyagokat egyaránt tartalmazó gyűjtemény”, amit az állambiztonsági munkához használtak háttéranyagként.¹

Az ÁBTL létrehozásáról szóló törvény alapján a dossziében található iratokat 2004. március 24-én átadták a Hadtörténelmi Levéltárnak (HL). Az iratanyag jelenleg a Honvédelmi Minisztérium 13. (hadbírószéki) osztályának elnöki iratai között, az 5166/a. csomóban 43.979/el.13. szám alatt található. Az iratok között fellelhető Babos József hadbíró alezredes nyomozati jelentése (m. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, H.200/42.szám.), a kassai honvéd törvényszék vád- és elfogatóparancsa (Ü.1220/42.), a kassai honvéd törvényszék (Hb. 1008/42.I-205.) és a legfelsőbb honvéd törvényszék ítélete (P.II.497/42.szám.18.), a három tiszt rangú vádlott beadványa, valamint különböző, az

üggyel kapcsolatos más dokumentum. Hadbírósi és ügyési iratok kutatásának tapasztalatai alapján nagy valószínűséggel kimondható, hogy több száz oldalra tehető azoknak a tanú- és gyanúsított kihallgatási, valamint tárgyalási jegyzőkönyveknek a száma, amik teljesen hiányoznak az iratok közül. Azonban a kutatót még ez a sovány iratanyag is örömmel kell, hogy eltöltse. A háború elképesztő méretű pusztítást végzett. A vonatkozó hadbírósi iratoknak 99,99%-a megsemmisült. A kassai honvéd törvényszék 1940–1942 közötti iratanyagából egy vékony dossziényi,² míg a legfelsőbb honvéd törvényszék 1915–1944 közötti működéséről csupán egyetlen (!) irat került a HL-be.³ Hasonló a helyzet az 54. gyalogezred irataival; egyetlen doboznyi irat található csak a levéltárban.⁴ A kutató helyzete sajnos még elszomorítóbb, ha Munkács város iratait nézzük. A Kárpátalján 1945 előtt keletkezett magyar nyelvű iratanyagot a Kárpátaljai Állami Területi Levéltár (KÁL) beregszászi kirendeltsége őrzi. Hiába is keresnénk azonban a helyi rendőrkapitányság iratait, ilyen fond nincs, s csak elvéve akadhatunk más őrzési egységekben rendőrkapitánysági iratokra. Pedig tudjuk, hogy az esetről készültek rendőri jelentések, a kapitányságon pedig tucatnyi sértetti tanúvallomást rögzítettek. Az ÁBTL-ben megtalálható például a munkácsi rendőrkapitányság egyik vonatkozó jelentése,⁵ és utalás szintjén olvashatunk az esetről a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött másik rendőrkapitánysági jelentésben is.⁶ Ugyan rengeteg irat maradt fenn Munkács város polgármesteri iratai közül, de eddig egyetlen vonatkozó dokumentum sem került elő a KÁL-ból.⁷

Az erősen fragmentált iratanyag különös óvatosságra intett minket. Hasonló esetekben ugyanis csak azután szeretjük kialakítani álláspontunkat a történelekről, miután megismertük az alapul fekvő nyomozati iratanyagot, és lehetőségünk nyílt összevetni azt a bírói szakban készült tárgyalási jegyzőkönyvekkel, valamint a védelem és az eljáró ügyész beadványaival. Az ítéleteket és a nyomozati jelentéseket általában csak kontrollként szoktuk felhasználni, ellenőrizve azt, hogy nem hiányzik-e valami az iratanyagból. Jelen esetben azonban ezt az önálló értékelést nem tudtuk elvégezni, s az eseményeket döntően Babos hadbíró és az eljáró bíróságok által megszürt tények felhasználásával tudjuk csak bemutatni.

Historiográfia

A korabeli újságok a cenzúra miatt nem írhattak az esetről. Ahogy feltehetőleg a kassai VIII. hadtest kémelhárító osztályán készült (vagy ott iktatott), a cenzorok feladatát a legapróbb részletekig szabályozó iratban olvashatjuk:

„A közlemények elbírálásánál a cenzorra hárul az a feladat, hogy a közéletet megvédje minden izgató momentumtól, s hogy olyan légkört teremtsen, amely kizárja a hiábavaló, okatlan ellentétek felidézését. Nem szabad megengedni a társadalom rendjének megzavarását, s az összhang megbontását magyar és magyar ember között. Minden olyan híryananyag, amely tápot adhat a külföldi propagandának (sztrájkok, szabotázsok, zsidókról szóló kedvezőtlen hírek, sőt zsidó hitközségek állami vagy fővárosi szubvenciója stb.), s amely a hazai viszonyokat hátrányos színben tünteti fel, törlendő. [...] A honvédség teljesítményét kicsinyítő, vagy lekicsinylő cikkek nem közölhetők.”⁸

Talán mindennek betudható, hogy a munkácsi esetet még csak meg sem említi a Kárpátalja történeti kronológiáját korabeli újságcikkek alapján feldolgozó igen részletes mű.⁹ Saly Dezső újságíró, a Budapesti Újságírók Egyesületének 1939–1944 közötti főtítkára,¹⁰ 1945-ben megjelent dokumentumkönyvében azonban utalt az esetre:

„Z. barátja, nyugalmazott őrnagy, aki hivatalos ügyben járt Munkácson beszél, hogy egyik éjszaka nagy sürgés-forgásra riad föl. Kinézett a szálloda ablakán, a tér tele volt katonákkal, akik nagy sietve gépfegyvereket állítottak föl és láthatólag teljes harci készenlétben voltak. Reggelre megtudta, hogy a helyőrség körülvette a zsidók által lakott városrészeket, a

katonák behatoltak a házakba, kihúzták az ágyakból a zsidókat, értéktárgyaikat, pénzüket, rádióikat, fényképezőgépeiket és más mindenféle használati tárgyaikat összeszedték s reggelig különböző udvarokon és épületekben őrizetbe[n] tartották őket. Akkor a foglyokat hazaengedték, az értékeket pedig a kaszárnyákba szállították. A város képviselője Fenczik délelőtt telefonon emelt panaszt a vezérkari főnöknél, aki történetesen Kassán járt, s délutánra meg is érkezett Munkácsra. Mikor a történeteket jelentették neki, nem akarta elhinni és arra kérte a képviselőt és a városi vezetőséget, hogy menjenek vele a kaszárnyába. A parancsnok itt hosszas hebegés után bevallotta, hogy az éjszaka „»partizángyakorlatot« rendezett abból a feltevésből indulva ki, hogy a zsidók a partizánok, akiket ártalmatlanná kell tenni. Az esetnek néhány lefokozás volt a következménye. A megbüntetettek között van egy zászlós is, aki azt a parancsot adta egy katonának, hogy rúgjon hasba egy másállapotos zsidó asszonyt. A katona nem akarta teljesíteni a parancsot, mire a zászlós revolvert fogott rá. Kiderült, hogy a zászlós politikai bűncselekmények miatt többszörösen büntetett nyilas agitátor volt, aki bevonult és gyakorlatilag is terjeszteni akarta az »eszmét«.”¹¹

Salyra hivatkozva Ungváry Krisztián,¹² Kaló József,¹³ és más forrást használva Raz Segal¹⁴ is röviden megemlíti az esetet, ám említés szinten sem találkozunk vele a magyarországi holokausztról szóló történeti enciklopédiában,¹⁵ vagy a „Társadalmi és etnikai konfliktusok a 19–20. században” elnevezésű projekt egyébként igen gazdag adatbázisában.¹⁶

A harci gyakorlat elrendelése

A mozgósított m. kir. 54. honvéd gyalogezred III. zászlóaljának parancsnoka, Muraszombathy Pál alezredes Munkácson, 1942. június 24-én délután 2 órakor tiszti gyűlést tartott. Mivel az alakulat nemsokára a keleti hadszíntérre vonult, elrendelte, hogy az egyes alosztályparancsnokok tervezzenek meg és hajtsanak végre még aznap este egy éjszakai gyakorlatot, melynek tárgya „a keleti hadszíntéren gyakran előforduló eseményekkel kapcsolatban lehet”. Mindezt azért, hogy a zászlóalj még harcképesebb legyen a hadszíntéren. Muraszombathy azt is megparancsolta, hogy a századok az éjjeli menetet kis kötelékben, kisebb vállalkozásokat – főleg partizánharcot imitálva – hajtsanak végre.¹⁷ A városból történő másnapi kivonulásra tekintettel meghagyta, hogy az alakulatok csak egészen rövid mozzanatokot végezzenek.¹⁸ Muraszombathy azt is megparancsolta, hogy mivel az erdős rész távolabb esik a várostól, az alakulatok még világosan induljanak el, s az erdőket a sötétség beálltaig érzék el.

A tiszti gyűlés után, este 5 órakor a zászlóalj 8. századának parancsnoka, Kiss Ferenc főhadnagy összehívta Czimbolinecz Mihály (I.), Berkesi László (II.), Geszt Béla (III.) tartalékos zászlós szakasparancsnokokat és Boldogh István próbaszolgálatos továbbszolgáló főhadnagyot, a nehézfegyveres szakasz szakasparancsnokát. Közölte velük, hogy a gyakorlatot a Munkácsot keresztülszelő Latorcza folyó partján fogják végrehajtani. A Latorcza utca és Dankó utca által közrefogott városrész Munkács zsidónegyedéhez tartozott. Kiss azért szemelte ki ezeket az utcákat, mert szerinte a partizánok különösen a városok zsidó lakta negyedeiben szoktak rejtőzködni. Boldogh ellenezte a tervet. Szerinte nem tanácsos egy ilyen gyakorlatot éjjel lakott utcákban megtartani, mert félő, hogy a kötelékek összekeverednek, és a nemrégiben bevonult, túlnyomórészt tartalékos legénységet nehezen lehet majd kézben tartani. A több éve Munkácson lakó szakasparancsnok jól ismerte a helyi viszonyokat, s mivel „köztudomás szerint a partizánok vezetői túlnyomó részt zsidók szoktak lenni, ennek következtében a legénység hangulata erősen zsidóellenes, miért is az a nézete, hogy a tervezett gyakorlat keretében a század embereit a zsidókra rászabadítják, akkor azok nem a zsidók házaiban elrejtett katonai jelzőket fogják keresni, hanem a zsidókat fogják bántalmazni”. Czimbolinecz osztotta Boldogh félelmeit, Berkesi és Geszt nem nyilatkoztak. Fél 9 körül Kiss főhadnagy szóban is kiadta a gyakorlat részleteit a 8. századhoz beosztott

szakasz- és rajparancsnoknak: elrendelte, hogy a nehézfegyveres szakasz jelző félként szerepeljen, tehát bújjanak el kettesével, mintha partizánok lennének a Latorcza, Zrínyi és Dankó utcákban.¹⁹

A terület a Latorcza folyó partján, de a város szívében helyezkedik el, mintegy 100-200 méterre a főtértől.²⁰ Az I. és II. szakasz feladata volt, hogy átkutassák a házakat és felderítsék az elrejtőzött katonai jelzőket, a III. szakasz tartalékban maradt.²¹ A zászlóalj másik két százada a kapott parancsok értelmében a Munkács környéki erdőkben hajtott végre a gyakorlatot.²² Kiss azt is megparancsolta, hogy a gyakorlat alatt az utcán gyanúsán viselkedő vagy ellenkező zsidót igazoltatni kell, és ha az „kapcáskodna”, annak, olyan helyen, ahol nem látja senki, oda lehet ütni. A magukat igazolni nem tudó zsidókat össze kellett gyűjteni és egy később kijelölt helyre vinni.²³ A tiszti eligazítás után Kiss riadóztatta a munkácsi vár tövében elterülő Várpalánka község házaiban elszállásolt század legénységét. A várpalánkai iskola udvarán felsorakozott katonáknak ugyanilyen szellemben adta ki a gyakorlat végrehajtására szóló parancsot. Ez alkalommal is hangoztatta, hogy a gyakorlat során meg lehet verni a zsidókat „egészen a halál határáig”. Azt is hangoztatta, hogy egy-két zsidó haláláért ő vállalja a felelősséget.²⁴ Hozzátette, hogy ha valaki a zsidók közül panaszt emel, annak a feljelentése oda kerül, ahova a leszerelést kérők kérvénye, a WC-be.²⁵

A századparancsnok utasítására a szakaszparancsnokoknak külön is ki kellett oktatnia a legénységet a feladataikról. Berkesi az előbbi zsidóellenes eligazítás szellemében az egész század előtt megerősítette, hogy nem baj, ha szakaszonként két zsidó halálát okozzák. Beszéde alatt sokatmondó taglejtéssel felmutatott egy ollót, és közölte, hogy „most ez a legfontosabb közelharc eszköz”. A század magyarul jórészt alig tudó ruszin származású legénysége bajtársaik tolmácsolásában kapták meg a parancsokat.²⁶ Csak utalás szinten, de egy pár hónappal később kiadott tiszti parancsból tudjuk, hogy nem volt jó a kapcsolat az 54. gyalogezer magyar és ruszin katonái között:

„Több ízben tapasztaltam, hogy az ezrednél szolgálatot teljesítő nemzetiségi legénységgel szemben a magyar bajtársaik nem a kívánatos bánásmódot tanúsítják, ami azok körében nagyfokú elkeseredést szül. Utasítom az összes alosztály p[arancsnok]k-okat, hogy a magyar legénységet oktassák ki a nemzetiségi bajtársakkal való bajtársias és baráti érzelmű magatartásra. Oktatásuk keretében térjenek ki arra, hogy a nemzetiségiek most már magyarok, csak éppen más nyelven beszélnek, ők is a nemzeti közösségbe tartoznak. Durva bánásmóddal csak elvadítják azokat a magyar beolvadástól és elégedetlenséget szítanak vele. Minden magyar nyelvű honvédek hazafias kötelessége a nemzetiségieket támogatni, törekedni kell arra, hogy azok mielőbb a magyar nyelvet tökéletesen elsajátítsák és nyelvükben is és érzéseikben is magyarokká váljanak. Minden parancsnokot felelőssé teszek ezen parancsom szigorú betartására és a legénység ez irányú kioktatására és ellenőrzésére. Az ezen parancsom ellen vétők példásan megfenyítendőek” – áll egy 1942 szeptemberi tiszti parancsban.²⁷

A parancsok kiadása után Berkesi és Geszit az egyik honvéddel két, hüvelykujj vastagságú botot vágattak, majd egységeikkel a Zrínyi Ilona úton Munkács felé indultak.²⁸ Már útközben Berkesi megígérte katonáinak, hogy levágott pajeszenként 1 pengőt, egy zsidó rabbi szőrmés kalapjáért 2 pengőt fog fizetni, és külön, hangsúlyozottan is utasítást adott, hogy a zsidókat alaposan üssék, verjék. Azzal, aki ezt nem teszi, majd a harctéren fog elbánni, sőt agyon is fogja lőni – tette hozzá.²⁹ Berkesi útközben személyes példát is mutatott zsidóellenes elszántságáról. A járdán Neumann Tibor zsidó béltisztító inas közeledett kerékpáron. Berkesi eléje lépett és a nála lévő bottal elkezdte verni. Neumann el próbált menekülni, mire a honvédek is nekiestek. Nem sokkal később egy zsidó jött szembe parasztkocsin. Berkesi rávágott botjával a bakon ülőre, majd a szakasz legénysége is

nekirontott a férfinak. Ilyen előzmények után ért az egység a Latorcza partjára, ahol Kiss a századot megállította egy mélyedésben, majd a nehézfegyveres szakaszt előreküldte, hogy jelzőként helyezkedjenek el a házakban. Ezután pedig kijelölte a szakaszparancsnokoknak az átkutatásra váró utcákat.³⁰ A jelző fél semmilyen megkülönböztető jelzést nem viselt, és az elrejtett „partizánok” semmiben sem különböztek az őket kutató katonáktól. Berkesi a jelzőként szereplő katonákat útközben kioktatta, hogy az őket „rejtegető” zsidókat figyelmeztetni kell: ha elmerik árulni rejtekhelyüket, akkor meg lesznek verve. Egyben a kutató felet is figyelmeztette, hogy azokat a zsidókat is megverhetik, akik nem szolgáltatják ki a partizánokat.³¹

A géppuskás szakasz egyik tisztje, Fesztory Béla még a gyakorlat megkezdése előtt azt javasolta Kissnek, hogy értesítsék a rendőrséget a gyakorlatról. A századparancsnok megfogadta a tanácsot, és Fesztoryval elment a közeli városházán levő rendőrőrszobára. Az ügyeletes rendőr-tiszthelyettes, Jakab I. János közölte, hogy őket nem értesítették a gyakorlatról, és felhívta a századparancsnok figyelmét, hogy az ilyen éjszakai hadgyakorlatot 48 órával előbb be kell jelenteni a rendőrségen, illetve a katonai állomásparancsnokságon. Az ügyeletes körültekintésére vall, hogy lehetőségeihez mérten igyekezett mindent megtenni a polgári lakosok érdekében, és kivezényelt hat rendőrt a rend fenntartására, majd azonnal jelentést tett a rendőrség ügyeletes tisztjének. Utóbbi azonban a munkácsi honvéd állomásparancsnokság telefonvonalának állandó foglaltsága miatt nem tudott kapcsolatba lépni a katonák feletteseivel. A III. zászlóalj parancsnokát is csupán másnap reggel hat órakor érte el a távirat, hogy a harcgyakorlat egy részét a városban tartották meg.³²

A „partizánvadászat” kezdete és elfajulása

A helyszínen eközben nemcsak ez az elenyésző számú rendőr bukkant fel, hanem az ezred más alakulatainak katonái is, akik hírért vették a gyakorlatnak. A gyakorlat kezdetét egy piros rakéta fellövése jelentette volna, ám ezt valamiért nem sikerült kilőni, így e helyett két kézigránát robbanása és lövések jelezték, hogy a „partizánok” elrejtőztek, és kezdődhet a felkutatásuk.³³ Ugyan nem adtak ki löszert, a legénység tagjainál így is maradtak töltények a korábbi gyakorlatokról.³⁴ Amikor Berkesi este 10 óra 10 perckor a szakaszával a kijelölt házak közé indult, kijelentette a legénysége előtt, hogy aki tud, az a zsidóktól elvehet értékeket. A nehézfegyveres szakasz tartalékba visszahagyott legénységének azt is meghagyta, hogy ha a Latorcza utca felől a zsidók arra menekülnének, nyugodtan üssék őket, „szakaszonként egy-két halott nem számít”.³⁵ A II. szakasz Berkesi vezetésével házról házra járva felnyitatta a lakásokat, s ahol ez nem történt meg kellő gyorsasággal, ott betörtette az ajtókat, majd embereivel behatolt a lakásokba. Itt botjával agyba-főbe verte a zsidókat, tekintet nélkül arra, hogy idős férfiak, nők, vagy gyerekek voltak közöttük. Ebből az őt kísérő honvédek is kivették részüket, akik kisebb-nagyobb csoportokban kézzel, ököllel és puskatussal ütlegelték az eléjük kerülőket.³⁶ Feldinger Náthánné – aki akkor hat hónapos terhes volt – elmondása szerint Berkesi annyira kivetkőzött emberi mivoltából, hogy őt is ütlegelni kezdte, amikor pedig kérte, hogy az állapotára tekintettel ne bántalmazza, és ezért 50 pengőt kínált fel neki, még kétszer hasba is rúgta, a katonákat pedig további bántalmazásra utasította.³⁷ Berkesi egy másik, férjét védő nőt annyira erősen megvert, hogy az bordatörést és alkarján repedést szenvedett.³⁸ Az már csak mellékesen említendő, hogy Berkesi az egyik lakásban egy másfél méteres tükröt azzal a felkiáltással tört szét, hogy „te büdös zsidó, minek neked ilyen szép tükör”.³⁹

A Babos-jelentés és az elsőfokú ítélet szerint a fosztogatással egybekötött tömeges bántalmazások este 10 óra 10 perckor kezdődtek és fél 11-kor már véget is értek. Ezt a beállítást az ügyel foglalkozó egyik instancia sem vitatta, pontosabban szólva nem tartotta szükségesnek foglalkozni vele.⁴⁰ A munkácsi rendőrkapitányságon az események utáni

délelőtt készített jelentés azonban a kezdés időpontját és a gyakorlat kiterjedtségét is merőben másként írta le. E szerint negyed 10 körül egy kb. 300 főből álló honvéd század és egy kb. 100 főt számláló felszerelés nélküli katonai csoport vonult fel a város zsidók által lakott városrészében, majd katonai kordonnal lezárta a Latorcza-Dankó és Árpádvezér utcák torkolati részét. A Csetényi László, Munkács rendőrkapitánya által jegyzett jelentés szerint a reguláris katonai század teljes harci felszerelésben, gépfegyverekkel, páncéltörő ágyúval és golyószórókkal volt felszerelve. Szerinte a gyakorlat kb. este fél 10-kor a páncéltörő ágyúk és gépfegyverek vaktöltéses lövéseivel kezdődött, ám rövidesen, úgy 10-15 perc elteltével a gyakorlat minden harcszerű formáját elveszítette, fosztogatássá és általános rablásná fajult. *„A látszat az volt, hogy a fosztogatás előre kidolgozott terv szerint történik, mivel 6-8 főből álló csoportok nyomultak be a házakba. [...] A katonai csoportok a lakások ajtaját puskatussal feltörték, a bent lévőket összeverték, többeket szuronnyal meg is szúrtak és a lakásokban található ékszert, pénzt, ruhaneműt a házak előtt álló országos járműveken magukkal vitték”* – írta.⁴¹

Az elsőfokú ítéletben felsorolt egyik eset szerint Stern Dezső Latorca utca 48. szám alatti lakásába 9 óra 10 perckor lépett 3-4 honvéd, majd rövidesen eltávoztak. Nem sokkal utánuk négy vagy öt honvéd érkezett és megkérdezték, hogy zsidó-e. Ahogy kimondta, hogy az, rögtön elkezdtek ütni a fejét. Negyed órával később egy újabb csoport lépett a szobába, akik előtt Stern földre vetette magát, és kérte, hogy ne bántsák. 10 óra 30 perc körül megint egy négy-öt főből álló csoport nyitott be hozzá és kérték az igazolványát. Miután átadta, a parancsnok kijelentette, hogy őt a papírok egyáltalán nem érdeklik, és „rajta fiúk” buzdítással megverette.⁴²

A zsidó polgári lakosok megpróbáltatása tehát nem csak a hivatalos nyomozati jelentésben és a kassai honvéd törvényszék ítéletében megállapított szűk 20 perces időszakra korlátozódhatott. Tudjuk, hogy az érintett terület polgárait – katonai mulasztás folytán – nem értesítették hivatalosan és időben előre. Éppen ellenkezőleg, a kiszemelt házak lakói az esti órákban, röviddel a gyakorlat kezdete előtt tudták meg a partizánokat megszemélyesíteni hivatott 2-2 katonától, hogy minek lesznek hamarosan a részesei. Sőt, azt is hallhatták a Berkesi által előre kioktatott „partizánoktól”, hogy testi fenyegetés vár rájuk, ha elárulják az elrejtőzött katonák jelenlétét. Emiatt feltehetően aggodalommal nézhettek az elé is, vajon milyen eszközöket vetnek be az „ellenség” után tudakozódók. Az iratokból nem derül ki, hány házban, lakásban rejtettek el „partizánt”. A gyakorlatra kiszemelt utcák lakói tehát semmilyen előzetes jelzést nem kaptak, ezért természetes, hogy az első kapu- vagy ajtózörgetésre kinézve, látva, hogy nem megszokott rendőri ellenőrzésről van szó, nem mindenütt akartak ajtót nyitni a katonai csoportoknak. Erről számolt be Hochmann Dávid, akinek Dankó utcai lakásának ajtaját fél 10-kor zörgették meg. Mivel látta, hogy katonák jönnek, nem nyitott ajtót, akik erre berúgták azt, és felszólították, hogy menjen ki az udvarra. Amint kiért, elkezdtek puskatussal verni. Miután alaposan helyben hagyták, visszamentek a lakásába, és pénzt követeltek a feleségétől. Az asszonyt is bántalmazni akarták, ő azonban annyira visított, hogy a katonák elhagyták a házat.⁴³

Gesztit szakaszparancsnok Berkesihez hasonló vehemenciával esett neki a zsidóknak. A katonák ezen annyira felbátorodtak, hogy nekiláttak a lakások felforgatásának, törték-zúzták a berendezést, a kezük ügyébe kerülő értékeket pedig magukkal vitték. A partizánvadász akció szisztematikus fosztogatásba torkollott. Nem minden katona kapcsolódott be a kegyetlenkedésbe, fosztogatásba. Őket Berkesi és Geszit lelövésével fenyegette, vagy fizikai erőszakkal kényszerítette, hogy üssék a zsidókat.⁴⁴ Növelte a felfordulást az is, hogy a megtalált „partizánok” maguk is bekapcsolódtak a zsidók zaklatásába. Elszéledtek a házak között és részt vettek az ütlegetésekben, fosztogatásban. *„Verve lettek azok a zsidók, akik a partizánokat elárulták a partizánok által, és verve lettek azok a zsidók, akik a partizánokat el nem árulták [...] A gyakorlat csak ürügy volt, melynek leple alatt zsidóverés ment végbe,*

aminek legjobb bizonyítéka, hogy egyetlen partizán sem lett lefogva és ártalmatlanná téve” – olvasható az elsőfokú ítéletben.⁴⁵ Jó példa erre Farkas Hugóné esete. Hozzá és családjához 10 óra tájban egy ruszin nemzetiségű katona tért be. Mivel a férj jól beszélte nyelvét, leültette és megkínálta cigarettával, meg egy kis tejjel. Nem sokkal később benyomult a lakásba egy járőr csapat, mire a géppuskás katona elszaladt. A parancsnok megkérdezte, hogy láttak-e katonát, ám a háziak letagadták, mire a katona fején rúgta a férfit, és kérte a háziak igazolványait. A katonák végül 70 pengővel távoztak.⁴⁶

Ósrégi antiszemita szokás a zsidók vallási önazonosságát kifejező szakáll és pajesz erőszakos meg- vagy lenyirbálása. Berkesi a gyakorlat megkezdése előtt erre biztatta a század katonáit, sőt pénzjutalmat helyezett kilátásba minden beszolgáltatott tincserért. Felszólítását hat esetben követték tettek. Két esetben ollóval, négy másik esetben, olló hiányában zsebkéssel estek neki az áldozatoknak.⁴⁷ A katonák behatoltak az egyik munkácsi zsidó imaházba és majdnem teljese szétverték. Néhányan pedig berontottak a közeli rituális fürdőbe, nem kis ijedelmet keltve a meztelen asszonyok között.⁴⁸

A legénység szakasparancsnokai kegyetlenkedéseit látva felbátorodott, betódult a házakba, és partizánkeresés ürügye alatt sok helyen „fel a kezekkel”, illetve „pénzt vagy életet” felkiáltásokkal fosztogatta és verte a zsidó lakosokat. A hangzavar, a sikítások teljesen felverték a városnegyed esti nyugalalmát. Voltak családok, melyek bezárkóztak házaikba, a bántalmazottak egy része viszont félelmében kifutott az utcára. Menekülésük közben ismételen verésnek tették ki magukat. Most azok az ezredbeli honvédek is bekapcsolódtak, akik eddig csak bámészkodóként követték az eseményeket. Többen az üresen maradt lakásokba lépve, magukhoz vették, ami éppen megtetszett nekik. Nem volt kímélet senkinek: a 84 éves nagymamát vagy a 9 napos betegágyas asszonyt ugyanúgy megverték, egy 12 éves kisfiút pedig többször földhöz vágta.⁴⁹ Volt olyan, akit hét alkalommal vertek agyba-főbe,⁵⁰ szülőket vertek puskatussal gyerekeik előtt, s volt olyan tanú, akinek még napokkal az események után is „víziója” volt az elszenvedett veréstől.⁵¹ Nem sokon múlt, hogy nem lettek halálos áldozatok. Berger Hermann a Latorcza-parton haladt hazafelé, amikor egy zászlós egy kezében feltartott bottal megállította és igazoltatta. Kérdésre közölte, hogy zsidó, erre a zászlós két embert küldött hozzá azzal, hogy „vezessétek a Latorca partra és intézzétek el”. A part szélére érve a két katona felszólította, hogy ugorjon a vízbe, de Berger inkább futásnak eredt. A zászlós utána futott, és a nála lévő vastag bottal elkezdte verni; mikor földre került, a két katona is ütlegelni kezdte, majd a folyó vizébe „szorította”.⁵² Berger rokona, a Latorca utca 40. szám alatt lakó Berger Izidór este 10 órakor nyitott ajtót egy szuronyos katonának, aki azt kezdte kiabálni a feleségeért és gyermekeért aggódó férfinak, hogy „álljatok össze, mert most végzünk veletek”. A megrémült család egymás mellé állt, sírni kezdtek, mire puskatussal elkezdték ütlegelni őket, az egyik katona pedig egy lövést is leadott. A férj elájult a veréstől.⁵³

A munkácsi rendőrkapitány jelentése szerint jellegzetes volt, hogy a tisztek a gyakorlat alatt felgyűrték zubbonyuk gallérját, így nem lehetett felismerni a rendfokozatukat. Kiss főhadnagy egész idő alatt lóháton volt, látta az atrocitásokat, ám mégsem intézkedett. Az egyik rendőr-tiszthelyettes felkérésére még a nevét sem volt hajlandó elárulni. Néhány rendőrnek sikerült bejutnia a kordonnal körülvárt városrészbe. Ahol megjelentek, ott megszűntek a rablások, bántalmazások. A rend azonban ekkora már teljesen felbomlott: az egyes kötelékek összekeveredtek, megszűnt az egységes irányítás. Kiss századparancsnok ennek láttán kb. 22 óra 30 perckor lefújta a gyakorlatot. A századot szakaszonként sorakoztatta majd egységével kb. háromnegyed 11-kor elhagyta a városrészt.⁵⁴ A katonák azonban nem kaptak felszólítást az elrabolt tárgyak, értékek és pénz leadására, így ezeket magukkal vitték a szálláshelyükre.⁵⁵ Berkesi a visszaérkezés után azt tanácsolta a katonáinak, hogy rejtsek el a náluk lévő értékeket, mert azok az egész szakasz tulajdonát képezik, és később osztják majd el.⁵⁶ Ugyanakkor nemcsak a munkácsi zsidónegyedben,

hanem a várossal egybeépített Várpalánkán és a szomszédos, a Latorca másik partján elterülő Oroszveg községben is történtek atrocitások. A városból kivonuló alakulatok még éjfél tájt is randalíroztak: ismeretlen katonák bezúzták a várpalánkai zsidó imaház ablakait, elvitték a tóratekeresztet, összetépték az ott található könyveket, és több embert bántalmaztak.⁵⁷

Az ügyet vizsgáló Babos József szerint kb. 200 egyént bántalmaztak.⁵⁸ Ez a szám valahogy kimaradt a kassai honvéd törvényszék elsőfokú ítéletéből, ám azt tartalmazta, hogy lényegesen több bántalmazás és rablás történt, mint amit az ítéletben felsoroltak. Ennek okául azt jelölték meg, hogy a vizsgálatot kizárólag az 54. gyalogezred embereire terjesztették ki, másrészt a sértettek alig ismerték fel bántalmazóikat.⁵⁹ Az ítélet mindenesetre név szerint megállapította, hogy 24-en szenvedtek nyolc napon belül, míg 5-en nyolc napon túl gyógyuló sérülést.⁶⁰ Az ítéletben felsorolt 82 eset elemzéséből azonban kiderül, hogy ennél jóval több bántalmazás történt.⁶¹ A vagyoni kár Babos jelentése szerint körülbelül 23.000 pengő, a munkácsi rendőrkapitányság június 25-i jelentése szerint 28.000 pengő, az elsőfokú ítéletben felsorolt esetek számszerűsítése után 25.399 pengő.⁶² Összehasonlításképp: 1942 júliusában egy éjszaka a Budapesti Imperiál Nagyszállodában 5 pengő, egy négyéves gyerekek számára szervezett zenei előkészítő tanfolyam havi ára 12 pengő, egy kivilágítatlan szekérrel súlyos balesetet okozó férfi pénzbüntetése 30 pengő volt.⁶³

Az ügy kivizsgálása

A munkácsi rendőrkapitányság központi ügyelete és a városházi őrszoba este 10 óra és fél 12 között legalább tizenöt alkalommal próbálta távbeszélőn elérni a honvéd állomásparancsnokságot, de a vonal végig foglaltat jelzett, így nem sikerült kapcsolatba lépni a katonák feletteseivel. Más magas rangú katonatisztek azonban egy megbeszélés miatt épp Munkácson voltak, ezért őket értesítettek szálláshelyükön, a Csillag szállóban. A tábornokok és ezredek közül Kubányi László ezredes, a marosvásárhelyi 69. határvadász ezred parancsnoka meg is jelent a helyszínen.⁶⁴ Megtekintette a feltört és kifosztott lakásokat, beszélt néhány sértettel, és azonnal megállapította, hogy a panaszok valóságosak. Virágh István alezredes minderről táviratilag értesítette a III. zászlóalj parancsnokát. A címzett azonban csak reggel hat órakor kapta meg ezt a táviratot is, mert éjszaka nem volt kézbesítés.⁶⁵ Június 25-én reggel Csetényi László, Munkács rendőrkapitánya világosban is végigjárta a városrészt és személyesen is meggyőződött az előző éjszakai atrocitások nyomairól. Fél 9 körül részletesen beszámolt a tapasztalatairól vitéz Farkas vezérőrnagynak, a város honvéd állomásparancsnokának és a tábornoki megbeszélés vezetőjének, Schweitzer István vezérezredesnek. A katonatisztek ekkor már nagyvonalakban ismerték az eseményeket a Kubányi által összeállított jelentésből.⁶⁶ Délután 2 órakor Schweitzer értesítette az akkor már szintén Munkácson tartózkodó Szombathelyi Ferencet, a honvéd vezérkar főnökét is. Szombathelyi intézkedésére a 8. századot lefegyverezték, a századparancsnokot, a szakaszparancsnokokat és a fosztogatásban részt vett 72 legénységi állományú honvédet előzetes letartóztatásba helyezték. A század további 134 tagját az elhelyezési körletében szintén őrizetbe vetette, és haladéktalanul megindította a bűnvádi eljárást.⁶⁷ A honvéd vezérkar főnöke később így írt minderről:

„Én magam részéről semmiféle atrocitást nem tűrtem. Nem győztem hangoztatni az emberséges bánásmódot. Ennek, és parancsaim ellenőrzésére a harctéren, mint említettem, egy külön tábornokot bíztam meg. Sajnos ez is csak némi javulást hozhatott az elrontott közszellem mellett. Én többször személyesen beavatkoztam. Így pl. Munkácson egy éjjeli ún. partizánygyakorlattal kapcsolatos zsidóverés és fosztogatás alkalmával véletlenül a helyszínre érkezve, azonnal a legszigorúbban léptem fel. Az egész ügyet a Vkf. bíróságra bíztam.”⁶⁸

Berkesi László minderre úgy emlékezett vissza, hogy „a vezérkari főnök úr minket, mint tiszteket a legénység előtt fegyverezett le, helyezett letartóztatásba és előttük dorgált meg keményen”.⁶⁹

Eredetileg az 54. gyalogezred felsőbb alakulatához tartozó tábori bíróságnak kellett volna eljárnia az ügyben. Június 25-én a déli órákban Szolyvay István hadbíró őrnagy, a VIII. hadtest parancsnokának ügyésze magához is rendelte a 23. könnyű hadosztály parancsnokság tábori bíróságának egyik tagját, és közölte az előző napi fosztogatások tényét. A tábori bíróság azonban június 26-án hajnalban elindult a hadműveleti területre, a hadbírói irományláda már a vasúti kocsiban feküdt, a helyettes hadbíró pedig fogcsonthártya-gyulladás miatt lázasan és erősen feldagadt arccal több napja szolgálatképtelen volt, így nem tudott kiszállni a bűntett helyszínére. A hadosztályparancsnok így hozzájárult ahhoz, hogy az ügyet a VIII. hadtest épp Munkácson tárgyaló ügyész-helyettese vizsgálja ki.⁷⁰ A honvéd vezérkar főnöke azonban a honvéd vezérkar bíróságához rendelt hadbíró, a délvidéki razziasorozat kivizsgálását lebonyolító és a vezérkari főnök teljes bizalmát élvező Babos Józsefet kérte fel a vizsgálat lefolytatására. Ő már június 28-án fel is terjesztette jelentését a honvédelmi miniszterhez. Babos villámgyorsan dolgozott. Feltételezve, hogy 25-én kora délután már elkezdte a vizsgálódást, legfeljebb két és fél napja maradhatott a szerteágazó nyomozás lefolytatására, a gyanúsítottak és a tanúk kihallgatására. A kassai honvéd törvényszék ügyésze június 30-án adta ki a vád- és elfogatóparancsot, másnap pedig a kassai honvéd törvényszék azt jelentette a honvédelmi minisztériumnak, hogy a tárgyalást már másnapra ki is tűzték, 3-4 napon belül pedig ítélet várható.⁷¹ Így is történt.

A törvényszék július 2–6 között ülésezett és hozta meg 64 oldalas ítéletét a 75 vádlottal szemben.⁷² A kassai honvéd törvényszék első fokon példás, elrettentő ítéleteket hozott. Kiss Ferencet szolgálati bűntettben (Kbtk. 134. § (1) bekezdés) és halmazatban felbujtóként elkövetett, magánosok elleni erőszak bűntettében találta bűnösnek, amiért 1 év 6 havi börtönbüntetés, mint főbüntetést szabott ki. Kiss 3 évig nem vállalhatott semmilyen közhivatalt, politikai jogainak gyakorlását is felfüggesztették, valamint lefokozták.⁷³ Berkési Lászlót 3 évi fegyházbüntetésre, mint főbüntetésre, 3 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére, valamint lefokozásra, mint mellékbüntetésre, ítélték.⁷⁴ A 70 fő legénységi állományú katona vizsgálati fogságát az ítélet meghozatala után megszüntették, hogy csatlakozhassanak az orosz frontra útba induló századukhoz, és „a harctéren tanúsítandó vitéz és bátor magatartásukkal bűncselekményüket jóvátenni igyekezzenek”.⁷⁵

A tisztek védekezése

Az egyik legkegyetlenebb elkövető, a pár hónapos kismamát hasba rúgó és a szakaszának tagjait heccelő Berkési László szakaszparancsnok Horthy Miklósnak írt pertörlési kérelmében külön kitért azoknak a körülményeknek az ismertetésére,

„amelyek bennem a zsidógyűlöletet oly mélyen felkeltették, s amely körülmények indító okai voltak azon cselekménynek, hogy azok láttára, hogy a legénység bántalmazza a zsidóságot én is elragadtattam magam, és a helyett, hogy annak abba hagyására adtam volna parancsot, magam is beléptem közibük és magam is néhány zsidót bántalmaztam. Mindezeknek oka az én egész mentalitásom, szomorú életviszonyaim, az általam átszenvedett keserőségek egész sorozata, magyar hazám iránt érzett mélyes szeretetem, hazafias felbuzdulásom, korábban szerzett élet tapasztalataim, amelyek mind-mind azt keltették fel bennem, hogy ennek a mostani bolsevista háborúnak oka a zsidóság – ebben a háborúban elpusztult magyar véreim szeretete. Mindezek a körülmények azt a szilárd meggyőződést keltették fel bennem, hogy minden keserőségeim okozói a zsidóság

tobzódása, ez az elgondolás, az e felett érzett keserűség bosszút forralt és keltett fel bennem, teljesen magával ragadott engemet, teljesen megbénította nyugodt megfontolásomat, akarat elhatározásomat, s így önkéntelenül is magam is részesévé lettem a zsidóüldözésnek. Nem tehetek róla, de amikor láttam, hogy a legénység veri a zsidókat és láttam azon gyakorlati éjszakán a sok tipikus zsidó arcot, engemet is magával ragadott az ár, és egész életem sok keserűségét életem megrontóján, a zsidón megbosszultam.”76

Berkesi 1911-ben született Érsekújvárott, édesapja a város polgármester-helyettese volt, de Trianon után az egész családnak Magyarországra kellett költöznie. Saját elmondása szerint hét évig állás nélkül volt, s mivel családját sem terhelhette (édesapja kénytelen volt a legelső kisebb hivatali állást elfogadni), 1937-ben egy budapesti gyárban napszámosnak állt be, ahol 30 fillér órabérért követ mosott, udvart sepett, „amikor a zsidó értelmiség a legjobb állásokat töltötte be”. 1938-ban jelentkezett egy felvidéki szabadcsapatba, valószínűleg a Rongyos Gárdába, majd a finn–oros háború 1939. novemberi kitérősekor önként jelentkezett a finn légióba, és a járásából 17 további embert szervezett be:

„Tettem ezt a finn nép iránt érzett szeretetemből, és a kommunista zsidóság iránt érzett gyűlöletem a zsidóság ellen a legmélyebb gyűlöletre indított. Nap-nap után fogtunk el zsidó kémekeket, akiknek romboló tevékenysége eredményezte azt, hogy bajtársaimat százával fogták el és vitték a munkácsi és ilosvai börtönökbe, ahol a legnagyobb kínzásokban volt részük. A magyarországi zsidóság anyagilag támogatta a zsidó szabadcsapatokat, akik a legkegyetlenebbek voltak az elfogott bajtársaimmal szemben. Jelenleg is önkéntes jelentkezés folytán teljesítek katonai szolgálatot, ahol kértem a frontszolgálatra való beosztásomat. Mióta itt vagyok, naponként értesülünk parancsnokságaink, a napilapok, a HM és a hadtest által kiadott tájékoztatók útján, hogy a zsidóság mit művel Oroszországban és itthon. Ilyen előzmények után a zsidóság iránti gyűlöletem[em] a robbanásig feszítve voltam és ezek után következett be az éjjeli gyakorlat”.77

Berkesi 1939-ben a Zemplén megyei Szinyér községbe került, ahol tanítóként helyezkedett el. Belépett a nyilaskeresztes párt helyi szervezetébe, ami miatt a kassai tankerületi főigazgatóság vizsgálatot indított ellene. A vád az volt, hogy gyűléseket tartott, nyilas jelvényt viselt és be akarta kényszeríteni tanítótársait a nyilaskeresztes pártba. Felfüggesztették állásából, ahova azonban 1942 júniusában miniszteri döntéssel visszahelyezték. 1943 őszétől 1944 novemberéig a 13. hegyivadász zászlóaljnál teljesített szolgálatot, mint szakaszparancsnok.78

A Horthyhoz írott kegyelmi kérvényében azt bizonygatta, hogy a munkácsi atrocitások elkövetésénél nem vezette aljas indok, kizárólag fiatalsága, túlfűtött hazafias érzései és szenvedélye ragadta magával.

„A zsidóság iránti gyűlölet már a mindenre fogékony gyermekkorban lelkembe vésődött. A szerencsétlen világháború szomorú befejezése és az azt követő gyászos Trianon, a hazámat leromboló kommunizmus a zsidóság munkája volt” – tette hozzá.79

Berkesi bő egy évvel az események után, 1943 novemberében, egy zsidó nőt, Pollák Viktornét inzultált utazás közben. A hölgy a szüleihez utazott Beregszászra, és egy vonatkocsiba került Berkesivel. Pollákné egy másik útitársával beszélgetett a háborúról: épp azt ecsetelte, hogy már négy éve szállást ad egy Füzi nevű századosnak, aki nemrég jött haza az orosz frontról. A százados mesélte, hogy az egyik tiszti legénység egy tank ment keresztül, aki ott helyben elvérzett. Miközben ezt mondta, Berkesi elkezdte nyomogatni a lábát, ám a nő nem reagált „erre a szemtelen ismerkedési módra”. Berkesi erre felugrott és a tömött kocsiban lehordta mindenféle „piszkos, mocskos zsidóasszonyok”, s azt kiabálta, hogy „én majd megmutatom magának maga büdös zsidó, hogy meri a honvédséget és a

tisztikart gyalázní". Berkesi a nőt a kalauzzal leigazoltatta, majd feljelentést tett az ügyészségnél, amiből eljárás is lett, a nőt az Auschwitzba való deportálása előtt rövid időre internálták.⁸⁰

A gyakorlaton részt vett többi tiszt Berkesihez hasonló védekezést terjesztett elő. Geszti Béla 1901-ben született Baromlakán, Nagyküküllő vármegyében. Kegyelmi kérvényében leírta, hogy az 1918–1919-es események alatt „*elkótyavetyéltetett*” szülei ingatlanvagyonára. Ő kereskedelmi akadémiai végbizonyítvánnyal napszámos munkára kényszerült, „*mert keresztény és magyar voltom miatt elhelyezkedni nem tudtam, mivel a vállalatok akkor vagy zsidó, vagy román kézen voltak*”. 1929-ben jelentkezett a francia idegenlégióba, ahonnan azonban öt hónap szolgálat után betegsége miatt, mint alkalmatlant, elbocsátották. 1932-ben megnősült, és felesége kicsiny birtokán gazdálkodott 1938 őszéig. Ezután dohánytőzsde-elárúsítóként dolgozott, majd 1939 tavaszától megszakítással a román hadseregben szolgált 1940. szeptember 8-ig. „*Itt azonban magyarságomért még csak a tiszti étkezdében sem étkezhettem, amikor a zsidók a románokkal ott tobzódtak, nekem azonban ételemet mindig haza kellett szállítanom*” – írta.⁸¹ 1941 augusztusában a IX. árkásztáborban szolgált, ahol először szóban, majd írásban is kérte, hogy küldjék ki az orosz frontra. Nagy meglepődésére meg is kapta a behívóját, 1942. május 21-én érkezett Munkácsra. Szerinte az ellene felhozott összes vádak alaptalanok, mivel beosztott szakaszparancsnokként nem lehetett ellenvetése. Szerinte Kiss századparancsnok csupán azt közölte velük, hogy bejelentette a zászlóaljparancsnoknak a gyakorlat helyét, amit Muraszombathy tudomásul is vett. Hangsúlyozta, hogy nem adott parancsot a verésekre, a lopást pedig a leghatározottabban megtiltotta, mindössze elismételte azt, amit a századparancsnoktól az eligazításon hallott.⁸²

Kiss Ferenc századparancsnok kegyelmi kérvényében is azt olvashatjuk, hogy ő bűncselekményeket nem követett el. Álláspontja szerint a zászlóaljparancsnok tudomásul vette, hogy a Latorca partján fogja végrehajtani a gyakorlatot. Kiss szerint a gyakorlatot annak megkezdése előtt a rendőrségen be is jelentette. A felelősséget eltolva önmagától, hozzátette, hogy „*én a gyakorlat eltervezésekor nem gondolhattam arra, hogy beosztott tartalékos tisztjeim, tiszteseim kiejtik kezükből a vezetést, s a honvédek a zsidókkal erőszakoskodva fosztogatnak*”. Védekezésében előadta, hogy a gyakorlat ideje alatt igen sötét volt, így annak részleteit nem láthatta, de meghallva a zsidó lakosság jajgatását és az ablakcsörömpölést, azonnal lefújta az akciót, ami szerinte így maximum 15-20 percig tarthatott. Szerinte a gyakorlat tartama alatt az ellenőrzést csak a közvetlen közelében tudta végrehajtani, s nem látta, hogy a legénység a zsidókat bántalmazza.⁸³ Az eljárás során Kiss egyébként olyan elképesztő állítást tett, hogy a házából kiszűrődő női sikolyokról azt hitte, hogy bordélyházból szűrődnek ki.⁸⁴ Kiss szerint meggondolatlan volt, amikor a gyakorlatot megelőzően azt mondta, hogy „*ha valaki haragszik a zsidókra, a sötétben, úgyszólván nyoma ne maradjon, adhat nekik egy-két pofont*”. Mentségéül szolgál, hozta fel, hogy „*a zsidósággal kapcsolatban gyermekkoromtól a legszörnyűbb egyéni tapasztalatokat szereztem*”. Hadirokkant tartalékos tüzér főhadnagy édesapját, elmondása szerint, szeme láttára lötték fejen „*zsidó kommunisták*”, és súlyos sebesüléssel kellett neki és egész családjának menekülnie. Később a fejlődésbe bele is halt az édesapja. Majd hozzátette, hogy

„ez az egész lelkiületemre kiható tény, valamint a zsidóságnak nemzetünk ellen elkövetett rengeteg bűne, a zsidó politikai biztosoknak a szovjet fronton tanúsított kegyetlenkedése, amiről a legénységet nemzetvédelmi előadásokon kellett felvilágosítanom, adta számba a meggondolatlan szavakat, de mint fegyelmezett katona fel sem tételeztem, hogy egy-két pofonon kívül a szakasz- és rajparancsnokok részéről közvetlenül ellenőrzött gyakorlat közben egyéb is történhetik”.⁸⁵

Kisst egészen fiatal korától vonzotta a katonai pálya, komoly hivatástudata volt. 1911-ben született Tiszaföldváron, iskoláit Egerben és Kalocsán végezte, 18 éves korában önként vonult be katonának. A tartalékos tiszti iskolát olyan jó eredménnyel végezte, hogy egy egyetemi századhoz vezényelték, s két évig katonaként végezte az egyetemet. *„Minden körülmények között katona szerettem volna lenni”* – írta, de a Ludovika Akadémiára 1930-ban és 1931-ben sem sikerült bekerülnie. Ezért 1933-tól állami tisztviselőnek állt, 1937-ben pedig megnősült, kisfia született. 1938 szeptemberében önként jelentkezett az egyik felvidéki szabadcsapatba, *„megragadva az alkalmat, hogy hazafias kötelességemnek eleget tegyek”*. Három hónapig szolgált, s

*„ott is azt kellett tapasztalnom, hogy minden megmozdulásunkat a zsidók jelentették a cseheknek, minden zsidó a magyarság ellensége, az ellenség kéme, akiknek árulása folytán sok bajtársunkat kínozták a csehek halála”.*⁸⁶

1941-ben pénzügyi számtiszt, majd számellenőr a beregszászi pénzügy igazgatóságon, ahol kiváló minősítéssel elérte a X. fizetési osztályt. A jó előmenetel ellenére tényleges tiszti próbaszolgálatra jelentkezett, és sikeres letöltése után 1941 szeptemberében hivatásos állományba került:

*„Elértem azt, amire ifjúkoromtól törekedtem, megelégedett voltam. A mozgósításkor teljes odaadással, törhetetlen kitartással kezdtem meg századom kiképzését. Úgy a gyakorlótéren, mint az erkölcsi, nemzetvédelmi oktatások idején bátor, harcos katonákat igyekeztem nevelni honvédeimből, s az éjjeli, partizánok elleni gyakorlat idején tanúsított magatartásuk, amelyre csak másnap derült fény – előttem mindent eltitkoltak – engem érintett a legfájdalmasabban. Elképzelhető-e, hogy miután küzdelmes ifjúság végén, nyugodt polgári foglalkozás feláldozásával elértem életcélokat, s amikor azelőtt állottam, hogy szent Hazánkért a dicsőség mezején küzdhetek, az elért eredményeket, feleségemet, gyermekemet, mindent feltettem volna egy lapra: a gyűlölet és bosszúszomj fegyelmezetlen, a honvédség hírnevének ártó kiélésére? Én abban az utólag tévesnek bizonyult hitben voltam, hogy minden alárendeltemben az én belső fegyelmezettségem, önuralmam él, amellyel a zsidókérdés törvényes megoldását várom.”*⁸⁷

Kiss álláspontja szerint azonnal intézkedett, ahogy felfedezte a gyakorlat elfajulását, de az addig előfordult rendellenességekről neki sem alárendeltjei, sem a kirendelt rendőrök nem tettek jelentést. *„Az erőszakosságokat, rablásokat fel sem tételezhettem, úgyhogy tiszta lelkiismerettel állok Főméltóságod kegyes színe elé, s kérem hódolatteljesen kegyelemből a pertörlés elrendelését s a harctérre való azonnali vezénylésemet”* – zárta sorait Kiss századparancsnok.⁸⁸

A honvéd elkövetők azzal érveltek, hogy a bűncselekményeket előljáróik parancsnak minősítő utasítására és részben azok példájától indítva követték el, s *„egyrészt fiatal koruknál és büntetőjogi ismereteik hiányosságánál fogva, másrészt a korszellem és a hadműveleti területen szerzett általuk is ismert tapasztalatok hatása alatt nem tudták megállapítani ezt a határt, melyen túl a honvéd a parancs teljesítését megtagadhatja”.*⁸⁹

Az ügy utóélete

1942. október 16-án Kiss Ferenc felesége kihallgatásra jelentkezett a kassai német konzulnál, Hans Joseph Matuschkánál, és közbenjárást kérte férje ügyében. A konzul mindezt rögtön jelentette a budapesti német követség katonai attachéjának, Friedrich-Carl Rabe von Pappenheimnek, és röviden beszámolt a munkácsi eseményekről. Érdekes, hogy csakis Kissné megjelenése adott okot arra, hogy Matuschka továbbítsa annak a július 15-én kelt jelentésnek a tartalmát, amit a Volksbund munkácsi körzetének vezetője, Zepezauer

Ferenc készítette az atrocitásokról.⁹⁰ 1942 októberéig a kassai konzul nem érezte feladatának, hogy utánajárjon az eseményeknek, így a jelentését azzal a figyelmeztetéssel látta el, hogy az abban foglaltak nem kellően ellenőrzött forrásból származnak.⁹¹ A Zepezauer által készített feljegyzés és a Kissné által elmondottak alapján az körvonalazódott, hogy június 24-én egy katonai gyakorlatra került sor a munkácsi zsidónegyedben. A zsidók nem akarták beengedni a katonákat a lakásaikba, akik ezért erőszakot alkalmaztak és elverték néhányukat.⁹² A konzuli jelentés szerint a Munkácson egy légvédelmi osztagban szolgáló 11 német katona is részt vett az egyik zsinagóga lerombolásában, az apai oldalról német származású és Volksbund-tag Kiss érdekében pedig 800 helyi német írt alá kegyelmi kérvényt. A jelentés elküldése után a német konzul rögtön hozzálátott, hogy további, pontosabb információkat szerezzen az eseményekről. Egy, a magyar hatóságokkal jó kapcsolatot ápoló emberétől a következőket tudta meg: a 24. gyalogezred egyik zászlóaljához tartozó katonák június 24-én lezárták Munkács egyik, főleg zsidók lakta utcáját, hogy partizánvadász gyakorlatot hajtsanak végre. Ennek a kezdetét egy páncéltörő ágyúból leadott lövés jelezte, mire a katonák behatoltak a házakba és megverték az utcákba kerülő zsidókat, a fosztogatások során pedig 13.000 pengőnyi készpénz tűnt el. A konzulnak írt jelentés szerint Engelbrecht István, Munkács polgármestere átfogó vizsgálatot indított, ami a főispánon keresztül egészen Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter asztaláig eljutott. A polgármester vizsgálatát igen rossz néven vették a magyar katonai hatóságok, és a jelentés írója szerint ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Engelbrechtet szeptemberben ideiglenesen felmentették a tisztségéből.⁹³ Matuschka szerint az ügy szigorú elintézése Szombathelyi erélyes, személyes fellépésének volt köszönhető.⁹⁴

A legfelsőbb honvéd törvényszék ítélete

A legfelsőbb honvéd törvényszék 1943. augusztus 24-én hozott ítéletében elutasította a legénységi vádlottak „parancsra tettem” védekezését:⁹⁵

„Az ítéletből kitetszően ugyanis az előjárók a zsidók bántalmazására és ingóik elvételére általában nem adtak kifejezett parancsot, hanem azokat csak, mint célszerűséget, illetve lehetőséget tárták a legénység elé. Amennyiben [...] a bántalmazásra irányuló határozott, külön parancs elhangzott is, a legénységi állományú vádlottaknak, mint felnőtt és kétségtelenül ép erkölcsi érzékű embereknek [...] fel kellett ismerniök a parancs tárgyát képező cselekmények nyilvánvalóan büntetendő voltát és ehhez képest tudniök kellett, hogy a parancsot a Szolgálati Szabályzat I. Rész 80. pontjában foglaltak értelmében teljesíteniök nem szabad.”⁹⁶

A másodfokú ítélet azonban részben helyt adott a tiszt vádlottak védekezésének, és megváltoztatta az elsőfokú ítéletet. A másodfokú bíróság méltánylást érdemlő körülményként vette figyelembe, hogy Kiss édesapját kommunisták lőtték agyon, ami „nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a jelenlegi eszmeáramlatok között higgadtságát és megfontoltságát nem tudta megőrizni”. Hasonló méltánylást érdemlő körülményként vette figyelembe a bíróság Kissnél és Berkesinél is a forradalmakra visszavezethető hányatott életüket, amely „nyilván hozzájárult ahhoz, hogy a jelenlegi eszmeáramlatok hatása alatt a bűncselekmények elkövetésére ragadtatták magukat”.⁹⁷ A legfelsőbb honvéd törvényszék a súlyosító, valamint az enyhítő és méltánylást érdemlő körülmények mérlegelése után úgy találta, hogy az utóbbiak olyan nagyszámúak és nyomatékosak, hogy a bűncselekményekre meghatározott büntetés legkisebb mértéke is aránytalanul súlyos lenne, ezért a büntetés rendkívüli enyhítését alkalmazták. A bíróság kifejtette, hogy bár a vádlottak cselekménye „fegyelemérzékük nagyfokú hiányáról tesz tanúságot”, de mivel „becsületcsorbító bűncselekményt nem követtek el, s remélhetőleg – okulva a bűnvádi eljárás tanulságain és kellő irányítás mellett – még eredményesen használható tisztjei lesznek a honvédségnek, mindannyiukat meghagyta rendfokozatában”.⁹⁸

	Elsőfokú ítélet 1942. július 6.99		Másodfokú ítélet 1943. augusztus 24.100	
	Minősítés	Büntetés	Minősítés	Büntetés
I. r. vádlott Kiss Ferenc, századparancsnok, főhadnagy	- Szolgálati büntett Kbt. 134. § (1) bekezdés - Felbujtói minőségben elkövetett magánosok elleni erőszak (Btk. 175 és 176. §)	1 év hat hónap börtön. lefokozás		5 havi és 15 nap fogház lefokozás mellőzése
II. r. vádlott Berkesi László, szakasparancsnok, tartalékos zászlós	- Szolgálati büntett Kbt. 134. § (1) bekezdés - Társtettesként elkövetett fegyelem és rend elleni büntett Kbt. 113. §	3 év fegyház lefokozás	- Társtettesként elkövetett magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175 és 176. §) - Felbujtói minőségben elkövetett 36 rendbeli fegyelem és rend elleni vétség (Kbt. 113. § 1. bekezdés) - Súlyos testi sértés (Btk. 301. §)	5 havi fogház, lefokozás mellőzése
XLVIII. r, vádlott Geszt Béla, szakasparancsnok, tartalékos zászlós	- Szolgálati vétség Kbt. 134. § (1) bekezdés II. tétel - Felbujtói minőségben elkövetett magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175. § és 176. §)	4 havi, hetenként egy napon börtönnel, a börtönnapokon fekvőhelyen súlyosított fogház, lefokozás	Felbujtói minőségben elkövetett magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175. § és 176. §)	4 havi fogház, lefokozás mellőzése
LXXIV. r. vádlott Boldogh István, szakasparancsnok, próbaszolgálatos, továbbszolgálatos főhadnagy	Szolgálati vétség Kbt. 134. § (1) bekezdés II. tétel	1 havi fogház	felmentés ¹⁰¹	-

LXXV. r. vádlott Czimbolinecz Mihály, szakasparancs- nok, tartalékos zászlós	Szolgálati vétség Kbt. 134. § (1) bekezdés II. tétel	1 havi fogház	felmentés ¹⁰²	-
III-XLVII, XLIX-L, LII- LXII, LXIV, LXVI, LXVIII- LXXI. r. legénységi vádlottak	Fegyelem és rend elleni büntett Kbt. 114. §	6 havi, hetenként egy napon börtönnel, a börtönapokon fekvőhellyel súlyosított börtön	Fegyelem és rend elleni vétség, ¹⁰³ Magánosok elleni erőszak büntette (Btk. 175. § és 176. §)	2 heti, egy napi büntetssel, kemény fekvőhellyel súlyosított fogház 1 havi, hetenként egy napi büntetssel, kemény fekvőhellyel súlyosított fogház

Befejező gondolatok

A tanulmány adalék ahhoz a meginduló kutatáshoz, ami a magyar katonai alakulatok megszálló tevékenységének mozgatórugóit kívánja feltárni. A munkácsi eset jól példázta, hogy az antiszemita korszak és néhány tiszt felbujtói magatartása miként kondicionálta a legénységi állományt súlyos bűncselekmények elkövetésére. A honvéd elkövetők egy része azonban már az orosz fronton szerzett tapasztalatokra hivatkozva próbálta meg elkerülni a büntetőjogi felelősségre vonást. Az általános zsidóellenes közhangulaton túl „*a hadműveleti területen szerzett általuk is ismert tapasztalatok*” – vagyis a zsidókkal és kommunistagyanús személyekkel szemben elkövetett fosztogatások és kegyetlenkedések – is leszüremlettek a szabadságon, vagy a hátorszámban tartózkodó katonákhoz. A kutatás egyik jövőbeli feladata éppen ezért az lesz, hogy szisztematikus feltárja a megszállt területeken elkövetett háborús bűncselekményeket, megpróbálja pontosan azonosítani az indítóokokat és kimutatni a tisztek és a magasabb parancsnokok felelősségének mértékét.

¹ Soós, 2004.

² HL, IV. 65. M. kir. honvéd törvényszék, Kassa.

³ HL, IV. 96. M. kir. legfelsőbb honvéd törvényszék, Budapest. Az 1915–1944 közötti időszakból fennmaradt 28 darab iktató- és lajstromkönyv.

⁴ HL, II. 1520, 23. doboz. M. kir. 54. honvéd gyalogezred. A 24. honvéd gyalogezred anyagaiból csupán az I. zászlóalj töredékes iratai maradtak fenn. HL, II. 1520, 19-20. doboz.

⁵ ÁBTL, P-434, 18. Jelentés katonai csapat által Munkácson elkövetett fosztogatásokról és erőszakoskodásról. 1942. június 25. M. kir. rendőrség munkácsi kapitánysága, 11/biz.1942.szám. (továbbiakban: Munkácsi rendőrkapitányság jelentése)

⁶ Schmidt, 1988: 238.

⁷ Mindezt a KÁL-ban folytatott levéltári kutatásunk és az iratanyagot régóta kutató történész, Kosztyó Gyula is megerősítette.

⁸ KÁL, 92. fond. 1. opisz, zbr. 5. 1, 4. Ismeretlen eredetű, dátum nélküli irat. A *delo*-ban (ügy) utána következő iratok alapján következtettünk az irat készítőjére. A szövegkörnyezetből pedig azt a következtetést vontuk le, hogy az a Szovjetunióval való hadba lépést követően, 1941. június 26-a után íródhatott.

⁹ Fedinec, 2002.

¹⁰ *Magyar Katolikus Lexikon*.

¹¹ Saly, 1945: 535.

¹² Ungváry, 2005: 119.

¹³ Kaló, 2011: 613.

¹⁴ Raz, 2013: 60–61.

¹⁵ Braham, 2007, I: 269–276.

¹⁶ <http://konfliktuskutato.hu/>

¹⁷ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 28. A kassai honvéd törvényszék ítélete, 1942. július 6. Hb. 1008/42.I-205. (továbbiakban: Elsőfokú ítélet).

¹⁸ HL HM, 13. oszt. 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 1. Babos József hadbíró alezredes nyomozati jelentése, 1942. június 28. M. kir. honvéd vezérkar főnökének bírósága, H.200/42.szám. (továbbiakban: Babos-jelentés).

¹⁹ Elsőfokú ítélet, 28.

²⁰ Uo. 55.

²¹ Uo. 29.

²² Uo. 55. Idézetek Tassy-Bacz Károly és Miklósi Emil főhadnagy századparancsnokok tanúvallomásaiból.

²³ Babos-jelentés, 3–4.

²⁴ Uo. 5.

²⁵ Elsőfokú ítélet, 29.

²⁶ Másodfokú ítélet, 9. Az 54. gyalogezred III. zászlóaljának legénysége nagyrészt Munkácsról származott. Takács, 2011, 170.

²⁷ HL, II. 1520, 23. doboz. 54. gyalogezred 5. sz. tiszti parancs, 1942. szeptember 5. Idézi: Fóris, 2016.

²⁸ Babos-jelentés, 5.

²⁹ Elsőfokú ítélet, 29–30.

³⁰ Babos-jelentés, 5.

³¹ Elsőfokú ítélet, 30.

³² Uo. 30–31, 55.

³³ Babos-jelentés, 6.

³⁴ Uo. 6.

³⁵ Elsőfokú ítélet, 31.

³⁶ Babos-jelentés, 7.

³⁷ Elsőfokú ítélet, 31–32, 47.

³⁸ Babos-jelentés, 7.

³⁹ Elsőfokú ítélet, 32.

⁴⁰ Babos-jelentés, 9. Elsőfokú ítélet, 31.

⁴¹ Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.

⁴² Elsőfokú ítélet, 49.

⁴³ Uo. 49.

⁴⁴ Babos-jelentés, 8.

⁴⁵ Elsőfokú ítélet, 32.

⁴⁶ Uo. 46.

⁴⁷ Uo. 38., 45.

⁴⁸ Uo. 32–33.

⁴⁹ Uo. 37., 46, 47.

⁵⁰ Uo. 38., 42.

⁵¹ Uo. 39–40.

⁵² Uo. 44.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.

⁵⁵ Babos-jelentés, 8.

⁵⁶ Elsőfokú ítélet, 34.

⁵⁷ Uo. 50–51.

-
- ⁵⁸ Babos jelentés, 9.
- ⁵⁹ Elsőfokú ítélet, 34.
- ⁶⁰ Uo. 31.
- ⁶¹ Elsőfokú ítélet, 35–51.
- ⁶² Babos jelentés, 9.; Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.; Elsőfokú ítélet, 34-51.
- ⁶³ *Nyírvidék*, 1942. július 1., 3. Uo. 1942. július 2., 3. Uo. 1942. július 4., 5.
- ⁶⁴ Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.
- ⁶⁵ Babos-jelentés, 9.
- ⁶⁶ Uo., valamint Munkácsi rendőrkapitányság jelentése, 18.
- ⁶⁷ Babos-jelentés, 9. Lásd még ehhez HL VKF, 1942. 1. oszt. 5133/el., 5136/el.
- ⁶⁸ Kaló, 2011: 613.
- ⁶⁹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 1. Berkesi László pertörlési kérelme. 1943. június 16.
- ⁷⁰ A kézzel írt név kiolvashatatlan. HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám. Jelentés az 54/III. zászlóalj 8. század tisztjei, tisztesei és legénysége elleni bűnügyben.
- ⁷¹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám. A m. kir. kassai VIII. honvéd hadtestparancsnok átirata a Honvédelmi Minisztérium 13. osztályának, 1942. július 1. (Ü.1220/42.II.)
- ⁷² A tanács elnöke Vincze Lajos ezredes, a tárgyalásvezető bíró Tamásy Béla hadbíró alezredes, a jegyzőkönyvet pedig Soós Károly törzsőrmester és Király Béla díjnok vezették. A vádat dr. Bényei László hadbíró főhadnagy képviselte.
- ⁷³ Elsőfokú ítélet, 17, 23.
- ⁷⁴ Uo. 20., 23.
- ⁷⁵ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám. A m. kir. kassai VIII. honvéd hadtestparancsnok átirata a Honvédelmi Minisztérium 13. osztályának, 1942. július 3. (Ü.1220/42.II.)
- ⁷⁶ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 2. Berkesi László kegyelmi kérelme, d. n. Magyarország Kormányzójának Katonai Irodája 1943. június 16-án iktatta a kérelmet. A levél valószínűleg 1942 júliusában íródott.
- ⁷⁷ Uo. 3.
- ⁷⁸ BFL, VII.5.e. 19112/1949, 31. Berkesi László gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1946. május 13. A szakasparancsnokként elkövetett bűncselekményeiért a budapesti népbíróság Berkesit 6 év fegyházra ítélte (Nb. XVIII.1930/1946., 1947. március 20.), amit a Népbíróságok Országos Tanácsa 5 év fogházra mérsékelte (NOT.III.1539/1947/11.szám., 1949. április 21.). A szerzők osztják az elsőfokú bíróság bírájának különvéleményében leírtakat, miszerint ellentmondások voltak a tanúk vallomásai. Uo. 53–54.
- ⁷⁹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 2. Berkesi László kegyelmi kérelme, d. n.
- ⁸⁰ BFL, VII.5.e. 19112/1949, 5. Pollák Viktorné feljelentése, 1946. június 17. A hölgyet 1944 áprilisában a gyöngyösi zsidók gettóba szállításának idején idézték be a kassai bíróságra, de mivel nem jelentek meg az ügy tanúi, elnapolták a tárgyalást. Az ügy koholt voltáról lásd Uo. 13. Merényi Gyula és Sédi József rendőrségi nyomozók tanúvallomása, 1946. augusztus 17.
- ⁸¹ HL HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 7–11. Geszt Béla pertörlési kérelme, 1942. július 21.
- ⁸² Uo.
- ⁸³ HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 12. Kiss Ferenc főhadnagy kegyelmi kérelme, 1942. július 22.
- ⁸⁴ Elsőfokú ítélet, 55–56.
- ⁸⁵ HM, 5166/a. csomó, 43.979/el.13. szám, 13. Kiss Ferenc főhadnagy kegyelmi kérelme, 1942. július 22.
- ⁸⁶ Uo. 13.
- ⁸⁷ Uo. 13–14.
- ⁸⁸ Uo. 11–14.
- ⁸⁹ Másodfokú ítélet, 14.
- ⁹⁰ PA, Deutsches Konsulat, Kaschau, Paket 4, Band 2. Franz Zepezauer jelentése, 1942. július 15. Zepezaueréről lásd Bank-Öze, 2005: 64.
- ⁹¹ Uo. Matuschka konzul jelentése Pappenheimnek, 1942. október 16.
- ⁹² Zepezauer eredeti jelentése szerint még július közepén is kb. 30 zsidó feküdt a kórházban. PA, Deutsches Konsulat, Kaschau, Paket 4, Band 2. Franz Zepezauer jelentése, 1942. július 15.
- ⁹³ 1942. szeptember 5-én a belügyminiszter felfüggesztette állásából Engelbrechtet a munkácsi közellátási visszaélésekkel kapcsolatos lehetséges szerepe miatt. A közellátási „panamának” 53 vádlottja volt. Az ügy érdekessége, hogy még februárban maga a polgármester tett feljelentést több munkácsi pék ellen, mert nagy hiány mutatkozott a közellátásra kiadott liszt mennyiségében. Az ügyben vizsgáldott a közellátási minisztérium. A június

végén felvett további tanúvallomások egy része érintette a polgármestert is, ami miatt a belügyminiszter fegyelmi vizsgálatot rendelt el. *Nyírvidek*, 1942. szeptember 17., 5.; Uo. szeptember 19., 2. Uo. szeptember 25.

⁹⁴ PA, Deutsches Konsulat, Kaschau, Paket 4, Band 2. Jelentés a kassai német konzul számára. 1942. október 20.

⁹⁵ A tanács elnöke a legfelsőbb honvéd törvényszék elnöke, nemes Futó József vezérőrnagy volt. A tárgyalást dr. nemes Takách Béla hadbíró ezredes, tanácselnök-helyettes, a jegyzőkönyvet dr. Hetessy Kálmán hadbíró százados vezette. A védelmet dr. Zamaróczy Zsigmond, dr. Balkay Dezső budapesti ügyvédek és dr. Dybas Béla honvédségi védő látták el. A koronaügyészség képviselőjében dr. vitéz Nagy Endre hadbíró alezredes járt el.

⁹⁶ Másodfokú ítélet, 14.

⁹⁷ A kassai honvéd törvényszék mindezeket szintén enyhítő körülményként vette figyelembe. Elsőfokú ítélet, 60.

⁹⁸ Másodfokú ítélet, 20–21.

⁹⁹ Elsőfokú ítélet, 17., 19., 22–23, 25–26.

¹⁰⁰ Másodfokú ítélet, 13.

¹⁰¹ Másodfokú ítélet, 22–23.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Másodfokú ítélet, 17–20.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti levéltára (ÁBTL)

4.1. Az állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-886

A kassai haditörvényszéki ítélőbíróság 1942. évi periratai a különítményesek munkácsi atrocitásairól

3.1.6 P-dossziék

P-434

Kiss Ferenc és társai ügye

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. A jogszolgáltatás területi szervei, 1841–1966

5.e 19112/1949.

Berkesi László

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Hadügyminisztérium (HM), 13. osztály, 5166/a csomó

43979

Az 54. gyalogezred 8. százada által 1942. június 24-én Munkácson elkövetett bántalmazások és fosztogatások ügye

Kárpátaljai Állami Levéltár (KÁL), Beregszászi Kirendeltség

M.kir. kassai VIII. kémelhárító osztály iratai

92. fond, 1. opisz

Munkács város polgármesteri iratai

1553. fond, 1–2. opisz

Politisches Archive des deutschen Auswärtigen Dienstes (PA)

Deutsches Konsulat, Kaschau

Paket 4, Band 2.

Berichte an Militärattache in
Budapest (1940–1942)

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Fóris, 2016

Fóris Ákos: „*A nemzetiségek most már magyarok, csak éppen más nyelven beszélnek.*” *Nemzetiségek a magyar királyi honvédségben.* Napi történelmi forrás blog, január 7.

<http://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/01/07/>

Magyar Katolikus Lexikon

Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Saly.html>

Sajtó

Nyírvidék, 1942

Nyírvidék, július 2–4. szeptember 17., 19., 25.

Hivatkozott irodalom

Bank–Őze, 2005

Bank Barbara – Őze Sándor: *A „német ügy” 1945–1953. A Volksbundtól Tiszalököig.* Magyarországi Németek Országos Önkormányzata.

<http://mek.oszk.hu/13600/13654/13654.pdf>

Braham, 2007

Braham, Randolph L.: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Budapest, Park Könyvkiadó.

Farkas (szerk.), é. n.

Farkas Gyöngyi (szerk.): *A Hadtörténelmi Levéltár katonai igazságügyi szerveinek, iratainak repertórium 1802–1991.* Hadtörténelmi Levéltár.

Fedinec, 2002

Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Fórum Intézet, Liliium Aurum Könyvkiadó.

Kaló, 2011

Kaló József: Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlatja 1946-ból. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. sz. 594–629.

Kosztyó, 2011

Kosztyó Gyula: Az ungvári kémelhárító osztály jelentései Kárpátaljáról, 1939–1944. *Scientia Denique*, 1. sz. 28–37.

Saly, 1945

Saly Dezső: *Szigorúan bizalmas! Fekete könyv, 1939–1944.* Budapest, Anonymus.

Schmidt, 1988

Schmidt Mária: Provincial Police Reports. New Insights Into Hungarian Jewish History, 1941–1944. *Yad Vashem Studies*. 233–267.

Segal, 2013

Segal, Raz: *Days of Ruin. The Jews of Munkács During the Holocaust.* Yad Vashem, The International Institute for Holocaust Research.

Soós, 2004

Soós Mihály: A háborús és néPELLenes büntettek feltárásának forrásai. In *Trezor. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2003-as évkönyve.* Budapest, ÁBTL, 81–106.

Takács, 2011

Takács Zsolt Gusztáv: *A tizedes meg a többiek. Tóth Elemér naplója.* Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XIX. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.

Ungváry, 2005

Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban.* Budapest, Osiris.

Konfliktusra determinálva Mindszenty József és Nagy Töhötöm kapcsolata

„A bíboros pörének már nem voltam közvetlen szemtanúja, és mégis lehettem volna koronatanúja.”¹

Nagy Töhötöm² és Mindszenty József élete két ponton érintette egymást: először 1945/46-ban, másodszer 1966 után. Kapcsolatuk azonban mindenkor aszimmetrikusnak volt mondható. Míg 1945-ben a fiatal jezsuita a frissen kinevezett hercegprímás figyelmének is csupán a perifériáján foglalt helyet – elegendőt azonban ahhoz, hogy Nagy életében meghatározó szerepet töltsön be –, addig Nagy 1966-os ügynöki beszervezése,³ s főként 1968-as hazatelepülése után nincs nyoma annak, hogy Mindszenty tudomást szerzett volna Nagy Töhötöm újrafelbukkanásáról. A szerep, amelyet Nagy ekkortól játszott, egyoldalú volt: Mindszenty vonatkozásában – mint ezt részleteiben is látni fogjuk – az állambiztonság dezinformáló propagandájában vett részt.⁴

A bíboroshoz való csupán érintőleges kapcsolata dacára megnyilatkozásaiban Nagy mégis egyenesen koronatanúnak láttatta magát. Ezt részben az a megfelelési kényszer magyarázza, amely az állambiztonsági szervekkel való kapcsolattartás során a különböző státusú együttműködők esetében gyakran kialakul. Nagy a belügyi szervekkel való együttműködésbe bourdieu-i értelemben vett inkorporált kulturális tőkeként vitte be szerzetesi pályafutása során kialakult kapcsolatrendszerét, egyházi ügyekben való jártasságát és ismeretségi körét, így Mindszenty bíborossal való kapcsolatát is.⁵ A bomlasztó tevékenységre foglalkoztatni kívánt Nagy⁶ beszervezési javaslatában sok egyéb szempont mellett külön hangsúlyt kapott Mindszenty bíboroshoz való viszonya: a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című 1965-ben, a szerző saját kiadásában megjelent könyvére utalva külön kiemelik, hogy abban „nagy szerepet kap Mindszentynek, mint a Habsburg restauráció hívének és mindenfajta társadalmi haladás ellenségének éles kritikája”.⁷ Nagy Mindszenty-ellenessége tehát jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy személye felértékelődjön az állambiztonság szemében, s ezért ezt a kapcsolatot mindvégig kiemelten kezelte és hangsúlyozta is.⁸

Nagy koronatanúként való öndefiníciója mögött azonban nem csupán a szervek elvárásainak való megfelelési kényszer állt. Személyes traumája is ott húzódott a háttérben, amely paradox módon hozzájárult ahhoz, hogy saját jelentőségét Mindszentyvel kapcsolatban túlértékelje.⁹ A KALOT-ban játszott meghatározó szerepe,¹⁰ 1944-es átszökése a fronton¹¹ és 1945/46-os római útjai joggal erősítették benne a „történelmi szereplő” énképét. Mindszentyvel való konfliktusa azonban tovább erősítette ezt benne akkor is, amikor a bíboros életét már csupán a mellékszereplő perspektívájából látta.

Nagy Töhötöm római útjai:12

	indulás	érkezés	útvonal, útirány	Egyéb információ
1.	1945. április 9.		Bukaresten keresztül Rómába, de a háború vége miatt előbb vissza Budapestre és onnan tovább	„Emilio Faber” álnéven szökik
	1945. április 30.	1945. július 12.	Budapest–Róma	„Emilio Faber” álnéven szökik
	1945. augusztus 24.	1945. szeptember 3.	Róma–Budapest	Mindszenty kinevezési okmányának hazahozatala
2.	1945. szeptember 25.	1945. október 11.	Budapest–Róma	
	1945. november 22.	1945. december 5.	Róma–Budapest	OSS-támogatással, „Paul Ormay” álnéven ¹³
3.	1946. február 18.	1946. március 3.	Budapest–Róma	Bécstől OSS-támogatással érkezik, „Irving Smith” álnéven ¹⁴
	1946. május 8.	1946. május 16.	Róma–Budapest	
4.	1946. június 5.	1946. július 20.	Budapest–Róma	
	1946. augusztus 7.	1947. augusztus 10.	Róma–Budapest	OSS-támogatással, „Klein” álnéven
5.	1946. október 24.	1946. november 5.	Budapest–Róma	

Mindszenty azonban Nagy életének egyik kulcsszereplőjévé vált, 1946 végén ugyanis aktívan közreműködött abban, hogy Nagyt Borbély István provinciális Magyarországról Rómába küldje,¹⁵ majd a jezsuita rend generálisa onnan Dél-Amerikába helyezze, s így közvetve hozzájárult ahhoz, hogy Nagynak el kellett hagynia hazáját, majd elhagyta a jezsuita rendet is.¹⁶

Az áthelyezés hátterében a Mindszenty-ügyben 1948 decemberében kihallgatott Vid József SJ megfogalmazása szerint az állt, hogy „a hercegprímás kívánsága az, hogy a két személy [Nagy Töhötöm és Jánosi József¹⁷] ne jöhessen vissza Magyarországra, mert tróntörést követtek el az egyház politikájában. Ez valójában azt jelenti – magyarázza kihallgatóinak páter Vid –, hogy meg akartak egyezni a demokratikus kormányzattal és ilyen irányú tevékenységet folytattak.”¹⁸

A páter Vid vallomásában tett állítás a jezsuita renden belül köztudott információ volt, és arra is pontosan hívja fel a figyelmet, hogy Nagy Töhötöm ügyét ekkor még nem lehetett elválasztani azoknak a jezsuitáknak a történetétől, akikkel a legközvetlenebb kapcsolatban állt. Mindszenty ugyanis – primási kinevezése után nem sokkal – nem speciálisan Nagy Töhötömmel, hanem jezsuiták egy bizonyos körével (is) konfliktusba került, akik közé, mint legfiatalabb és legagilisabb tag, Nagy is tartozott. Noha személyisége átszínezte tetteit, Nagy Töhötöm kezdetben mégsem egyéni aktora volt a történeteknek, hanem Mindszentyhez való viszonyát és egyházpolitikai szereplését alapvetően az határozta meg, hogy az általa, valamint Kerkai Jenő, Mócsy Imre¹⁹ és Jánosi József által alkotott jezsuita belső kör legaktívabb tagjaként küldetést, feladatot, futárszolgálatot vállalt magára.

Ez a csoport 1945 és 1948 között abban a reményben tevékenykedett, hogy a magyar katolikus egyház, benne a jezsuita rendtartomány, katolikus szervezetek és közösségek, továbbá a magyar katolikus politikai képviselő – egy modern keresztény párt – háború utáni zavartalan működését sikerül biztosítani. Az említett jezsuitákon kívül lazább vagy szorosabb szálon idevonható néhány katolikus politikusnak, elsősorban az ekkor formálódó új kereszténydemokrata párt, a Demokrata Néppárt vezetőjének, Barankovics Istvánnak, valamint a magyar katolikus püspöki kar legrugalmasabb tagjainak, Bánáss Lászlónak²⁰ és Czapik Gyulának²¹ az egyházpolitikában játszott tevékenysége, amelyet a kialakuló új hatalommal való együttélés lehetőségének, a *modus vivendi* kimunkálásának szándéka hívott létre, s amely a bíboros által képviselt intranzigens magatartás mellett, de a katolikus törekvések feladása nélkül keresett kompromisszumokat.²² A katolikus egyházon belül egyidejűleg több elképzelés élt együtt arról, hogy vajon csak az ellenállás-e az egyetlen járható út, amelyet Mindszenty hercegprímás képviselt, vagy törekedni kell az együttműködés legalábbis részleges szándéka szerint arra, hogy csökkentsék a katolikus egyház működésére leselkedő veszélyt.²³ A *modus vivendi* keresése ez utóbbi alternatívák közé tartozott, és valahol az együttműködés és a nyílt ellenállás közé helyezhető el. S bár az egyházpolitikának ez a vonulata nem irányult a hercegprímás ellen, ő mégis annak vélte.²⁴

Mindszenty *Emlékirataiban* nem nevesíti ugyan, hogy pontosan kikre gondol, amikor XII. Piusz pápával való 1946. februári találkozására visszaemlékezve a következőképpen fogalmaz: „[Piusz] haláláig mellettem állt és megghiúsított minden alattomos mesterkedést, intrikát és cselvetést, amelynek akár a bolsevisták, akár a szolgálatukba fogadott »haladó« katolikusok voltak a kezdeményezői.”²⁵ Ebbe – a körülírás alapján – azonban Nagy Töhötöm személye is beleérthető.²⁶

Ha a bíboros név szerint nem emelte is ki őt, naplóbejegyzései és Kerkai Jenőhöz írt levelei mindazonáltal nem hagynak kétséget afelől, hogy Nagy Töhötöm életének valóban az eltávolítása volt egyik legnagyobb fordulópontja, amelyet akkor kétségbeesetten élete derékba törésének érzett. 1946 novemberében több levélben számolt be Kerkai Jenőnek Dél-Amerikába történő áthelyezéséről. Végül, Rómából írt utolsó levelében így ír: „Kedves Atyám! Ügyemet elintézték. Lefejeztek és a fejemet elküldték a Hercegprímás úrnak engesztelésül. Őeminenciája elégedett lesz. Én szereztem neki Esztergomban egy hercegprímási széket a megtisztelés bíborával, ő hálából szerzett nekem Uruguayban egy kis állást a megszegyenítés pírjával. Haragudni sem lehet rá, mert nem tudja, mit csinál. Most elhagyom kis országunkat és a jelenlegi dispoziციóm szerint többet vissza sem jövök.”²⁷

Már itt tetten érhető az a Nagynak később sokszor, sok helyütt megismételt állítása, miszerint ő „szerezte” Mindszentynek a hercegprímási széket. Nagy 1945. nyári római útja alkalmával valóban ajánlotta lehetséges prímásként Mindszentyt XII. Piusznak,²⁸ a kinevezésről szóló levelet valóban ő hozta haza szeptember elején, és nincs okunk kételkedni abban sem, hogy Mindszenty valóban járt nála ezekben a napokban, ahogyan minderről írásaiban²⁹ és a vele 1978-ban készített filmben is beszél.³⁰ Egy történelmi szereplő azonban szükségképpen csupán részismeretekkel rendelkezik, mivel saját kora minden érdemi történésére nincs rálátása, s ez igaz Nagy Töhötömrre is: vélhetően nem követte nyomon a kézbesítés tényleges lezajlását, nem tudott mások szerepéről, s így mindvégig megmaradt saját szerepe döntő jelentőségének hangoztatása mellett.³¹ Ehhez híven közli egyrészt, hogy a Mindszenty kinevezéséről szóló levelet Kerkainak adta át, mivel „úgy határoztunk, hogy Mindszentynek P. Kerkai viszi el a kinevezési okmányt, mert ő volt a középiskolában tanítványa...”³² Másrészt saját helyzetére utalva elmondja, hogy ezekben a napokban biztonsági okokból nem a jezsuita rendházban lakott; valószínűleg emiatt sem értesült arról, hogy Grósz érseknél szeptember 5-én „estefelé megjelent Szőlgyémi budapesti Karitásztitkár, és egy szabályszerűen lepecsételt levelet adott azzal, hogy Witz érseki helytartó küldi. [...] a levél tartalma Mindszenty veszprémi püspök esztergomi érseki kinevezése volt...”³³ Nagynak ezzel szemben – saját római,

Mindszenty kinevezését szorgalmazó akciója és a levél Kerkainak való továbbítása mellett – csak Mindszenty nála tett látogatása maradt meg emlékezetében. Elmondása szerint 1945. szeptember 11-én titkos tartózkodási helyén, a budapesti Bokréta utcában felkereste őt Mindszenty, aki kétségeit is feltárta Nagynak a prímási kinevezés elfogadásával kapcsolatban, de ugyanakkor „felsorolta érveit, miért fogadja el a prímásságot, és kimondotta az »affirmative« szót látható megindultsággal”.³⁴ A kifejezetten Mindszentyvel foglalkozó *Korfordulón* című munkájában Nagy akkori érzéseit reflektálva azonban már továbbfűzi a történetet: „Ezek a körülmények és az a szerény mondat, hogy már én is láthatom, hogy ő mennyire megjavult az utóbbi időkben, feltámasztották bennem azt az érzést, hogy ő elfogadott engem többnek, mint egyszerű levélátadóknak.”³⁵

Miközben tehát Mindszenty prímási kinevezésének történeti rekonstrukciója Nagy Töhötöm szerepét a maga helyén – kortanúként – elismeri és nyugtázza,³⁶ fenntartható az az állítás, hogy Nagy, vélhetően kettejük későbbi konfliktusa miatt is, saját szerepét megnyilatkozásaiban mégiscsak eltúlozza: magát így áldozatként tudta aposztrofálni, később pedig profitálni tudott „történelmi” szerepvállalásából. Nagy ugyanis azzal a várakozással tért haza Rómából Mindszenty kinevezésével, hogy neki és Kerkainak bizalmi szerepe lehet az új prímás mellett³⁷ – ez főként a KALOT háború utáni sorsa miatt lehetett volna fontos –, s mint láttuk, Mindszenty nála tett látogatása megerősítette benne ezt a várakozást. Kezdeti lelkesedése azonban hamar visszájára fordult, és Dél-Amerikába helyezése azt is eredményezte, hogy Nagy személye ellen irányuló célirányos folyamatként ábrázolhatta az epizódot, és én-elbeszélésében „áldozattörténetként” tulajdoníthatott annak értelmet: minél többet tett ő Mindszentyért, annál hálátlanabbnak tűnt fel a bíboros cselekedete vele szemben.

„A Jezsuiták és szabadkőművesekben megírt okok miatt mindkét vállalkozás – a KALOT és a megértő közeledés – elbukott. P. Kerkait a minden idők nagy változásainak sokszor végig nem gondolt láza és »lendülete« tette börtönbe – engem pedig a leghűségesebb embereit is hidegen feláldozó egyház küldött számkivetésbe” – írta immár 1966-ban.³⁸

A fenti idézetből is kitűnik azonban, hogy a tróntörés nemcsak Nagy kegyvesztésének, hanem az e helyütt „megértő közeledés”-ként definiált *modus vivendi*-keresés kudarcának története is, s így tágabb kontextusban tárja fel „számkivetésének” jelentőségét. Nagy narratívájában Mindszenty – személyes élete fordulásának okozója – a *modus vivendi* és általában véve a progresszív katolikus politika kudarcának okozójaként egyre inkább bűnbak szerepet kezdett betölteni, és fokozatosan felöltötte mindazokat a negatív tulajdonságokat, amelyek később azután lehetővé tették, hogy a magyar állambiztonság Nagyban Mindszenty-ellenes politikája és később kampánya számára partnert találjon. Nagy 1966 után már nem Mindszenty, hanem Mindszenty-ellenessége áldozata lesz.

Az intellektualizáció lélektani eljárása révén a trauma, amely egy mindig is meglévő konfliktusra determinált elvi különbség kulminációs pontja volt, eddigre végérvényesen a katolikus inkulturációjú „szociális forradalmár”³⁹ és a konzervatív főpap ellentétévé rögzül. Nagy megnyilatkozásai természetesen ekkor sem személyes színezettől mentesek, s szóban és írásban is híven tükrözték jellemét: konstans elem saját szerepének túlráajzolása, de a fiatalkorában átélt történet időskori értelmező feldolgozása is, vagyis az átélt tapasztalat reflexió általi eltávolítása és egyúttal fikcionalizálása. A történeti valóság megismeréséhez azonban épp ez a fikciós jelleg nem segít hozzá: Nagy megnyilatkozásaiban összekeveredve jelennek meg a szubjektívan átélt és a ténylegesen megtörtént események, s a kettő közti hiátust egyre inkább teoretizáló, ideologikus eszmefuttatások töltik ki. Ez azért is történhetett így, mert Dél-Amerikába kerülése után Nagy már sosem volt többé közvetlen kapcsolatban Mindszentyvel, a bíboros sorsáról és megnyilatkozásairól szekundér források alapján tájékozódott, és ezeket építette be sémájába.⁴⁰ Ezért is panaszkodhatott tartótisztje arra, hogy Nagy írásai Mindszentyről hanyatló minőséget mutatnak.⁴¹

Nagy nem egyetlen memoárt írt, hanem többször több műfajban fejtette ki nézeteit Mindszenty kapcsán is: hazatelepülésétől kezdődően 1979-ben bekövetkezett haláláig köteteket írt, régebbi írásait egészítette ki, írta át, filmben szerepelt,⁴² és a szervek számára is tekintélyes terjedelmű jelentéseket és összegzéseket állított össze, amelyekben a bíboros hol centrális, hol visszatérő motívum-szerű szerepet játszik. Magát azonban ekkor már olyan történelmi szereplőnek mutatja be, akit a történelmi idő – politikatörténetileg a kádári Magyarország, egyháztörténelmi szempontból pedig az *Ostpolitik* „virágkora”⁴³ – visszamenőleg és aktuálisan is igazol. Az énfikción – a tróntörő szociálforradalmár imázsán – túl tehát létrejön egy strukturális fikció is: Nagy nézete szerint a történelem ítéletet mondott Mindszenty felett, s így őt igazolta. „A zalai láma”,⁴⁴ úgymond, véglegesen a múlthoz tartozik, egy állítólag Kerkaitól átvett kifejezésével élve „kriptaszökevény pap”, „aki hiába képviseli az örökre lezárt világot”.⁴⁵ Az *egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon* című írásában külön kitér Mindszentyre, aki „egy vesztett háború végén, szovjet tankok jelenlétében is időszerűnek ítélte a Habsburg restaurációért munkálkodni, titokban új kormányt szervezni, amelyet maga állított össze, harcba vinni minden megvert erőt és végveszélybe sodorni az azonosítás miatt a magyar egyházat is egy olyan reakciós és nem evangéliumi, hanem pusztán politikai célért, amelyet rajta kívül már csak a maréknyi régi uralkodó réteg tagjai óhajtottak, de már azok sem mindannyian”.⁴⁶ A történelem vélt ítélőszéke előtt tehát Nagy önjelölt koronatanúként tanúskodik az anakronisztikussá váló Mindszenty ellenében, s a Mindszenty-perre visszautalva egy emberöltő elteltével is meggyőződéssel állítja, amit ekkor már talán Mindszenty vádlói sem: „...a vád igaz volt, be lett bizonyítva s így az ítélet is igazságos és jogerős volt.”⁴⁷

Fenntartva, hogy egyrészt természetesen személyes szinten Nagy valóban érezhette magát a bíboros áldozatának, másrészt hogy tökéletesen tisztában volt a *modus vivendi*-politika kudarcának jelentőségével, későbbi Mindszenty-ellenes megnyilatkozásai és az állambiztonsággal való együttműködése hátterében más motiváció is állt: az utólagos elégtételszerzés vagy a személyes bosszú. Strukturális fikciója következtében az 1960-as évek közepén egy hazatelepülését is motiváló új *modus vivendi*-törekvés jelenik meg Nagy elképzeléseiben, amelynek mentén a vatikáni–magyar részleges megállapodás, a II. Vatikáni Zsinat és a nemzetközi enyhülés jeleit tapasztalva gondolta volna újra a régit.

Az új életcél iránti kezdeti lelkesedésében még Kerkait is megpróbálta újra fellelkesíteni, a távolból nem érzékelve pontosan Kerkai megváltozott fizikai és mentális kondícióját, valamint reális mozgásterét. „...életem, helyesebben úgy is mondhatnám és kell is mondanom, hogy életünk főműve a kommunista-egyházi közeledés megírása lesz. Együtt kezdtük és együtt fogjuk bevégezni életünk munkáit. Egyenes út: mindig kiegyeztetni, különbségeket elsimítani, küzdeni az előítéletek és gyűlöletek ellen”⁴⁸ – írta egy levelében 1966-ban az ekkor már a pannonhalmi szociális otthonban élő, börtönviselt Kerkainak. „Hazai szándékom, Sándorom⁴⁹, számomra sorsdöntő lehet” – csupán ennyi Nagy Töhötöm terveire vonatkozatható megjegyzés áll Kerkai távirati stílusú válaszlevelében,⁵⁰ de ez oly mértékben dodonai, hogy semmilyen kapaszkodót nem kínálhatott Kerkai esetleges aktív szerepvállalásának megítéléséhez sem Nagy Töhötöm, sem a levelet ellenőrző magyar állambiztonsági szervek számára azon kívül, hogy performatív beszédaktusként tanúskodott Kerkai Nagy iránt érzett örök barátságáról.⁵¹

Az állambiztonság azonban „Barát” fedőnevű ügynökének⁵² jelentése alapján annyit mégiscsak megtudott, hogy Kerkai Nagy Töhötömmel kapcsolatban azt reméli, „hogy a zsinati szellemű Egyház és a humanizálódó szocializmus dialógusában igen jelentős szerepet játszik [majd]. Mint sehová el nem kötelezett, ugyanakkor – szociális, gazdasági és politikai szempontból – erősen baloldali beállítottságával élete legnagyobb és legjelentősebb szerepéhez jut. Kerkai életének nagy álma teljesedik be – írja a szerveknek „Barát” –, ha Nagy Töhötöm révén a tisztult egyházi és a tisztult szocialista gondolkodás egymáshoz közelebb jut.”⁵³ Kerkai azonban ezen túlmenően nem

aktivizálódott, szavai szerint „az eljelentéktelenedés szíves vállalásán” dolgozott,⁵⁴ és súlyos egészségi problémái csak azt tették lehetővé számára, hogy Pannonhalmán fogadja Nagyt, illetve hogy kétszer ő is meglátogassa a Nagy családot Budapesten.⁵⁵

Nagy új *modus vivendi*-elképzelése tehát magányos vállalkozás maradt és azon az intellektuális bravúron is alapult, hogy eltekintsen az 1948 utáni egyházüldözéstől és többek közt „lelke fele”⁵⁶ – Kerkai – meghurcoltatásától is, következetesen a Rákosi-rendszer bűnei közé sorolva azt. „...fennáll a tény, hogy a kommunizmus állandó valósággá lett a földön. [...] A kommunizmus, amelyet már önmaguk is csak szocializmusnak neveznek, mert eredeti rideg formájában meg nem valósíthatónak bizonyult, a legtávolabbi jelét sem mutatja annak, hogy elsöpörhető lenne”⁵⁷ – írja kezdetben még általánosságban. Ám a szocialista Magyarország eredményeit összegző írásában a magyar helyzetet már konkrétan is elemezve a Kádár-korral szembeállítja a Rákosi-kort, amelyhez *ab ovo* is igyekszik megértően viszonyulni: „[Magyarország] forradalmi eszközökkel, minden átmenet nélkül, fejlődést megtörve, egyszerre lett egy teljesen feudál-kapitalista államból kommunista állammá. Ennek logikus velejárója, hogy ez csak erőszak alkalmazásával mehetett végbe. Ezek történelmi adottságok voltak, amelyek sajnálatosak lehettek [...], de Szent István is ugyanilyen erőszakkal térítette annak idején a magyar pogányokat keresztény hitre. Minden forradalmi változásnak eddig a jellemzője az erőszak, a vérengzés, üldözések és mérhetetlen sok áldozat voltak. Ez történt Magyarországon is: egész társadalmi rétegek lettek elsöpörve, új emberek kerültek vezető pozícióba, akik az egész társadalmi struktúrát megváltoztatták. Ekkora fordulat terror nélkül nem valósulhat meg. [...] A forradalom vihar és nem csendes tavaszi eső. Ez a feszült állapot olyan mint valami orvosi operáció: fáj, vérzik, vagdossák, szúrnak a beteget, de nem tarthat sokáig. Magyarországon kerekén 11 évig tartott, 1956-ig.”⁵⁸ „Ebbe az általános terrorba és tévedéssorozatba beletartozik az egyházzal való viszony teljes megromlása is” – elemez tovább Nagy. Ebben pedig sok múlott Mindszenty „elmérgesítő szerepén, amelyik egyszerűen katasztrofális volt éppen a legválságosabb időkben, amikor egy józan realpolitika helyett a legképtelenebb álmodozásra építette fel az egész viselkedését s ezt összekötötte a magyar egyház létfontosságú kérdéseivel.” „A mi történelmi feladatunk nem az – kontrasztálja saját új szerepét Mindszentyével fejtegetése végén –, hogy a szocializmust megsemmisítsük, mint ahogy ez ma már lehetetlen is, hanem hogy az örök emberi normák felé igyekezzünk terelni.”⁵⁹

Az új *modus vivendi* akadályozója azonban ezúttal is Mindszenty, akinek helyzete a magyar-szentszéki részleges megállapodás után még hosszan megoldatlan maradt.⁶⁰ A „kiegyeztetni”, „elsimítani” szándékozó új *modus vivendi* hangoztatása ekkor már Nagy számára egyre inkább a magyar állam érdekeinek kommunikálását jelenti Mindszentyvel szemben.⁶¹ A magyar fél álláspontját Nagy részletesen magyarázza egy külföldi követség számára készült anyagában is: „A magyar Állam [sic!] és a Vatikán viszonyának tartós rendezésében a legjelentősebb akadályt a Mindszenty-probléma jelenti. A magyar Állam – annak ellenére, hogy a Mindszenty-per annak idején az ún. »konceptációs perek« időszakában játszódtott le – máig jogosnak tartja Mindszenty kardinális elítélését, mert a Népköztársaság védelméről szóló törvény elleni vétségben találta bűnösnek. Éppen ezért jogos kívánságának tartja azt, hogy a Vatikán ebben a kérdésben is változtassa meg az 50-es években kialakult álláspontját, mint ahogy több más »hideg-háborús« időszakbeli álláspontját is revideálta...”⁶²

Nagy számára tehát jelenbeli okokból kifolyólag is a Mindszenty-ellenes küzdelem válik hazatelepülése és a magyar állambiztonsággal való együttműködése egyik legfontosabb indítékává és céljává,⁶³ és nem állt meg pusztán elméleti fejtegetéseknél. E célból pedig a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című könyvét is együttműködési tőkeként hasznosította újra. „Könyvem Mindszentyre vonatkozó része, a jobboldalról ért sok erős támadások odasodortak a buenosi magyar követségre” – emlékszik vissza a magyar szervekkel való együttműködésének kialakulásában könyve szerepére.⁶⁴ Ugyanezt erősítik meg állambiztonsági részről a Nagy beszervezési javaslatában foglaltak: „A jelölt a könyv megjelenésével került látókörünkbe. [...] A könyv kiadása és a jelölt további tervei részét

képezik a római katolikus egyház reakció, konzervatív szárnya leleplezésére irányuló aktív intézkedéseinknek. E tervekről tájékoztattuk a szovjet elvtársakat, akik válaszukban nemzetközi szempontból jelentősnek ítélték meg azokat.”⁶⁵

Alapvetően pozitív fogadtatása ellenére a *Jezsuiták és szabadkőművesek* kapott már negatív kritikákat is,⁶⁶ s ezek idejekorán felvetették a könyvben leírtak hitelességének kérdését. A kritikák azonban még a spanyol⁶⁷ és az első magyar nyelvű kiadásnak⁶⁸ szóltak, és a könyv tartalmi részével szálltak vitába. Nagy beszerzése után azonban a *Jezsuiták és szabadkőművesek* már mint az állambiztonság és rajta keresztül a Magyar Népköztársaság érdekeit szolgáló kiadvány jött számításba: az állambiztonság a kötetet mint nyersanyaggal számolt. A mű további megjelentetésének története tehát arról tanúskodik, hogy az abban megfogalmazott Mindszenty-kritika már nem csupán a kortanú szándékolatlan vagy mélylélektanilag indokolt torzító perspektívájának esetlegességéből, hanem célzott, az állambiztonság által irányított Mindszenty-ellenes támadásból is fakadt. A szervek a könyvet az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve, Nagy másik munkájára, a végül kéziratban maradt *Korfordulón* című műre vonatkozóan – amely a szerző szándékai szerint a *Jezsuiták és szabadkőművesek* jezsuitákról szóló részének Mindszenty-ellenes éllel továbbírt változata – is ellátták módosítási javaslatokkal. A javaslatokat pedig Nagy a szervek melegezésére belefoglalmazta művébe.⁶⁹

Ezt követően a Mindszentyvel kapcsolatos dezinformálás és propaganda részeként valósulhatott meg Nagy és az állambiztonsági szervek együttműködésének részeként, hogy a könyv a bécsi Frick Verlagnál német nyelven is megjelenhetett.⁷⁰ Az idegen nyelven való megjelentetést Nagy már 1967-ben szorgalmazta: „Egy újabb érv: Mindszentyt a Jezsuiták és Szabdk. [sic!] agyonüti. Mikor akarjuk kihozni? Beteg, öreg ember, meghalhat bármely héten. Dicsőséges halálhíre, sőt esetleges zajos temetése után? [...] Most, ma van az ideje, hogy ez a könyv kijöjjön”⁷¹ – nyomtatékosítja véleményét egy, az állambiztonság számára írt feljegyzésében. Ajánlata azonban ekkor még teljes mértékben egybeesett a magyar állambiztonsági szervek érdekeivel, így, mondhatni, nyitott kapukat döngetett.

Fürjes János alezredes⁷² és Bárdos Gusztáv őrnagy⁷³ Nagy feljegyzésére reflektálva jelentésükben következőképpen összegezték a teendőket: „1.) Meg kell vizsgálnunk *Jezsuiták és Szabadkőművesek* c. könyve nyugat-európai kiadásának célszerűségét és lehetőségeit. 2.) A teljes kézirat beérkezése után a megfelelő párt- és állami szervekkel együtt gondoskodnunk kell a végleges gondos lektorálásról és elő kell készítenünk a kiadást /csehszlovák barátaink útján, akik ezt vállalták. 3.) El kell készítenünk hazai foglalkoztatásának perspektivikus tervét és ennek megfelelően megszerveznünk hazatelepítésüket.”⁷⁴

A megjelentetést tehát a magyar állambiztonsági szervek aktívan támogatták egyrészt pénzügyileg, másrészt a csehszlovák szervekkel együttműködésben, a Frick Verlagnál ugyanis a csehszlovák hírszerzés embere intézte a megjelentetés ügyét.⁷⁵ „Intézkedésünkre ez évben Nyugat-Európában megjelenik német nyelven Mindszentyt és követőit leleplező *Jezsuiták és Szabadkőművesek* című könyve. [...] Hazatérése után irodalmi tevékenységével igen hasznos szolgálatokat fog tenni az egyházi reakció elleni harcban és a differenciált, hatásos és szakszerű ateista propagandatevékenységben” – ír Naggyal kapcsolatos terveikről tartótisztje.⁷⁶

A csehszlovák és a magyar szervek egyeztetésére, az ún. Könyv-akció (AO Kniha) keretében 1968. február 19. és 24-e között került sor Budapesten.⁷⁷ A könyv szerzői jogáért Nagy számára 18 000 osztrák schillinges honoráriumot állapítottak meg, amelynek átvételéről a szerző elismervényt adott.⁷⁸ A könyv megjelenése azonban Nagy Töhötömön és a magyar állambiztonságon kívül eső okok miatt késett: Nagy és családja már 1968-ban hazaköltözött, a kötet azonban csak 1969-ben jelenhetett meg. Nagy ismerőségének ugyan már 1968 őszén „örömmel mutatja a bécsi Fricke cég legfrissebb

prospektusát, amely az ő könyvének német nyelvű kiadását jelenti a közönségnek. [...] A kiadás esélyei azonban kissé bizonytalanná váltak az utóbbi hónapokban, de pillanatnyilag minden remény megvan rá, hogy megjelenjen. [...] A jezsuitákról és szabadkőművesekről írt könyvhöz megszerezte Fricke König bécsi bíboros irodájától az egyházi jóváhagyást is, azonban ezt nem tüntetik fel a nyomtatásban. Ma már ott tartunk, hogy az egyházi jóváhagyás esetleg veszélyezteti a könyvpiaci sikert” – informálta ismerőse az állambiztonságot Naggyal való beszélgetéséről, és egyúttal közvetítette Nagy véleményét is a kiadás késlekedéséről: „Mi tette kétségessé előzőleg ezt a bécsi kiadást? – Két mozzanat. Az egyik az egyház felől fenyegetett, amikor Pál pápa kiadta a születés-szabályozás elleni enciklikáját. Nem lehetett tudni, nem kerekedik-e felül az egyházban a merev, konzervatív irányzat, amely elzárkózáshoz vezet. Az ő könyve több szempontból is nem kívánatos lett volna ebben az esetben. Ezek a szempontok: a haladó, balos, párbeszédet hangoztató alapállás – a Mindszenty-ellenesség – és bizonyos szovjet-szimpatia, ami személyes élményeken nyugszik. Utóbbival függött össze különösen a másik zavaró mozzanat, a csehszlovákiai események miatt Nyugaton kialakult kedvezőtlen légkör, hidegháborús hangulat. Ez is azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy könyvét most nem tartják aktuálisnak és kiadása eltolódik.”⁷⁹

Kétséges, hogy König bíboros irodája valóban adott-e a kötethez egyházi jóváhagyást. A magyar állambiztonsági anyagokból csupán az bizonyítható, hogy a nyugati nyilvánosság befolyásolásán túl a könyv megjelentetését az állambiztonság König bíboros dezinformálására akarta felhasználni. König bíboros, bécsi érsekként magyarországi látogatásait ugyan „Besuchspolitik”-ként legitimnek, bár nem hivatalosnak tartotta, személye ennek ellenére komoly összekötő kapocs volt a Vatikán és a magyar egyház, illetve a Vatikán és Mindszenty között.⁸⁰ Ezért az ő dezinformálása fontos állambiztonsági célként szerepelt és ebben szerep jutott a *Jezsuiták és szabadkőművesek* német nyelvű megjelenésének is.

„Barát” ügynök ezúttal azt jelentette egy ismerőséről, hogy „sokat beszélgettek Nagy Töhötömmel, akivel mind melegebb kapcsolatba került. [...] [Nagy] közölte, hogy a »KERESZTÉNYSÉG-KOMMUNIZMUS« című könyve Argentína után megjelent Chilében is »JEZSUITÁK ÉS SZABADKŐMŰVESEK« című munkája pedig Bécsben német nyelven. – (Megemlítette Nagy, hogy értesülése szerint KÖNIG bécsi bíboros nagyon várta a könyv megjelenését, mert állítólag több támadás érte Mindszentyvel kapcsolatos magatartása és állásfoglalása miatt a bíborost, s Nagy Töhötöm könyvéből az osztrák közvélemény objektív informálását várta a Mindszenty ügyvel kapcsolatban.)”⁸¹ Egy „Barát” jelentésének oldalán található kézírásos jelölés szerint jelentésének ezt a szakaszát olyan jelentősnek tartották, hogy megküldték a Belügyminisztérium III/I. Csoportfőnökség 4. osztályának, vagyis a hírszerzés azon osztályának, amelyik a Vatikán, Izrael és az egyházi emigráció irányában dolgozott. Az osztály hírszerző tisztjeit telepítették még 1968 novemberében „Világosság” fedőnevű belső rezidentúraként az Állami Egyházügyi Hivatalba azzal a céllal, hogy a nemzetközi egyházi szervezetek irányába a Külügyminisztériumnál előnyösebb helyzetben lévő ÁEH-t fedőszervként használva a hírszerzés is eredményesebben működhessen.⁸² A *Jezsuiták és szabadkőművesek* osztrák kiadása tehát König bíboroson keresztül mint Mindszenty nyugati és vatikáni megítélését befolyásoló anyag tartott számot a hírszerzés figyelmére is.

Nem tudjuk, Nagy milyen értesülésre alapozta König bíborosra vonatkozó kijelentését, de az 1965-ös magyar és a végül 1969-ben megjelent német nyelvű változat összevetéséből kiderül, hogy kiegészítések és átírások valóban történtek a német nyelvű változatban. A szervek nem azt kérték Nagytól, hogy meg nem történt eseményeket vagy vadonatúj elemzéseket írjon bele a már meglévő szövegbe, inkább sarkosabb, fekete-fehérebb megfogalmazásokat kértek. A változtatások által természetesen Mindszenty lett feketébb, és a szovjetek, illetve a magyar kommunisták fehérebbek, de néhány ponton olyasmit is változtatott Nagy, aminek nincs közvetlen köze a Mindszenty-tematikához: az osztrák kiadásban vélhetően maga is lehetőséget látott a kézirat továbbdolgozására, gyúrható

alapanyagnak és nem lezárt műegésznek tekintette szövegét. Ekkor Nagy az állambiztonság felkérésére már több más kéziratán is dolgozott, számított további publikálási lehetőségre, köztük Mindszenty-ellenes munkája külön kötetként való kiadására is. A *Jezsuiták és szabadkőművesek* német nyelvű megjelentetése az együttműködés első darabja volt, a magyar és a német változat szemlátomást nem térhetett el egymástól. Mindazonáltal a változtatások tendenciózusnak értékelhetők.⁸³

Később azonban Nagy újabb könyvkiadási tervei nem valósultak meg, pedig a *Jezsuiták és szabadkőművesek*hez újabb fejezeteket is készített, hogy egy magyarországi új kiadásban azok is szerepeljenek. Mivel azonban az állambiztonság úgy értékelte, ez már „zavarná egyházpolitikai érdekeinket” – Mindszenty halála (1975) után változott az állambiztonság és a Magyar Népköztársaság Mindszentyvel kapcsolatos érdeke –, évekig halogatták kiadását. Tartótisztje így számol be a Naggyal emiatt kialakult konfliktusról: „A Mindszenty-fejezettel kapcsolatban próbáltam meggyőzni, hogy a téma ismételt felvetése jelenleg nem időszerű: egyházpolitikai, politikai szempontból zavarólag hatna. Kifejeztem azt a meggyőződésemet, hogy hasonló okokból feltehetőleg a Vatikán sem venné jó néven a Mindszenty-ügy felvetését és a várható sajtóvisszhang zavarólag hatna a kialakult kapcsolatokra. KŐMŰVES minden érvem ellenére ragaszkodott hozzá, hogy a [Kossuth] kiadóhoz az új fejezetekkel együtt nyújtja be könyvét. Kijelentette, hogy amennyiben a kiadó nem vállalja a kiegészítést, úgy a könyv kiadásához nem járul hozzá. [...] A téma felvetése nem időszerű, s jelenleg, amikor az ellenséges emigráció és a Vatikánnal is szembenálló konzervatív egyházi erők közösen próbálják elérni Mindszenty szentté avatásának kieszközölését, egy ilyen Mindszenty személyét és tevékenységét egyaránt elmarasztaló hangvétellű írás bizonyosan az ellenséges erők támadását váltaná ki. KŐMŰVES részben személyes sérelmeitől indítva, Mindszentyről egyértelműen elítélően ír, azonban a téma feldolgozása során sem képes függetleníteni magát indulataitól. Ismeretei egyoldalúak, elfogultsága nyilvánvaló. Írói módszerei egy ilyen bonyolult kérdés alapos tárgyalásához nem megfelelőek. Az egyoldalú publicisztikai hangulatkeltés módszerét alkalmazza. E módszert pedig erős alkati és szemléleti adottságai determinálják. Saját, gyakran hibás feltevéseit mintegy objektívnek tekintve, azokat nem kontrollálni, hanem mindenáron igazolni akarja.”⁸⁴

Nagy abban a tudatban maradt hajthatatlan, hogy időközben a kéziratot titokban lánya révén külföldre juttatta, és bízott külföldi megjelentetésében.⁸⁵ Lányához írt levelét azonban, amelyben azt kérte tőle, hogy a kiadást mindenképp indítsa el, az állambiztonság elfogta, így a kiadásra nem került sor.⁸⁶ Nagy tehát Mindszenty kapcsán bizonyos értelemben még a szervek elvárását is túlteljesítette, és ebben újra és újra a szervek számára is jól látható módon személyes indítékai vezették.

Természetesen Nagy világképe és gondolkodása saját élettörténetének és személyiségalakulásának sok összetevős eredménye; ebben Mindszenty szerepe, ha mégoly fontos is, mindazonáltal csupán egyetlen elem a sok közül. Éppen fontossága okán azonban tanulmányunk ennek a szálnak a felfejtését kísérelte meg. Hiszen kapcsolatuk konfliktusra determináltsága Nagyot nem csupán Mindszenty haláláig, hanem saját élete végig elkísérte, így életének konstans tényezőjévé vált. Olyasfajta adottsággá, amely látásmódját és törekvéseit mindvégig befolyásolta, de az örök ellenség szerepe egyúttal őt is kiszolgáltatottá tette és folyamatosan rombolta. Ekként Mindszenty, anélkül hogy ezt bármikor is érzékelte volna, Nagy életének egyik kulcsszereplőjévé, a hozzá való negatív viszony pedig Nagy cselekedeteinek és gondolkodásának egyik meghatározó mozgatórugójává vált.

¹ ÁBTL 4.8.7. III/33 1956 (Mindszenty szereplésének részleteivel) é. n.; OSZK Kézirattár 216. f. 185. ő. e. 406.

² Nagy Töhötöm (1908–1979): jezsuita szerzetes, a KALOT egyik megalapítója, szervezője és vezetője, később szabadkőműves gondolkodó és közíró.

³ A magyar állambiztonság nevében Nagyot 1966. szeptember 15-én „hazafias” alapon szervezte be Bárdos

Gusztáv őrnagy. Nagy ettől kezdve 1972-ig „Franz Kirchenbauer”, 1972-től haláláig „Kőműves Sándor” néven adott jelentéseket. Életéről és szervezéséről lásd: Petrás, 2015a: 203–212.

⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. április 26. 117–118. Az állambiztonság azzal is megbízta, hogy *Jezsuiták és szabadkőművesek* című könyvét írja át, illetve két dokumentumfilmet is készítettek vele. Nagy Töhötöm-interjú. OSZK Történeti Interjúk Tára Interjúgyűjtemény 625., illetve Egy jezsuita páter vallomása egy hercegprímásról. OSZK Történeti Interjúk Tára, Mozgóképkincs Gyűjtemény 1441. A Mindszenty-tematika bár meghatározó Nagy és az állambiztonság együttműködésében és Nagy haláláig permanensen jelen van, mégis csupán egy része Nagy foglalkoztatásának.

⁵ Bourdieu, 1999: 156–177. Az inkorporált kulturális tőke állambiztonsági felhasználásáról lásd Slachta, (megj. alatt).

⁶ Feladatköréhez közvetlenül nem bizonyos emberekről való jelentés tartozott, hanem a szervezési nyilatkozatához csatolt kérdőív szerint: „*bomlasztó tevékenység a katolikus világegyházban (irodalmi és publicisztikai tevékenység útján)*”. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Kérdőív hálózati személyről. 32. Nagy a kémelhárításnak és a hírszerzésnek egyaránt dolgozott. Szervezésére egy ez idáig nem azonosított titkos lakásban – a „Budavár” fedőnevű K-lakásban – került sor Budapesten. ÁBTL 3.2.1. 1584/1. 54. Erről lásd: Tabajdi, 2015: 174–176.

⁷ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Javaslat, 1966. szeptember 7. 41.

⁸ Szervezése idején több hanganyagot készített Naggyal az állambiztonság. Ezek közül egy található meg szalagon is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában az ÁBTL 4.9.-H-6/15. jegyzékszám alatt. A hanganyagot le is gépelték. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 60–73. Legépelt formában több, magnószalagon nem hozzáférhető felvétel leírása is rendelkezésre áll Nagy állambiztonsági anyagában. ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. 74–75., 76–85., 86–102. A meglévő hangyagon Nagy egyházi és politikai kapcsolatrendszerét mutatja be részletesen, amelyet mintegy „együttműködési tőkeként” hoz játékba.

⁹ Mindszenty és Nagy Töhötöm konfliktusa kapcsán Gergely Jenő jegyzi meg, hogy elgondolkodtató, miért a kezdetben Mindszentyt Rómában is támogató két ember, Cavallier József és Nagy Töhötöm került a primással nagyon hamar konfliktusba. A két eset különbségei és a töredékes források dacára állítható azonban, hogy Nagy Töhötöm esete semmiképp sem volt egyedi. Gergely, 1996: 275.

¹⁰ Nagy tanulmányai elvégzése után 1938-ban kapcsolódott be a KALOT munkájába, és rendi részről a mozgalom második számú vezetője lett. Visszaemlékezése szerint Kerkai Jenő már 1931-ben felkereste őt Szegeden, és beszámolt neki mozgalomindítási terveiről, amelyhez kérte, tanulmányai után Nagy is csatlakozzék. Nagy, 1990: 100–101. A KALOT-ról lásd: Balogh, 1998.

¹¹ Az arcvonalon való átszökés naplója. OSZK Kézirattár, 216. f. 47. ö. e. A naplót Balogh Margit adta közre. Balogh, 1992; 1993: 113–152.

¹² Nagy Töhötöm naplói. OSZK Kézirattár 216. f. 19. ö. e. 2. napló (napló az 1945. III. 10. – IV. 6. és 1945. IX. 2–23. közti időszakról) hátsó borítóján található adatok, valamint amerikai titkosszolgálati információk (ld. 13. és 14. lábjegyzet) alapján.

¹³ 1945 augusztusától dokumentálható, hogy Nagy is kapcsolatba került az Office of Strategic Services (OSS) római szárnyával. „*AE-5 [S. Streeter] elnyerte AE-752 [Nagy Töhötöm] bizalmát és megbízta, hogy szerezzen információt AE országról [Magyarországról], főleg az ottani ellenállási mozgalmak létéről.*” National Archives and Records Administration II., a továbbiakban NARA II. R[ecord] G[roup] 226 E[ntry] 210 B[ox] 505 W[ithdrawal] N[umber] 18470–18481. és Bare, 2015: 8–9. (Köszönöm Duncan Bare-nek, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.)

14. NARA II. RG 226 E 210 B[ox] 505 W[ithdrawal] N[umber] 18470–18481.

¹⁵ Borbély István (1903–1987): jezsuita szerzetes, 1943. június 13-tól 1948 decemberéig a magyar jezsuita rendtartomány provinciálisa, ekkor elhagyta az országot. 1952-től Kanadában élt.

¹⁶ Kilépését ugyan hite megingásával magyarázta, de lépését több egyházi környezetben megélt csalódás is katalizálta. Ügyét Piet van Gestel, a rend generálisának német asszisztense 1948. október 24-én Rómában kelt *pro memoria*-ja összegzi, megemlíti Mindszentyvel való konfliktusát, Dél-Amerikába helyezését és Nagy Töhötöm laikus státusba helyezési kérését. *Ad casum P. Alexandri Nagy*. Levelezés a római jezsuita Curiával. Gépelt latin nyelvű másolat. JTMRL II. 1. Epp. Gen. 1943–1949. Nagy az állambiztonságnak is több ízben megerősítette ateizmusát. „...*a lelki naplóm tanúsága szerint egy állandó vergődésben voltam a hitemmel kapcsolatban, amelyből a komoly nagy erőfeszítéseket, sokszor emberfeletti erőfeszítéseket igénylő KALOT munka emelt ki, vagy felejtetett el. [...] Én a könyvemben is bevallom, hogy elvesztettem a hitemet. [...] Azt hiszem, hogy a könyvemben is megemlítem, hogy felszentelésem előtt két-három nappal a spirituálisommal beszéltem, hogy nem akarom felszenteltetni magam, mert komoly kételyeim vannak a hittel. Hogy ezt az én ateizmusomat nem kiabálom a világgá az azt jelenti, hogy okosan akarok még tenni azért a világot, ahová én most kikötök. De majd eljön annak az ideje is.*” ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 31. 70–73.

¹⁷ Jánosi József (1898–1965): jezsuita szerzetes, filozófus, a negyvenes években a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára. A Szent Kereszt Egyesület elnökeként sokat tett a zsidók

megmentéséért. 1949-ben Nyugatra emigrált, 1951–1954 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. 1965-ben máig tisztázatlan körülmények között vonatbaleset áldozata lett.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-700/4. P. Vid József gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyve, 1948. december 14. 199.

¹⁹ Mócsy Imre (1907–1980) jezsuita szerzetes, teológus. 1944–1947-ig a római Gergely Egyetem Újszövetség Tanszékének tanára. Ekkor hazatér. Többszöri börtönbüntetés után 1968 januárjában szabadult.

²⁰ Petrás, 2012: 195–204.

²¹ Balogh, 2010: 43–80.

²² Bánkúti, 2011: 43.

²³ Kenez, 2003: 864–865.

²⁴ Balogh, 2015: 569–570.

²⁵ Mindszenty, 2015: 123–124.

²⁶ Mindszenty Borbély István jezsuita tartományfőnöknek írt levelében kifejti: „Élőszóval ismételtlen említettem, most írásban nyomatékosan kívánom, hogy ama rendtagokkal, akik belföldön és külföldön nem kevesek megütközésére a katolikus széles rétegek megzavarodására is, a hivatalos katolikus iránytól elhajolva, azzal szembehelyezkedve, az annyira szükséges katolikus egység megtörésével, az ellenséges vonallal együtt haladnak engedelmességre szorítani, közéleti és sajtó terén visszavonultatni szíveskedjék. Debrecenben P. Kerkai többek előtt kijelentette, hogy [a KALOT és a Demokrata Néppárt] a megszállókkal barátságos irányt visznek, »ha ez a hercegprímásnak nem is tetszik.« Más oldalról úgy értesülök, hogy ők – saját szavaik szerint – csak hit és erkölcs dolgában hajolnak a hivatalos egyház irányítására. Ez lehetetlen felfogás jezsuiták ajkán.” *Jezsuita rendtagokról rendfőnöknek*. Esztergom, 1946. június 23. Esztergomi Primási Levéltár. Mindszenty Processus V-700/30. 3108/1946. 255–256.

²⁷ Nagy Töhötöm levele Kerkai Jenőhöz. Róma, 1946. november 27. OSZK Kézirattár, 216. f. 236. ö. e. 39–41.

²⁸ Nagy, 1990: 198–200.

²⁹ Uo. 188–189.; Nagy Töhötöm: Korfordulón. OSZK Kézirattár, 216. f. 185. ö. e. 24–27.

³⁰ Az *Egy jezsuita páter vallomásai egy hercegprímásról* c. filmet az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetett forgatókönyv alapján készítette vele Radványi Dezső és Mátray Mihály a *Századunk* c. dokumentumfilm-sorozat részeként. A forgatókönyv vázlata megtalálható az ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. dossziében. Az ebben helyt kapó kérdések alapján Nagy kifejti: „...arra számítottunk, hogy ha mi járjuk ki és hozzuk ezt a kinevezést, az illető új primás mellett mi leszünk az ő legközvetlenebb tanácsadói.” Majd részletesen előadja javaslatának menetét és érveit. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/8. 39–40. Vázlat a „SZÁZADUNK” TV dokumentum sorozat kérdéseire és a megadandó válaszaira.

³¹ Kézírási naplói ugyan éppen erről az időszakról hiányosak, noha ezekre hivatkozva adja elő saját változatát később, így jelenleg nem lehetséges a publikus verziók mögé kérdezni.

³² Nagy, 1990: 188.

³³ Török (s. a. rend.), 1995: 258–259.

³⁴ Nagy, 1990: 189.

³⁵ Nagy Töhötöm: Korfordulón, i. m. 26.

³⁶ Balogh, 2015: 420–430.

³⁷ Azt remélték, hogy „az új hercegprímás mellettünk fog állani a sokféle tapasztalt ellenséges hangulattal szemben és főleg bízunk abban, hogy ezek után mi lehetünk majd bizalmas tanácsadói”. Nagy Töhötöm: Korfordulón, i. m. 26. Várakozásuk talán nem is volt alaptalan. Erre utal Mindszentynek az a XII. Piuszhoz írt levele, amelyben Nagyt a Szentatya figyelmébe ajánlotta: „De ceteris, si Sanctitas Vestra concedere dignetur, mitto P. Nagy S.J. ad pedes Beatissimi Patris, ut Sanctitati Vestrae in nomine meo, se dicet, multa nuntiet et profundissimas preces explanet.” Mindszenty hercegprímás levele XII. Piuszhoz. Esztergom, 1945. szeptember 20. Levelezés a római jezsuita Curiával. Gépelt latin nyelvű másolat. JTMRL II. 1. Epistolae Singulorum, 1942–1945; valamint az a KALOT előtt tisztelgő írás, amelyet még 1945. augusztus 10-i dátummal írt alá Mindszenty, de csak 1945. szeptember 23-án jelent meg az *Új Emberben* „Mindszenty József hercegprímás [akkor még veszprémi püspök] a KALOT elmúlt tíz évéről” címmel. „A mozgalom zászlaja, a névtelen vezetők, valamint az egész KALOT-megmozdulás előtt a komolyan átértézt elismerés zászlaját hajtja meg most annak az ősi Szent Istváni egyházmegyének főpásztora, melynek területén is annyi és annyi helységben karolták fel az eddig sok tekintetben gondozatlan, árva vadvirág falusi legénysort és hozták annak lelkét a legszentebb eszmék izzásába” – írta ekkor Mindszenty.

³⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 16. 23–24.

³⁹ Nagy életének vezérszólámát ekként írja le Jálics Ferenc S.J., aki Nagy Töhötömmel az 1960-as években Argentínában ismerkedett meg. Petrás, 2015b.

⁴⁰ Nagy római irathagyatéka rengeteg Mindszentyre vonatkozó újságkivágást tartalmaz: sok egyéb mellett Nagy gyűjtötte és rendszerezte a Mindszentyről hírt adó magyar és idegen nyelvű cikkeket is. Ezekon kívül a magyar emigráció életében részt véve, később pedig római magyar és hazai kapcsolatrendszerét felhasználva jutott információhoz a bíborosról. ÁBTL 4.8.7. I/10/2. Mindszenty-ügy.

⁴¹ „Az új fejezetekkel kiegészített könyv alacsonyabb színvonalú, mint az eredeti volt. Az új részeket nem KÖMŰVES saját élményei nyomán írta meg. [...] Megalapozatlan, tudománytalan hipotéziseiből zavaros elméleti következtetésekre jut. Bizonyos tényeket önkényesen felnagyít, más, nem kevésbé jelentős körülményt meg sem említ, vagy csak elnagyoltan fejt ki. Operatív szempontból elsősorban a Mindszentyvel foglalkozó fejezete okoz problémát.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. Jelentés, 1978. június 23. 228.

⁴² Ennek jelentőségét, megjelenés–meg nem jelenés buktatóit akkor tudjuk felmérni igazán, ha a társadalmi, közéleti és tudományos nyilvánosság Kádár-kori korlátait és jellegzetességeit is számításba vesszük. Lásd: Köbel, 2015: 123–192.

⁴³ Lásd: Szabó, 2012; Fejérdy, 2011.

⁴⁴ Nagy, 1990: 128.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Jelentés. 100.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók Mindszenty Emlékiratai megjelenése alkalmából, 1974. november 20. 52–53.

⁴⁷ ÁBTL 4.8.7. III/33. 1956; Nagy Töhötöm: Korfordulón, i. m. 420. A Mindszenty-perről való gondolkodását valószínűleg befolyásolta találkozása Olti Vilmosmal, amelyről még ügynökjelöltként így számolt be a szerveknek: „Még beszéltem dr. Olthy Vilmossal, aki szintén régi barátom és munkatársam volt a szegedi hivatásszerű mozgalomban, ahol jogtanácsosunk volt akkor, és aki a Mindszenty tárgyalásnál a bírói székben ült. Sok érdekes részletet mesélt el a tárgyalás lefolyásáról és mondhatom, megdöbbentett Mindszentynek az az elvakultsága, és ugyanakkor jó hatással volt rám az a korrektség és komolyság, ahogy igyekeztek Olthyék ezt a pert szabályszerűen levezetni.” ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. Jelentés, 1966. augusztus 29. 54.

⁴⁸ Levél Kerkai Jenőnek. Buenos Aires, 1966. május 1. ÁBTL 3.2.1. Bt-1984/1. 108.

⁴⁹ Nagy Töhötöm keresztnéve eredetileg Sándor, Dél-Amerikában édesanyja vezetéknevével kombinálva Sándor/Alejandro Varga/Nagy változatokban használta nevét.

⁵⁰ Levél Nagy Töhötömnek. Pannonhalma, 1966. június 22. OSZK Kézirattár 216. f. 365. ő. e. 30. levél. Kerkai levelei és írásai egyre szűkszavúbbak lettek az évek során, amint erre Balogh Margit is felhívja a figyelmet. Balogh, 2016: 51.

⁵¹ Nincs adatunk arról, Kerkai valaha gyanakodott-e arra, hogy Nagy Töhötömnek kapcsolata van az állambiztonsággal. Hazatelepülését azonban a Magyarországon maradt egykori rendtársak többsége gyanakodva fogadta. Igaz, könyve ismeretében kezdetben inkább attól tartottak, hogy „amint Töhi [Nagy Töhötöm] eszköz volt a jóra annak idején Kerkai kezében, úgy most eszköz lett a rosszra a szabadkőművesek kezében. Mindinkább az a benyomás, hogy ágensnek használják a maguk céljainak elérésére.” Töhi és a szabadkőműves probléma. „Tömör János” munkadossziéja. ÁBTL 3.1.2. M-40009. 40. Később azután többféle találgatás szárnyra kapott: „...olyan »peritus« (jártas) szerepet tölthet be esetleg a Párt vagy a Rendőrség kezében...” Uo. 212.; vagy: „Ellenőrizhetetlen sugdosások folynak olyan irányban, hogy Nagy Töhötöm valamiképpen közreműködik az Állam és az Egyház tárgyalásainak újrafelvételeiben.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Hálózati jelentés. 15.

⁵² „Barát” fn. ügynök: Takáts Ágoston (1921–2012), jogász, egykori KALOT-munkatárs, 1948-ban két évre bebörtönözték, majd három évet a recski munkatáborban töltött. Az állambiztonság 1958-ban terhelő adatok alapján szervezte be.

⁵³ ÁBTL 3.1.2. M-41644. Jelentés, 1969. április 29. 94.

⁵⁴ András, 1995: 13.

⁵⁵ Pannonhalmi látogatásairól többek közt Kerkai vonatkozásában még ügynökjelöltként Nagy is jelentett az állambiztonságnak. „P. Kerkai külön beszélgetett azután velem arról, hogy mennyire tévedtünk akkor, amikor Mindszentyt [ajánlottuk] a hercegprímási székbe. [...] Kerkai még azt mondta, hogy én még egy Kossuth-díjat fogok kapni a szocialisták részéről, mert Mindszentyt hoztam a katolikusok élére ide, mert olyan sokat ártott az igazi katolikusok érdekeinek.” ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 27. 41.

⁵⁶ Nagy és Kerkai kölcsönösen illették egymást leveleikben ezzel a megszólítással: „Lelkem Fele!” Lásd pl. OSZK Kézirattár, 216. f. 236. ő. e., vagy OSZK Kézirattár, 216. f. 365. ő. e. Először Kerkai 1959. november 29-i levelében találtam ezt a megszólítást.

⁵⁷ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/3. Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók Mindszenty Emlékiratai megjelenése alkalmából. 1974. november 20. 53–54.

⁵⁸ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/5. Jelentés, 1973. szeptember 8. 90.

⁵⁹ Uo. 100.

⁶⁰ Balogh, 2015: 1202–1206.

⁶¹ OSZK Kézirattár, 216. f. 93. ő. e. Jelentés egy követségnek, 1974 körül. 39.

⁶² Uo. 38.

⁶³ Nagy az állambiztonság több operatív akciójában és aktív intézkedésében vett részt, e helyütt azonban kizárólag a Mindszentyvel kapcsolatos tevékenységét vesszük górcső alá. Egy 1976-os összesítés szerint addig például négy állambiztonsággal egyeztetett jelentést juttatott el Rómába: „1973. szept. 8. Jelentés Magyarországról (19. old.); 1974. november 20. Az egyház helyzete és lehetőségei Magyarországon. Reflexiók

Mindszenty bíboros Emlékiratai megjelentése alkalmából (7 old.); 1975. június 6. Jelentés a magyar katolikusegyház helyzetéről az új püspökök kinevezése alkalmából (31 old.); 1976. június ... (most készül) A hitoktatás problémái Magyarországon. (27–30).” A vatikáni államtitkárságnak eddig leadott jelentések. ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/6. 1976. május 17. 205.

⁶⁴ ÁBTL 3.2.3. Mt-975/1. Jelentés, 1966. augusztus 16. 24.

⁶⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/1. Javaslat, 1966. szeptember 7. 41–42.

⁶⁶ Nyisztor Zoltán és Varga László SJ kritikái. Lásd: Nyisztor Zoltán: Felmenthető-e a szabadkőművesség? Eredetileg a *Kanadai magyarság* c. lapban jelent meg 1964. szeptember 5-én. Újra közlik a *Jezsuiták és szabadkőművesek* 1990-es kiadásának végén, Nagy, 1990: 465–475.; Varga, 2010: 87. Nyisztor kritikájára Nagy egy levélben felelt meg, Buenos Aires, 1964. április 30. OSZK Kézirattár, 216. f. 256. ö. e.

⁶⁷ Nagy, 1963.

⁶⁸ Nagy, 1965.

⁶⁹ „A megjegyzéseket tekintetbe vettem és a jegyzéket mellékelem is” – írta tartótisztjének egy levelében. „Hogy a könyvnek ideje legyen karácsony előtt megjelenni, ezennel írásban felhatalmazlak, Kedves Guszti, hogy minden további javítást, kihagyást, betoldást végezzél el Te teljes felelősséggel és az én teljes beleegyezéssel.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Levél Bárdos Gusztávnak, 1967. szeptember 17. 79.; valamint: „Tájékoztatásul közöljük, hogy a Kirchenbauer által készített kéziratot áttanulmányoztuk, s azzal teljes mértékben meg vagyunk elégedve. Kirchenbauer megértette és helyesen érvényesítette mindazokat a szempontokat, amelyek a kiadványt számunkra célszerűvé és igen hasznossá teszik.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1967. november 21. 89.

⁷⁰ Nagy, 1969.

⁷¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jezsuiták és szabadkőművesek francia kiadásával kapcsolatos megjegyzések, 1967. május 22. 70.

⁷² ÁBTL 2.8.2.1. 39. Fürjes János (1920): 1962–1967-ig r. őrnagy, 1967-től alezredes, ekkor a BM III/I-5-K alosztály vezetője.

⁷³ ÁBTL 2.8.2.1. 476. Bárdos Gusztáv (1928–1990): 1961–1966 között r. százados, 1966–1968-ig r. őrnagy. Ekkor Nagy Töhötöm tartótisztje.

⁷⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1967. július 3. 75–76. A szervek a könyv kiadását Nagy és családja hazatelepítésével összekötötték.

⁷⁵ Könyv-akció (AO Kniha). ABS f. I. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 187. Cseh nyelvű gépelt másolat. Prága, 1967. december 5. (ford. Végh László). Köszönöm cseh kollégámnak, Vladimír Petrilaknak, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.

⁷⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. április 26. 117–118.

⁷⁷ ABS f. I. správa MV., 81067/102. 4.1.2. 87. A csehszlovák szervek budapesti tárgyalásáról Fürjes alezredessel és Bárdos őrnaggal: Feljegyzés. Cseh nyelvű gépelt másolat. Prága, 1967. február 27. 59–63. (ford. Végh László).

⁷⁸ ABS f. I. správa MV., reg. č. 81067/102. 3.3.4. 95. és ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. március 18. 102.

⁷⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/2. Jelentés, 1968. november 11. 129–130.

⁸⁰ König minden esetben tiltakozott, ha diplomataként tekintettek rá, és hangsúlyozta, hogy hivatalos látogatást csak a Vatikáni Államtitkárság tagjai, illetve diplomaták tehetnek. Pallagi, 2015: 879.

⁸¹ ÁBTL 3.1.2. M-41644. Jelentés, 1969. május 27. 92.

⁸² A „Világosság” rezidentúráról lásd: Szabó, 2010: 207–252.; Soós, é. n. 169–174.

⁸³ E helyütt nem nyílik mód az összehasonlítás részletes bemutatására, csupán néhány jellegzetesség említhető. Például a magyar változat 208. oldalán még így ír az oroszokról: „Hogy fogja ez felbőszíteni az amúgy sem birkatürelmű oroszokat...” Ezzel szemben a német változat már csak „az oroszok mérsékelt részéről” beszél: „Wie sehr mußte dies den gemäßigten Teil der Sowjets [...] in Wut bringen!” Nagy, 1965: 208.; 1969: 217. Vagy: A Mindszentytől 1945 szeptemberében kapott két levél közül az első megbízólevél szövege teljesen kimarad a német változatban, míg a magyar idézi a levelet: „[Mindszenty] át is adott egy kézzel írott levelet öfelsége számára. Ime a levél: »Felséges Uram! Mint legkegyesebben kinevezett magyar primás, mély hódolatommal, jelentéseimmel és kéréseimmel vagyok bátor küldeni Felségedhez P. Nagy S. J. urat.«” Nagy, 1965: 208. Ez a németből teljesen hiányzik. Érdekes eltérés továbbá, hogy míg a magyar változatban Mindszenty és Nagy 1945. szeptemberi beszélgetésében még Mindszenty hozza elő a monarchia kérdését, addig a német változatban már Nagy az, aki felveti, és Mindszenty véleményét kéri ezzel kapcsolatban.

⁸⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. Jelentés, 1978. június 23. 227–228.

⁸⁵ „...tehát szájkosarat tesznek rám és odakötöznék a kutyaház mellé s nagylelkűen még egy kis falatot is odadobnak nekem. [...] most úgy látszik véglegesen megölnék mint író. [...] Magam részéről, ime, így döntök: a könyv megjelenhet és ha már megjelenik, akkor a kiegészítésekkel. [...] Tehát jöjjön a könyv, csak jöjjön, úgy szép az élet, ha zajlik.” ÁBTL 3.2.1. Bt-1584/7. 263/4. és 263/5. Nagy Töhötöm 39. levele lányához, 1978. július 24.

⁸⁶ Uo. 228.

Levéltári források

Archív Bezpečnostních Složek (ABS)

f. 1. správa MV (A Csehszlovák Belügyminisztérium hírszerzésének fondja)

reg. č. (regisztrációs szám) 81067/102.

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.2.1.	BM III/I. Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú beosztottainak iratai		
		39	Fürjes János
		476	Bárdos Gusztáv
3.1.2.	Munka dossziék		
		M-40009	„Tömör János”
		M-41644	„Barát”
3.1.9.	Vizsgálati dossziék		
		V-700/4.	Mindszenty-ügy
3.2.1.	Bt-dossziék		
		Bt-1584/1.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/2.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/5.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/6.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/7.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Bt-1584/8.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
3.2.3.	Mt-dossziék		
		Mt-975/1.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”
		Mt-975/3.	„Franz Kirchenbauer”, „Kömüves Sándor”

4.8.7. Nagy Töhötöm Sándor (jezsuita szerzetes, szabadkőműves, közíró)
római hagyatékának digitális iratmásolata

I/10/2. Mindszenty-ügy

III/33. 1956 Nagy Töhötöm: *Mindszenty tegnap és ma*

4.9. Állambiztonsági oktatófilmek és hangfelvételek

H-6/15.

Esztergomi Prímási Levéltár (PL)

Mindszenty Processus V-700/30.

Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára (JTMRL)

II. 1. A JTMR előjáróinak és tagjainak levelezése a római előjárókkal: xeroxmásolatok a jezsuita rend római levéltárának anyagából (Archivum Romanum Societatis Iesu, Prov. Hung.), 1909–1950

Epp. Gen. (a Pater Generalis levelei), 1943–1949

Epp. Sing. (Episotae Singulorum), 1942–1945

National Archives and Records Administration (NARA)

RG 226 E210 B505 WN 18470–18481.

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

Kézirattár	216. f.	Nagy Töhötöm hagyaték
	216. f. 19. ó. e.	Nagy Töhötöm naplói
	216. f. 47. ó. e.	Az arcvonalon való átszökés naplója
	216. f. 185. ó. e.	Nagy Töhötöm: Korfordulón
	216. f. 236. ó. e.	Nagy Töhötöm levelei Kerkai Jenőhöz
	216. f. 256. ó. e.	Levelek Nyisztor Zoltánhoz
	216. f. 365. ó. e.	Kerkai Jenő levelei Nagy Töhötömhöz

Történeti Interjúk Tára

Interjúgyűjtemény

625

Nagy Töhötöm-interjú

Mozgóképkincs Gyűjtemény

1441

Egy jezsuita páter vallomásai egy hercegprímásról

Nyomtatásban megjelent forrás

Mindszenty, 2015

Mindszenty József: *Emlékirataim*. Sajtó alá rendezte: Kovács Attila Zoltán és Soós Viktor Attila. Budapest, Helikon Kiadó.

Török (s. a. rend.), 1995

Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Sajtó alá rendezte: Török József. Budapest, Szent István Társulat.

Sajtó

Kanadai Magyarság, 1964

Nyisztor Zoltán: Felmenthető-e a szabadkőművesség?, szeptember 5.

Új Ember, 1945

Új Ember, szeptember 23. I. évf. 7. sz. 2.

Pallagi, 2015

Pallagi Mária: „A Mindszenty név kiragyog a 20. század mártírjainak sorából”. Mindszenty és König bíboros. *Vasi Szemle*, 5. sz.

Hivatkozott irodalom

András, 1995

András Imre S.J.: Kerkai Jenő és a KALOT-mozgalom. In *Kerkai Jenő emlékezete*. Szerkesztette: András Imre SJ – Bálint József SJ – Szabó Ferenc SJ. Budapest, Societas Jesu. Provincia Hungariae.

Balogh (közread.), 1993

Az arcvonalon való átszökés naplója. Közreadta: Balogh Margit. *Jelentkezünk*, 52. 1–2. sz. 113–152.

Balogh, 1998

Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.

-
- Balogh, 2010
Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó. 43–80.
- Balogh, 2015
Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*. I–II. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Balogh, 2016
Balogh Margit: Kerkai Jenő, a kisatya. *Rubicon*, 2. sz. 51.
- Bánkuti, 2011
Bánkuti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. Budapest, L’Harmattan Kiadó – Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.
- Bare, 2015
Bare, Duncan: Angleton magyarjai. Esettanulmány az USA Rómában működő közép-európai katonai elhárításának történetéből, 1945–1946. *Journal for Intelligence, Propaganda and Security Studies*, vol. 9. 1. sz. 8–24.
- Bourdieu, 1999
Pierre Bourdieu: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Szerkesztette: Angelusz Róbert. Budapest, Új Mandátum Kiadó. 156–177.
- Fejérdy, 2011
Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959–1965*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- Gergely, 1996
Gergely Jenő: A 20. században (1918–1995). In *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*. Szerkesztette: Zombori István. Budapest, METEM.
- Kenez, 2003
Peter Kenez: The Hungarian Communist Party and the Catholic Church, 1945–1948. *The Journal of Modern History*, 75. 4. sz. 864–865.
- Köbel, 2015
Köbel Szilvia: *A politikai szabadságjogok korszakai Magyarországon 1945-től napjainkig*. Budapest, Gondolat Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. 123–192.
- Nagy, 1963
Töhötöm Nagy: *Jesuitas y Masones*. Buenos Aires, Edición del autor.

-
- Nagy, 1965
Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Buenos Aires, Impr. Danubio.
- Nagy, 1969
Töhötöm Nagy: *Jesuiten und Freimaurer*. Wien, Wilhelm Frick Verlag.
- Nagy, 1990
Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, Universum Kiadó.
- Petrás, 2012
Petrás Éva: „Clara pacta, boni amici.” Adalékok Bánáss László veszprémi püspök 1946. karácsonyi körleveléhez. In *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár. Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola. 195–204.
- Petrás, 2015a
Petrás Éva: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Századok*, 1. sz. 203–212.
- Petrás, 2015b
Jálics Ferenc-interjú. Tahi, 2015. július 22. Készítette: Petrás Éva.
- Slachta, (megj. alatt)
Slachta Krisztina: Cooperating with state security services as collaborational capital. Unofficial collaborators (IM's) of the Hungarian and the East German state security, working in the tourism sector. In Horváth Sándor – Apor Péter (eds.): *Everyday Collaboration. Memory of Collaboration in Eastern Europe*. Berghahn Books, Oxford – New York.
- Soós, é. n.
Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyháziügyi Hivatal archontológiája. Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe*. Doktori disszertáció kézirat. 169–174.
- Szabó, 2010
Szabó Csaba: A „Világosság” fedőnevű belső rezidentúra az Állami Egyháziügyi Hivatalban. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkuti Gábor – Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó. 207–252.
- Szabó, 2012
Szabó Ferenc: *A Vatikán keleti politikája közéről: az Ostpolitik színe és visszája*. Budapest, JTMR–L'Harmattan.
- Tabajdi, 2015
Tabajdi Gábor: *Budapest a titkosszolgálatok hálójában, 1945–1989*. Budapest, Jaffa Kiadó.

Varga, 2010

Varga László: Mit ér Nagy Töhötöm vallomása? *Távlatok*, 87., húsvét.

Angleton magyarjai

Esettanulmány az USA Rómában működő közép-európai katonai hírszerzésének történetéből 1945–1946

Bevezetés¹

Ahogy 1945 késő tavaszán a második világháború az európai hadszíntéren a vége felé közeledett és megkezdődött a korábbi ellenséges országok megszállása és irányításának átvétele, két hírszerzési központ alakult ki a kontinensen: Berlin és Bécs.² Volt azonban egy harmadik európai főváros is, amely fontos és gyakran alulbecsült szerepet játszott a háborút közvetlenül követő időszakban: Róma. 1944 őszén és telén itt, valamint Olaszország más városaiban próbálgatta oroszlánkörmeit ifj. James Angleton, az amerikai hírszerzés kiemelkedő tehetségű fiatal vezetője, miután Londonból a Mediterrán műveleti térségbe helyezték át.³ Róma szerepének vizsgálatakor és a jelen tanulmány összefüggéseinek értelmezéséhez két fontos jelenség említendő. Először is, 1945 tavaszára, nyarára Róma – és általában egész Olaszország – gyűjtőponttá vált a tengelyhatalmak kormányainak hazájukból elmenekült támogatói számára, az egyszerű kollaboránsoktól, kiszolgálóktól kezdve a háborús bűnösökig. Ez a folyamat az Ausztriában és Németországban kibontakozó hasonló mozgásokkal megegyező módon zajlott. Az érintettek a szovjet hadsereg elől menekülve nyugat (és dél) felé kerestek menedéket, könnyedén álcázva magukat menekültnek vagy kitelepítettnek. A nyugati szövetségesek – és esetünkben az amerikai hírszerzés – számára érthető módon kiemelten fontos volt pontos ismerettel rendelkezni arról, hogy kik tartózkodnak az általuk megszállt zónákban, és milyen jellegű tevékenységet végeznek. Ebben az időszakban a háborús bűnösök azonosítása, letartóztatása és bíróság elé állítása szintén kiemelt fontosságú volt. A másik idevágó prioritás – s ezt a szolgálatok már fél szemmel a jövőre tekintve vizsgálták – az említett személyek hazai kapcsolatait és fedett akciókba történő bevonhatóságukat érintette. Az Európa szovjetek által megszállt részéből érkező hírszerzési jelentések böngészése – legalábbis a jelen tanulmány tárgya szempontjából – 1946-ig másodlagos fontosságú volt.

James Angleton Jr. Londonban, 26 évesen. Forrás: Tom Mangold, *Cold Warrior*, Plate 8.

Angleton az olaszországi X-2 (kémelhárítás) harmadik de jure parancsnokaként (aki Andrew Berdinget és Robinson O. Bellint követte e pozícióban) egészen 1947-es távozásáig felügyelte az itáliai hírszerzési tevékenységet.⁴ Hivatalosan Angleton csak az úgynevezett Biztonsági és Hírszerzési Z egység (az angol rövidítéssel SCI/Z) vezetője volt. Ehhez a szervezethez számos alegység tartozott, amelyek elszórtan helyezkedtek el Itália-szerte. Nem hivatalosan Angleton igazgatta a teljes hírszerzési tevékenységet Olaszországban, közvetlenül az X-2 Washingtonban dolgozó feje, James R. Murphy, valamint az OSS (Office of Strategic Services) és később az SSU (Strategic Services Unit) első számú vezetői számára dolgozott. Az Angleton által felügyelt SCI/Z alegységek egyik kevésbé ismert tagja volt az „X-2 Balkán”, amely később SCI/Z Velençe (Z Biztonsági és Hírszerzési Egység, Velençe) néven vált ismertté, illetve esetenként 6. kapcsolattartó egységként is hivatkoztak rá.⁵ Ez a kis egység – amelyet 1944 nyarán egy honosított amerikai magyar, Francis Kálnay hozott létre, majd vezetett – látta el Angeltont a legtöbb információval mindennel és mindenkiel kapcsolatban, ami akkoriban Olaszországban magyar vonatkozású volt, de jórészt tőlük származtak a Magyarországról és a nyugati megszállási övezetekből érkező hasonló információk is. Az „X-2 Balkán” Jugoszláviáról, Bulgáriáról és Romániáról is küldött adatokat, jóllehet 1945 nyarára egyértelműen Magyarországra került tevékenységük fókuszába.⁶

Francis Kalnay, az X-2 Balkans/SCI/Venice főnöke 1944 júliusától 1946 márciusáig. (Wendy L. Brown, Francis Kalnay unokája.)

Jelen cikk azt az első hálózatot mutatja be, amelyet Kálnay és beosztottja, a magyar kötődéssel is rendelkező, hét közép-európai nyelven beszélő csehszlovák–amerikai Stephen Streeter épített fel.⁷ Streeter ügynökei különböző nemzetiségűek voltak, azonban legtöbbjük – köztük a legproduktívabb hányad – magyar. 1944 ősztől, telétől kezdődően áttekintjük a hálózat elődszervezeteit, összetételét és aktivitását, egészen az 1945 ősztől 1946 tavaszáig tartó legtermékenyebb időszakig. E megközelítéssel szeretnénk megvilágítani azt a „hidat”, amely összekötötte Angleton olaszországi pályafutásának – Timothy Naftali megfogalmazása szerinti – két „divízióját”, nevezetesen: „1945 augusztusáig [...] a műveletek a katonai biztonsági program kiterjesztését jelentették [...] majd] a háború után [...] a működés szinte teljesen átalakult »nagy hatótávolságú kémelhárítássá«, lényegében felölelve a teljes külföldi hírszerzési tevékenység felügyeletét Olaszországban.”⁸ Cikkünk bemutatja, hogyan működött ez a minta Kálnay és Streeter esetében, ami minden bizonnyal képet ad arról is, hogyan alakultak át az Európában dolgozó amerikai hírszerzés igényei és képességei a háború utáni és a korai hidegháborús időszakban.

Stephen Streeter, 1942-ben vagy 1943-ban. (Stephen Streeter személyi gyűjtője, NARA II, RG 226, E 224, B 752.)

A kezdetek

Az „X-2 Balkán” a teljes vizsgált időszakban egyike volt annak a két hírszerzési központnak, amely az OSS-en belül Magyarországgal és a magyarokkal kapcsolatban tevékenykedett. A másik központ Howard Chapin Közép-Európai Titkosszolgálat (SICE) nevű szervezete volt. A két egység egymáshoz közel, Dél-Olaszországban működött (Bariban és Casertában). 1944 és a háború vége közötti időszakban ők végezték az OSS Magyarországgal és magyarokkal kapcsolatos tevékenységének oroszlárnészét. Mindazonáltal különböző küldetések miatt a két szervezet közötti együttműködés és összjáték egyáltalán nem volt olyan mértékű és mélységű, mint számítani lehetett volna rá. Bizonyos esetekben a SICE és az „X-2 Balkán” is hasonló problémákkal szembesült. Mivel a két egység csak 1944 tavaszán és nyarán jött létre, Közép-Európa és Magyarország tekintetében már megalakulásakor igen kilátástalan hírszerzési helyzettel szembesült. 1944 márciusában került sor a Veréb-küldetésre (Sparrow mission), amelynek keretében három (amerikai) OSS-tisztet dobtak le Magyarországon, mindössze napokkal az ország német megszállása előtt. A csapatot a német biztonsági szolgálatok letartóztatták. **9** A műveletet felügyelő OSS-tisztek először árulásra gyanakodtak, mégpedig a magyar vezérkar, hírszerzés vagy külügyminisztérium olyan magas rangú tisztje részéről, akivel az OSS isztambuli állomása által működtetett hírszerzési láncban dolgoztak együtt. A „Som” fedőnéven működő hírszerzési hálózat tagjainak többsége magyar volt, és bár a hálózatot értékesnek tartották (az isztambuli OSS vezetője túlzó lelkesedéssel „grandiózus műsornak” titulálta), az valójában a Német Hírszerző Szolgálat legsikeresebb elhárítási művelete volt talán az egész háború során. **10** A hálózat kulcsfontosságú tagjainak legtöbbször vagy egyenesen az SD (Sicherheitsdienst vagy Biztonsági Szolgálat, a német SS legfőbb külföldi hírszerzési ágának) ügynöke volt (mint a hálózatban „Cseh” fedőnevet használó Alfred Schwarz, vagy a hírhedt Fritz Laufer, aki Iris néven tevékenykedett), vagy a német hírszerzésnek dolgozott (mint a Jázmin fedőnevű magyar katonai attasé, Hatz Ottó, vagy a már említett magyar vezérkari tisztek). **11** A bárd 1944 júliusában sújtott le, éppen amint a SICE kezdett volna lábra állni, és röviddel az „X-2 Balkán” létrehozása előtt. Az azt követő botrány nem csupán az isztambuli OSS-t rázta meg (és vezetett MacFarland’s elmozdításához), hanem az egész mediterrán térséget és a teljes OSS-t. A Veréb- és Som-akciók párhuzamos és egymással összefüggő kudarca nyomán az OSS vezetői nem csupán szervezetük „ellenséges nemzetek polgáraival” fenntartott kapcsolatait, hanem – ami ennél fontosabb – a Szövetségesek ügyéhez hű magyarokkal való összeköttetéseiket is átértékelték. **12**

Ebben a rendkívül bizonytalan légkörben kezdte el saját, magyarokkal folytatott szervezési munkáját a SICE és az „X-2 Balkán”. 1944 nyarának folyamán magyar-amerikai (OSS) személyek és magyar szakértők Bari és Caserta felé orientálódtak

(leginkább Kairóból, de Algírból és Isztambulból is), bővítve a SICE lehetőségeit. Az ekkor érkezettek között volt Fuller gróf, aki 1944 nagy részében és 1945-ben a SICE magyar tagozatát vezette, valamint Abraham G. Flues, a tervezett Budapest Városi Egység leendő irányító tisztje (IT-je). A nyár folyamán csatlakozott hozzájuk számos magyar származású amerikai, köztük Nicholas Doman főhadnagy, Keszthelyi Tibor főhadnagy, Steve Catlos őrmester, Herczeg Béla káplár és Martin Himler. **13** Fuller, Doman és Keszthelyi felváltva vezették a SICE magyar részlegét a megalakulástól kezdve egészen 1945 áprilisáig, amikor is a posztot Martin Himler vette át. **14**

Az „X-2 Balkán” sokkal kisebb volt. Működésének csak 1944 októberétől lett magyar vonatkozása, amikor kis létszámú állománya kapcsolatba lépett több olyan magyarral, akik vagy brit segítséggel jutottak el Olaszországba (mint Veress László), vagy két különböző békemisszió tagjaiként kerültek a szervezet látókörébe. Az „X-2 Balkán” személyi állománya, kiemelten Stephen Streeter, csak kisebb szerepet játszott a tervezett Budapest Városi Egységben (amely szinte teljes egészében SICE kezdeményezés volt), ám e korlátozott lehetőséget maximálisan kihasználta olyan személyek megtalálására és bizalmának elnyerésére, akiket később beépítettek a JA csoportba.

Toborzás

Az OSS magyar származású amerikaiakból álló csapata mellett a magyarokat három külön hullámban irányították Bari, Caserta, majd később Róma felé. A SICE Bariban bővítette kapacitását, ahová – elsősorban Rómából – nagy számban érkeztek olyan magyarok, akik a nyugati szövetségesek soraiban vagy mellettük kívántak tevékenykedni. Ők képviselték az első hullámot. Ez a csoport jórészt a „Szabad Magyarok Szervezetére” (Free Hungarian Association) épült, amely nagyjából abban az időben alakult, amikor az amerikai hadsereg bevonult Rómába – azaz 1944 júniusának elején. A társaság központi alakja a vatikáni magyar követ, báró Apor Gábor volt. **15** Apor sajtóattaséja, Aradi Zsolt volt a csoport másik kiemelt tagja – sőt talán arca is. **16** A később SICE-szolgálatba kerülő további tagok között szerepelt Magyar Gyula (pápai kamarás), Kovács Pál (szerelő, munkás) és Tóth Imre (filmes). **17** Magyar és Kovács 1944 októberében Szlovákián keresztül beszivárgott Magyarországra, ahol két külön küldetést hajtottak végre. Jóllehet eltérő sikerrel, de mindkét küldetést sikerült véghezvinni: Magyar teljesítette azon feladatát, hogy találkozzon Horthy Miklóssal, azonban a találkozó után nem sokkal Magyarország német megszállás alá került. Kovács sikeresen létrehozott és felfegyverzett egy földalatti csoportot, amelyet azonban a magyar elhárítás – egy meggondolatlan kiszivárogtatásnak köszönhetően – röviddel a csoport 1944 decemberére tervezett aktiválása előtt felgöngyöltette. **18**

Az OSS-hez csatlakozó magyarok második hulláma 1944 őszén érkezett, amikor Magyar és Kovács küldetése már javában zajlott, és az első hullámban jövők – mint pl. Aradi – már megtalálták helyüket a szervezetben, és elnyerték mind amerikai, mind magyar-amerikai parancsnokaik bizalmát. **19** A jórészt Horthyval rokonszenvező tisztekből és alacsonyabb rangú minisztériumi tisztségviselőkből alakult fedett csoport, a Magyar Függetlenségi Mozgalom (a továbbiakban MFM) két alkalommal is sikeresen bejuttatta több kulcsemberét a szövetségesek által megszállt Olaszországba. **20** Formáját tekintve mindkét küldetés hasonló volt: katonai gépeket vezényeltek Itáliába. Az elgondolás az volt, hogy a bejutás után – személyes alapon – azonnal elkezdődhetnek a tárgyalások a nyugati szövetségesekkel. Az első – fegyverszüneti tárgyalásnak tervezett – küldetésre 1944. szeptember 22-én került sor. Horthy kormányzó a harcosan németellenes Náday István tábornokot bízta meg, hogy vegye fel a kapcsolatot Olaszországban a szövetséges erők ottani parancsnokaival, és tárgyaljon a Magyarországra vonatkozó fegyverszüneti megállapodásról, valamint – ha lehetséges – szövetséges haderők Magyarországra érkezéséről, amelyek a magyar egységeket támogatták volna egy elkövetkező német invázió során. **21** A küldetés abban a tekintetben kudarc volt, hogy a tábornokot és

kíséretét tájékoztatták, a szovjetek bevonása nélkül nincs fegyverszünet, és hogy jelentősebb szövetséges katonai személyek részvétele szóba sem jöhet. Azonban Náday küldetésének volt három, talán nem szándékolt következménye. Egyrészt a küldetés felhívta az OSS figyelmét arra, hogy az MFM legitim szervezet, de ami még fontosabb, arra is, hogy egyáltalán létezik.²² Másodsor, a kis létszámú magyar küldöttség megérkezése megmutatta, hogy a Magyar Függetlenségi Mozgalom képes kijuttatni embereit az országból, méghozzá szinte pimaszul vakmerő megoldással. Mindez nagymértékben különbözött a magyar külügyminisztérium és vezérkar egy évvel korábbi hasonló kísérleteinek kivitelezési módjától.²³ Harmadrészt Náday kíséretének tagjaitól információt és stratégiai hírszerzési adatokat lehetett szerezni. Ezek a személyek olyan megbízható potenciális ügynököknek minősültek, akik bónuszként katonai háttérrel is rendelkeztek, és egyaránt hozzáfértek technikai és taktikai információkhoz.

Soos Géza, az MFM főtitkára. (http://www.dmrek.hu/data/gallery/3094/pic_sgeza-337x490.jpg)

Decemberben egy második repülő is leszállt Foggiában, ezúttal az MFM főtitkárával, Soos Gézával a fedélzetén. Akkorra ő volt a legmagasabb rangú MFM-vezető, aki még szabad volt és (legalábbis az utazásig) Magyarországon tartózkodott. Soosnak meghatározó szerepe volt az MFM megszervezésében, közeli barátságban állt a csoport vezetőjével, Szent-Iványi Domokossal, és 1943-ban ő lett az MFM első tagjainak egyike. Náday és Soos küldöttsége együttesen alkotta azon magyarok második csoportját, akik leendő ügynöki alanyaggal látták el Kálnayt és Streetert.

Német Heinkel He-111. Ezt a képet a szerző képet a pilóta fiától kapta. (Dr. Thomas Domokos Hadnagy). Valószínűleg ez az a repülőgép, amelyet az 1944. december 9-i misszió során is használtak. (Dr. Thomas Domokos Hadnagy, Hadnagy Domokos fia.)

A harmadik és egyben utolsó hullám a háború végén, 1945 májusában érkezett. Ez az érkezés inkább volt lassú, mint viharos, hiszen e csoport tagjai nem egyetlen helyről vagy szervezettől érkeztek, hanem a jelentős kitelepítések, áthelyezések és általában a harcok befejezése utáni mozgások eredményeként kerültek Rómába. A katolikus egyház székhelyeként a város fontos humanitárius segítségnyújtási központként működött a háború által megtépázott Európa egészét tekintve is. Emellett a Vatikán számára is kiemelkedő fontosságú volt fenntartani a szoros kapcsolatokat azon tisztségviselőivel, akik az akkorra már szovjet megszállás alatt álló Kelet-Közép-Európában dolgoztak. És ott voltak azok a magyarok is, akik különféle nem magyar katonai alakulatba toborzott vagy besorozott katonaként vagy munkaszolgálatosként szóródtak szét Közép-Európa országaiban, köztük Olaszországban. Hasonlóképpen, az 1944. októberi, németek által támogatott puccs során a magyar ipari gépparkot és árukészletet tömegesen rekvirálták és hurcolták el a német katonai gépezet működtetésére. A(z új) magyar kormánynak meg kellett határoznia ezen eszközök helyét, és lehetőség szerint intézkednie kellett a Magyarországra történő visszajuttatásról. E háttér és okozati rendszer mellett került a helyére a kirakós utolsó darabja, azaz így került az örök városba számos tisztségviselő, magas rangú személy, pap és mások, s így kerültek kapcsolatba az OSS-szel és tisztjeivel.

Személyi problémák

1945 tavaszán és nyarán az időközben OSS Ausztria névre átkeresztelt SICE északra költözött, Salzburgban és Bécsben alakítva ki bázisait. De még ha a SICE északra mozgatása nem is történt volna meg, igen kevésbé valószínű, hogy Chapin csapata képes lett volna olyan hálózatot létrehozni, amely minőségben akár csak megközelítette volna a Streeter és Kálnay által felépítettet. Ennek elsődleges oka két, a SICE magyar tagjai által elkövetett kritikus hibában rejlik. Egyrészt a Soos-csoport „kihallgatása”, pontosabban kikérdezése során a kihallgató tiszt, Martin Himler hibásan rögzítette Soos és pilótája, az MFM légierejét képviselő Hadnagy Domokos által elmondottakat. Így a beszélgetések alapján készült és széles körben terjesztett jelentés ténybeli tévedéseket és az MFM több tagjáról is kitalált jellemzéseket közölt. ²⁴ Himler megígérte, hogy kijavítja a hibákat,

azonban a levéltári feljegyzések nem tartalmazzak említést arra vonatkozóan, hogy ezt valaha is megtette volna.²⁵

Martin Himler (baloldalon ül) és mellette Béla Herczeg, a SICE és az OSS, SSU Austria magyar egységétől. Szilagyi László (álló baloldalon) és Vajna Gábor egykori (1944 októbere – 1945 tavasza) belügyminiszter Camp Marcus W. Orr-ban, 1945 nyarán, vagy őszén. A tábor a tengelyhatalmak háborús bűnöseinek gyűjtőtábora volt. (NARA II, RG 226, E 108B, B 75.)

Messze súlyosabb hiba volt, hogy Aradi, aki ekkorra már némi tekintélyre tett szert a SICE magyar szárnyán belül, felhasználta Soost és Hadnagyot arra, hogy olyan diplomatákhoz jusson el, akikhez az amerikaiaknak általában nem volt bejárásuk Rómában, vagy akik kevésbé szabadon beszéltek amerikaiak, mint más nemzetek állampolgárai előtt.²⁶ Az egyik ilyen alkalom utókönyvéneként a csehszlovák követség egyik emberét, Albert Dutka tanácsost felettese szembesítette egy Aradival folytatott megbeszélésről készült jegyzőkönyvvel. A jegyzőkönyv alapjául szolgáló beszélgetésről Dutka azt hitte, mindössze egy társasági vacsorán vesz részt, valójában az OSS az ott elhangzottakra építette az emigrációban működő csehszlovák kormány politikáját tárgyaló jelentését.²⁷ A zavarba hozott és dühös Dutka Soosra és Hadnagra öntötte ki haragját (akiknek Aradi megtiltotta, hogy a vacsorát követően Dutkával találkozzanak), hiszen ők kezeskedtek Aradiért, és ők mutatták be egymásnak őket.²⁸

Soosék szintén meg voltak döbbenve, hiszen nem tudták elképzelni, hogy Aradi ennyire érzéketlenül megtévesszen egy szövetségest, és hogy ehhez saját honfitársait használja fel. Aradinak ez a lépése és számos egyéb balfogása nemcsak a saját, hanem a SICE és az OSS/SSU Ausztria hírnevét is jócskán megtépázta egyes magyar körökben. Azonban az Aradi és Streeter közötti földrajzi távolságnak, eltérő személyiségüknek és annak köszönhetően, hogy az „X-2 Balkán” a SICE-hez nem kötődő (ahhoz láthatóan nem kapcsolódó) szervezet volt, az Aradi által elkövetett hibák inkább Streeter és Kálnay felé sodorták azokat a Rómában lévő magyarokat, akik hajlandók voltak együttműködni az amerikaiakkal, de nem távolították el őket tőlük.

Stephen Streeter mint toborzótiszt

Mielőtt a JA [Balkán] csoport tagjairól egyenként szólnánk, érdemes röviden kitérnünk a hálózat felépítésére, néhány általános jellemzőjére és a toborzótiszt személyére. Ahogy említettük, a csoportot Stephen Streeter szervezte, aki igen tehetségesnek bizonyult a kémelhárítás művészetében. Egyik legfontosabb lépéseként különálló részekre osztotta az ügynöki hálózatot, így annak tagjai (általában) nem tudtak honfitársaik részvételéről még akkor sem, ha velük egyébként személyes ismeretséget ápoltak. Ez különösen fontos volt a hálózaton belüli magyaroknak, akik egyértelműen a többséget alkották. Természetesen a már említett Soos-féle csapatban Hadnagy Domokos pilóta hálózati tagsága ismert volt a csapat két másik tagja, Hadnagy barátja és pilótatársa, Majoros János, valamint Soos Géza előtt, hiszen mindhárman az MFM tagjai voltak, és 1944 őszen, telén érkeztek Olaszországba.

A „különálló részekre osztás” különösen figyelemreméltó a római magyar közösség létszámának tükrében. 1944-ben a közösséget „valamivel több, mint 400 család” alkotta. A különböző időpontokban érkezett csoportokat – és különösen a Cinecittà menekülttáborból Rómába kerülő 82 magyart is – beszámítva a csoport létszáma 1945-ig nem haladta meg az 500 főt.²⁹ Jóllehet a különböző csoportok és szervezetek tagjai tudtak egymásról (pl. a két pap, Nagy Töhötöm és Mócsy Imre egyaránt jezsuita volt, és együtt is dolgoztak), az együttműködés jellege alapvetően más volt, mint egy évvel korábban a SICE keretein belül. Nem minden magyar dolgozott együtt, és nem mindenki tudott a másik részvételéről (példa erre az a valószínűtlen helyzet is, amelyben Kovács, Magyary és a „modern romantikus” Tóth Imre együtt készült a magyar-amerikai állománnyal a Bowery/Dallam-küldetésre).³⁰

Streeter a következő összefoglalást adta a tagokról: *„A JA [Balkán] tagjainak mentalitása miatt nem célszerű közvetítőkön keresztül kezelni a hálózatot. A kapcsolatnak közvetlennek kell lennie és a személyes ragaszkodáson kell alapulnia. A JA nemzetei között fennálló kölcsönös bizalmatlanság és keserű gyűlölet jól ismert körülmény, de nem szabad elfelejteni, hogy az azonos nemzetiségű csoportokat megosztó belső szakadékok is mélyek.”*³¹ Streeter lényegében azt mondta ki, amit az OSS és az SSU közép-európai személyes kapcsolatokkal nem rendelkező tagjai nehezen értettek meg, és amit azok a munkatársaik is elhanyagoltak saját munkájuk tervezésénél, akiknek egyébként volt tapasztalatuk a régió országaira vonatkozóan. Nevezetesen hogy még az azonos országhoz és nemzethez tartozók között is léteztek különálló csoportosulások és olyan különbségek (társadalmi, vallási vagy akár politikai hovatartozás mentén), amelyek kezelése legalább annyira kulcsfontosságú volt a hálózat eredményes működtetéséhez, mint a nemzeti különbözőségek és más tényezők figyelembevétele. Vagyis az érzékenységeket tekintetbe kellett venni, és csupán az azonos anyanyelv miatt nem minden magyar volt egyforma, szemben azzal az általánosító vélekedéssel, amelyet az amerikaiak előszeretettel osztanak külföldiekkel kapcsolatban. Ez még azokra is állt, akiknek céljai és politikai nézetei azonosak voltak. Míg korábban a SICE-időszakban az összes magyart többé-kevésbé egy kalap alá vették Himler, Aradi csoportja, illetve a magyar részleg égisze alatt, Streeter és Kálnay felismerte e megközelítés felületes voltát és – ami fontosabb – azt, hogy e módszer alkalmazásával olyan érzékenységek megsértését kockáztatják, amely egész munkájuk sikerét veszélyeztetheti.

Némileg ellentmondva a fentieknek, érdemes rámutatni, hogy az akkoriban bevett normák szerint Aradit, Himlert és lényegében a SICE teljes magyar-amerikai állományát (beleértve az „X-2 Balkán” kötelékében dolgozó Kálnayt és talán Streetert is) zsidónak tekintették. Mind Kálnay, mind Domán zsidó családba született, de a társadalmi előmenetel lehetőségének megteremtése érdekében még gyermekkorban megkeresztelték őket.³² Himler vallását nem gyakorló izraelita volt.³³ Aradi családjában az édesapa volt zsidó, de Aradit katolikusként nevelték.³⁴ Keszthelyi *„származását tekintve héber [...], bár fizikai és szellemi jellemvonásai alapján nem az”*.³⁵ A parancsnokság nagy valószínűséggel egyetlen nem zsidó tagja az a „buzgó és lojális”,

ugyanakkor „képzetlen” Earl Fuller volt, aki „a magyar vonatkozású ügyek átfogó ismeretének hiánya, valamint hiányos képzettsége miatt egyértelműen csökkent munkaképességűnek minősült”, és aki ezért október közepére már nem volt több egyszerű pecsételőnél.³⁶ Mindezek alapján kérdéses, hogy a magyar részleg tagjait maradéktalanul bizalmába fogadta-e az MFM-et Olaszországban képviselő Soos. Az MFM-ről is el kell mondani, hogy csak egyetlen tagja, Náday István tábornok volt valamilyen mértékben zsidónak tekinthető.³⁷ Bár anyanyelvi és származási szempontból Fulleren kívül a teljes állomány magyar volt s Aradi hithű katolikusként élt, kulturális és talán etnikai szempontból is az egyes tagokra elsősorban zsidóként tekintettek, és csak másodsorban magyarként. Különösen az MFM vonatkozásában fontos kiemelni, hogy az a függetlenség, amelyért a szervezet szellemi atyja, Teleki Pál síkraszállt, elsősorban a német befolyás alóli függetlenséget jelentette, de magában foglalta az állítólagos zsidó összeesküvéstől való félelmet is.³⁸ Magyarország 1919-es rövid közjátékát a kommunizmussal zsidó, ill. kisebb részt szovjet celszövést tartották, amelynek célja a Magyarország sorsa feletti irányítás megszerzése volt.³⁹ Nem tudjuk, hogy e gondolkodás milyen mértékben jutott el a hívő református Soosig (aki 1945 előtt személyes barátságot ápolt Aradival) vagy más olyan tagokig, akikkel a csoport Rómában találkozott. Mindazonáltal olyan jelenségről van szó, amelyet nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Francis Kalnay, az X-2 Balkans főnöke Bari-ban, valószínűleg 1945 tavaszán. (Wendy L. Brown, Kalnay unokája.)

A kémelhárítási szakmai módszerekre visszatérve, Streeter igencsak hasznát vette nyelvtudásának. „Az, hogy beszélek az anyanyelvükön [az ügynökök anyanyelvén], alapvető fontosságú, mivel egyikük sem tud jól angolul. A saját nyelvükön folytatott beszélgetés biztosítékot jelent számukra, hogy nemzeti problémáikat és törekvéseiket megértik. Ezért AE-5 [Streeter] érdeklődést mutatott azon JA nyelvek elsajátítására, amelyeket még nem beszélt.”⁴⁰ Ennek ellenére Streeter mindent elkövetett, hogy az

ügynökök közötti perpatvarok és nehézségek felett maradjon, amire a SICE korábban nem fordított figyelmet. „Mindig előítéletektől mentes, objektív és semleges hozzáállással kell viszonyulni hozzájuk [az ügynökökhöz]. Nemzeti törekvéseiket soha nem szabad megkérdőjelezni vagy kritizálni, mindig meg kell őrizni a megértő, jóindulatú alapállást.”⁴¹ Végül Streeter kiemelt figyelmet fordított arra, hogy hálózatának valamennyi tagját önálló egyénként és ne valamelyik másik taggal összefüggésben kezelje. „Minden egyént külön kell kezelni. Egyikük sem tud AE-5 más JA nemzetiségekkel fenntartott kapcsolatairól, csak a sajátjáról.”⁴² Ez nem mond ellent a fenti kijelentésnek, amely szerint a hálózat tagjai nem tudtak egymásról. Ellenkezőleg, alátámasztja azt, hiszen az ügynökök abban a hitben dolgoztak, hogy csak ők és honfitársaik voltak Streeter egyedüli információforrásai. Streeter azzal is védte magát, hogy soha nem említett „az azonos nemzethez tartozók előtt olyan információt, amelyet valamelyik honfitársuktól kapott, még akkor sem, ha egyes ügynökök előtt (a közös ismerősökön keresztül) ismertté vált az adott honfitárssal való kapcsolata”.⁴³

Ügynökei felé még egy óvintézkedést tett: a „Signor Stefano” fedőnevet használta feléjük.⁴⁴ A fizetést tekintve „a legtöbb ügynök nem pénzben, hanem alkalmi szívességek – katonai ellátmány, étel, ruházat, levélfeladás (postázás előtt minden elolvasandó!), szállítási szolgáltatás stb. formájában kap ellenszolgáltatást. Ígérni nagyon óvatosan kell, és minden ígéretet tisztességesen be kell tartani. Sok szívességet kérnek, de nem kell mindegyiknek helyt adni.” Mindez összecseng azzal a motivációval, amely a hálózat tagjait az együttműködésre sarkallta. James McCargar újságíró „Christopher Felix” írói álnéven, erről a következőket írta: „A legtöbb ügynököt, akit közvetlenül a II. világháború után Magyarországon irányítottam kizárólag az a remény mozgatta, hogy a velünk való együttműködéssel érdemi amerikai támogatást érhet el a magyar kommunisták és támogatóik ellen.”⁴⁵ Politikailag a JA csoport ügynökei „mindannyian antikommunisták. Azonban elfogadják azt az álláspontot, hogy a Szovjetunióval mint nagyhatalommal számolni kell a JA országokban [a Balkánon], és hogy a Szovjetunió az Egyesült Államok szövetségese.”⁴⁶

A JA csoport

Az alábbiakban a hálózat összesen 16 fős személyi állományából azt a hét személyt vizsgáljuk részletesebben, akik a legproduktívabbnak tűntek, és így akár a hálózat magját is alkothatták. A hálózat megalakulásának pontos dátuma nem ismert. Biztos azonban, hogy legkésőbb 1945 szeptemberéig az összes tag kapcsolatba lépett Streeterrel, és ettől kezdve jelennek meg kódnevükön. A magyar tagok kódnevét egy kétbetűs előtag (AE vagy JK) és egy szám kombinációja alkotta. A hálózatnak összesen tíz magyar tagja volt. Közülük öten-öten kaptak AE, illetve JK kezdetű kódnevet. Az első előtag (AE) az „X-2 Balkán” Magyarországra vonatkozó megkülönböztető jelzése volt (ahogy a JE a Szovjetuniót, a JA a Balkánt, a BB Angliát jelentette stb.). Az AE előtag alkalmazása láthatóan az X-2 Balkán és/vagy az SCI/Z Velence részleghez tartozó ügynökök egyedi megkülönböztető jelzése volt, és azt jelenthette, hogy az adott ügynököt (kizárólag) az „X-2 Balkán” foglalkoztatta. A csapat öt magyar tagja JK előtagú kódnevet kapott. Ez az előtag nem országot jelölt (ahogy az AE vagy a JE), hanem az SCI/Z Róma által irányított személyre, vagy még pontosabb megközelítésben az X-2 Olaszország – s nem az „X-2 Balkán” – által irányított személyre utalt. Hasonlóképpen, a JK előtag vélhetően az Angleton irodájához – vagy akár magához Angletonhoz – fűződő szorosabb kapcsolatot jelölhette.⁴⁷

Az AE-751 kódnév Soos Gézá, az MFM főtitkárát fedte, aki a háború vége után a szervezet olaszországi képviselőjeként dolgozott. 1945 nyárutóján Soost az MFM alapítója, Szent-Iványi Domokos titokban felkérte, hogy térjen vissza Magyarországra, vagy ha ez nem lehetséges, utazzon Svájcba, és szervezzen mentőakciót a magyarországi protestáns egyházak számára. Az utóbbi feladatot Soos el is végezte.⁴⁸ Ennek megfelelően 1945 decemberében Soost értesítették, hogy az új magyar kormány

kinevezte az olaszországi magyarok hazatelepítési biztosává. Ebből azonban végül – „ismeretlen okból” – 1946 februárjára nem lett semmi.⁴⁹ Soos elsősorban „a külföldön lévő AE országbeliekről és az AE országban lévő ellenállási mozgalmakról” szolgáltatott információt Streeternek. Azonban politikai információt is adott a magyar kormányról. Egyik 1946 júliusában kelt és igencsak vitriolos (ám látnokinak bizonyuló) jelentésében Soos a következőket írta: *„Magyarország politikai életének megértéséhez ismerni kell az uralkodó klikk színpalack mögötti viszonyait és ténykedését. Tildy Zoltánt elvtelen tanácsadók és kapzsi rokonok veszik körül, akik politikai renoméjának maradványát is lerombolják. A Magyar Köztársaságban jellemző a magas szinten és nagy léptékben zajló korrupció. Az oroszok csak háromféle magyart túrnek meg a közéletben: a nyíltan megvesztegethető, korrump politikusokat, az új uraikat a felelősségre vonás miatti félelemből kiszolgáló korábbi nácikat és a politikai meggyőződés nélküli jelentéktelen bürokratákat.”*⁵⁰

Az AE-752 kódnév Nagy Töhötömöt, a színes előéletű jezsuita szerzetest jelölte. Nagy a legelső között csatlakozott a KALOT-hoz (Katolikus Agrárfjúsági Legényegyesületek Országos Testülete), ahhoz a katolikus, vidékpárti és önállósági mozgalomhoz, amely a magyar parasztság oktatását, művelődésének előmozdítását tűzte zászlajára, hogy felkészítse őket a még nagyobb belpolitikai szerepvállalásra.⁵¹ 1945-re Nagyot mind a szovjet megszálló erők, mind a Magyar Katolikus egyház tehetséges és leleményes szervezőként ismerte el. Kettős feladatot kapott: egyrészt közvetítenie kellett a magyar katolikus egyház és a szovjetek között, másrészt – fontosabb (és titkos) feladatként – közvetített a Szovjetunió és a Vatikán között.⁵² E minőségében 1945 és 1946 során Nagy többször is Rómába utazott, és Aradi (aki ismerőse volt) javaslatára felvette a kapcsolatot Streeterrel. Nagy és Streeter között Rómában, augusztusban került sor az első találkozóra. Streeter *„kinyomozta [Nagy] hollétét [...] és közvetlenül kapcsolatba lépett vele, majd megszerezte tőle a pápának készült és a magyarországi politikai helyzetről és a katolikus ellenállásról írt jelentéseit. AE-5 [Streeter] elnyerte AE-752 [Nagy] bizalmát, és megbízta, hogy szerezzen információt AE országról [Magyarországról], főleg az ottani ellenállási mozgalmak létéről.”*⁵³ Azonban Aradi segítsége inkább hátráltató tényezőnek bizonyult, mivel Nagy minden alkalommal Ausztrián át utazott Magyarország és Olaszország között. Ausztriában Aradi kihasználta az alkalmat, hogy kikérdezze és akadályozza Nagyot, mielőtt az elért volna Streeterhez Rómába, illetve a visszaúton Magyarországra.⁵⁴ Legalább két olyan alkalom is volt, amikor hajszálon múltott a katasztrófa, és Aradi ballépései miatt a szovjet és/vagy a magyar katonai hírszerzés nagyon közel járt ahhoz, hogy felfedje Nagy valódi szerepét.⁵⁵

Soos mellett Nagy volt a hálózat másik legproduktívabb, legértékesebb tagja. Mivel a szovjet katonai kormányzattal, a magyar katolikus egyházzal és a Vatikánnal egyaránt különleges viszonyt ápolt, e helyzetének köszönhetően szabadon mozoghatott és egyúttal komoly felelősséget is viselt. Az általa képviselt katolikus útkeresés, az ún. „modus vivendi”-politika sokkal emészthetőbb volt a szovjet katonai kormányzat számára, mint Mindszenty József hercegprímás kritikus álláspontja. Ezért Nagy összemérhetetlenül jobb viszonyban volt a szovjetekkel, mint a hercegprímás.⁵⁶ A Nagy által Streeter részére szállított információk az „AE országbeli ellenállási mozgalmakról és a Vatikán JE országgal szembeni politikájáról” szóltak. Azonban azt is megszervezte, hogy a KALOT bizonyos részei katonai hírszerzési adatokat is adjanak, bár ezt az Araditól és az SSU Ausztriától kapott megbízásokkal összefüggésben tette.⁵⁷

Nagy Töhötöm, aki nemcsak a szovjet megszállók és a katolikus egyház között, hanem a Szovjetunió és a Vatikán között is közvetített. A kép 1956-ban Dél-Amerikában készült.
https://static.orain.org/szk.orain.org/images/thumb/3/3b/Nagy_Tohotom_1956b.jpg/475px-Nagy_Tohotom_1956b.jpg

Az AE-753 kódnev Veress László magyar diplomatát takarta, aki a brit és a magyar kormány között 1943. szeptember 9-én létrejött előzetes fegyverszüneti megállapodás létrejöttének motorja volt.⁵⁸ Veress brit ügynökként vagy „BB [brit] tulajdonként”⁵⁹ ismerték, de mindaddig, amíg ezt Streeter és az „X-2 Balkán” tiszteletben tartotta, Veress szívesen megosztotta velük ugyanazt az információt és a kiegészítő adatokat.⁶⁰ Az első kapcsolatfelvételt már 1944 októberében sor került. A szándék az volt, hogy Veress ráveszik, dolgozzon az „X-2 Balkánnak”. Azonban a tényleges együttműködés csak 1945 nyarán indult, amikor Veress a római brit és amerikai követségen keresztül engedélyért folyamodott a magyarországi visszautazáshoz.⁶¹

Veress mint a „BB-7 [Kálnay] és a BB-8 [ifj. Angleton] informátoraként” tartották nyilván.⁶² Az általa adott információk jórészt az Olaszországban lévő magyarokra vonatkoztak, ám miután a magyar külügyminisztérium visszarendelte Magyarországra (ahogy azt 1946 tavaszán minden külszolgálatban lévő inaktív diplomatával megtette), informátori tevékenysége nagyon hamar megszűnt, legalábbis az amerikaiak felé.⁶³ Történtek kísérletek arra, hogy Veressnek kapcsolattartót szerezzenek Magyarországon, ám ennek sikeréről nincsenek információk.⁶⁴ Végül egy 1946 augusztusában kelt jelentésben azt írják róla, hogy Veress „bizonytalannak érzi pozícióját, ezért kerül minden brit és amerikai kapcsolatot”.⁶⁵ Az ő személye különösen beszerzésének ideje miatt érdekes, hiszen éppen abban a hónapban léptek vele kapcsolatba a beszerzés – de legalább az általa szerzett információk megosztása – érdekében, amikor a Rómában lévő magyarok biztonsági engedélyét visszavonták, félve a brit hírszerzéssel való esetleges összefonódásoktól. Tették ezt úgy, hogy tisztában voltak Veress brit ügynöki státuszával és magyar származásával. Az általa készített jelentések „általában az AE országbeliekről és AE ország külföldi diplomatáinak tevékenységéről” szóltak.⁶⁶

Az AE-754 kódnevet Mócsy Imre, egy másik jezsuita – a római Università Gregoriana professzora – kapta.⁶⁷ Mócsy ismerte Nagyot, és együtt dolgozott vele, és Nagy sokszor őt használta a Streeterrel történő kapcsolatfelvételhez. Emellett Mócsy sok időt töltött a különböző magyar menekülttáborokban végzett munkával, elsősorban Olaszországban (ahol tagja volt a Róma mellett 25 km-re működő San Pastore tábor irányítótestületének) és Ausztriában (ahol gyakran látogatta a magyar menekülteket korábbi tanulmányainak helyszínén, Innsbruckban).⁶⁸ Volt szerepe a korábban említett ennsi incidens során, ahol egyfajta összekötőként dolgozott a két ügynök (az egyik egy jezsuita papnövendék) és Nagy között.⁶⁹ 1946 nyarán már a Vatikánt segítette a heti két alkalommal sugárzott magyar nyelvű rádióadás elkészítésében.⁷⁰ Információforrásként Mócsy sok szempontból

ugyanazt a feladatot látta el, mint a hálózat más tagjai, azaz átfogóan jelentett az Olaszországban lévő magyarokról. Azonban vatikáni kapcsolatainak köszönhetően a többiekénél jóval több információt közölt a szentszék ügyeiről, de tudott jelenteni a magyar menekülteket és kitelepítetteket kezelő főbb gyűjtőközpontokból is. **71** Hivatalosan e jelentések az „Olaszországban lévő AE országbeliekre és a Vatikán JE országgal [a Szovjetunióval] szembeni politikájára” vonatkoztak. **72**

Mócsy Imre, jezsuita páter, aki Nagy és Streeter között volt a kapcsolattartó. A kép az 1970-es években készült Magyarországon. (<http://www.bibliatarsulat.hu/kepekdok/mocsy5.jpg>.)

Az AE-755 kódnév Perczel Tamást, Apor Gábor titkárát, Aradi és Veress kollégáját jelölte. Perczel szintén az Olaszországban lévő magyarokról adott információt, de Apor státuszának köszönhetően azon egykori magyar politikusok és diplomaták tevékenységéről is tájékoztatást adott, akikkel Apor Olaszországban találkozott. **73** Perczel gyakran dolgozott Veress helyetteseként vagy összekötőjeként, amikor Veressnek nem volt ideje elmenni valamelyik találkozóra. Azonban nem elhanyagolható mennyiségű egyedi információval is szolgált Streeternek. **74**

A két utolsóként tárgyalt ügynököt akár önálló csapatnak is tekinthetjük, akik az előzőekben bemutatott ügynököktől külön tevékenykedtek. Szinte kizárólag csak együtt dolgoztak, és az eddig vizsgált ügynökök közül csak ők rendelkeztek katonai előélettel. Ennek megfelelően több affinitásuk volt az operatív munkához és a szervezéshez, és bírták a stresszes munkát is, míg a hálózat többi tagjánál ezek a készségek nem voltak eleve adottak. Mindketten rendkívül tehetséges katonai pilóták voltak, és komoly rangot értek el. Hadnagy Domokos – akiről a Soos-féle küldetés pilótájaként már szóltunk – a JK 29 kódnevet kapta, míg a JK 29/1 kódnév Majoros Jánost, az 1944. szeptemberi Nádai-küldetés pilótáját takarta. **75**

Majoros elsősorban Olaszországba, Ausztriába és Németországba teljesített utakat. Meglátogatta az ottani menekülttáborokat, és információt gyűjtött az ott lévő magyarokról. **76** Valódi személyazonosságát a Magyar Vöröskeresztől szerzett okmányokkal fedte, bár ezt a módszert valószínűleg túl gyakran alkalmazták Európában a háborút követő nyugtalan időszak során. **77** Majoros legalább két alkalommal utazott Magyarországra, közben információt hozva az SSU Ausztria részére. **78** Itt ismét beigazolódnak, hogy Aradi (újra) a Streeterrel való konzultáció nélkül használta fel az amerikai ügynökeit, csakúgy, mint Nagy esetében. A bizonyítékok alapján Aradi olyan titkosszolgálati módszereket alkalmazott, amelyek végül Majorost és Hadnagyot is veszélybe sodorták. **79** E hibák ellenére Majoros és Hadnagy volt a hálózat két

legproduktívabb és legaktívabb tagja. Majoros ügyessége különösen a magyar menekültek tevékenységének és képességeinek felmérésében volt rendkívüli. E viszony hozadéka hamar láthatóvá vált; 1946 májusában Majoros és Hadnagy a „Kopjás mozgalom” ausztriai megalakulásáról hozott információt. A társaság „fanatikus hazafiakból áll, [akiknek] célja a magyar árulók kiiktatása. Történelmileg az arisztokratákat, az iparosokat és a nyilaskeresztes pártot hibáztatják. A közelmúltban kialakult tragikus helyzetben Tildyt és bandáját teszik felelőssé, mert nem álltak ki szilárdan az oroszok és persze a kommunisták ellen.”⁸⁰ Egy másik, ugyanazon hónapban beadott jelentés azt a hibát emeli ki, amely aztán komoly foltként került be az OSS/SSU és utódszervezetei történetébe. Majoros készített egy többoldalas anyagot, amelynek a következő baljós címet adta: „Magyar [náci] kollaboránsok szabadlábbon Ausztriában és az amerikai hatóságok kegyeiben”.⁸¹ Majoros teljes mértékben megbízott Streeterben, így júniusban felfedte előtte „egy szupertitkos társaság [...], az MM (Magyar Mozgalom)” létét.⁸² Érthető, hogy Majoros és Hadnagy értékes és sokrétű munkájából számos projekt indult az olaszországi, ausztriai és németországi magyar menekült közösségek koordinációja érdekében. Jóllehet a téma feldolgozása meghaladja a jelen írás kereteit, a hálózat tervezett fedőszerve a „Róma, Innsbruck, Salzburg, Klagenfurt és München” között közlekedő fuvarvállalat volt.⁸³

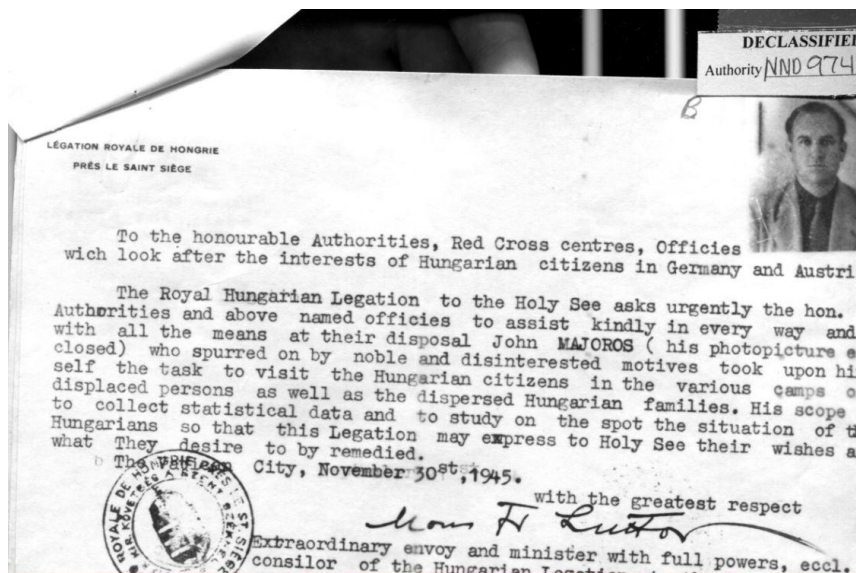
Hadnagy Domokos, a Királyi Magyar Légierő kapitánya. A kép az őrnaggyá való előléptetése előtt készült. (Dr. Thomas Domokos Hadnagytól.)

Hadnagy – Majorossal ellentétben – a maga részéről nem utazott rendszeresen Magyarországra. Idejét jó részét Rómában töltötte családjával, ahol a Magyar Akadémia épületében autószerelő műhelyt üzemeltetett.⁸⁴ Azonban Rómában aktív volt, és több

alkalommal is elutazott Majorossal Ausztria és Németország nyugati megszállási övezeteibe. Kulcsszerepet játszott a Cinecittà DP-tábor átvilágítási bizottságának munkájában, amelynek lényege az volt, hogy kiszűrjék az egykori nácikat a legális menekültek közül.⁸⁵ Ifj. Angleton előtt Hadnagy is jól ismert személy volt. Olyan valaki, aki „folyamatosan kitűnő eredményeket mutat[ott] fel a Szövetséges kémelhárítók érdekében ezen a [mediterrán] műveleti területen. Minden lehetséges előnyt, kedvezményt meg kell kapnia.”⁸⁶ Utazásaik során Majoros és Hadnagy bőségesen ellátta Streetert és az SSU Ausztriát információval a Közép-Európában lévő magyar menekültekről. Katonai előéletüknek köszönhetően olyan körökbe is bejárásuk volt, amelyek a hálózat más tagjai számára elérhetetlenek voltak.

Majoros János menlevele, amellyel 1945 novemberétől szabadon közlekedhetett Németországban és Ausztriában Magyarország vatikáni követségének tagjaként. A dokumentumot az a Luttor Ferenc ellenjegyezte, aki ekkor még a követség vezetője volt, annak ellenére, hogy támogatta a Sztójay-kormányt. (NARA II, RG 226, E 210, B 505, WN 18454-18469.)

A csoport három további magyar tagjának személye szintén érdeklődésre tarthat számot, ám ők a csoport fő részétől elkülönülve végezték tevékenységüket. Ennek oka nem csupán az általuk adott információ kis mennyisége volt, hanem a hálózat egészén belül elfoglalt helyük és közreműködésük időszaka is. A három további tag – Marosán Jenő, az MFM tagja, Csopey Dénes, a Szálasi-rezsim alacsony beosztású tisztviselője, valamint Emmanuel Weinberg vegyész-mérnök – és a hálózat többi része között csak a közös nyelv és az azonos szülőföld jelentette a kapcsolatot. Marosán kivételével egyikük sem kötődött a magyar földalatti mozgalmakhoz, nem voltak a katolikus egyház tagjai vagy a szövetségesek pártján álló egykori politikusok.

JK-73, azaz Csopey Dénes azelőtt a Magyar Külügyminisztérium politikai osztályát vezette (a nyilaskeresztes Szálasi-kormány idején), majd 1945 áprilisában a megtorlás miatti félelemből Olaszországba menekült.⁸⁷ Csopey tettei külön tanulmányt érdemelnek, megdölgondatlanság lenne a jelen tanulmány keretei közé szorítani ismertetésüket – már csak azért is, mert azok a közép-európai magyar menekült közösségek életének egészen más aspektusaihoz vezetnek.⁸⁸ A JK-74 kódnévvel jelölt Marosán Jenő a Náday-féle repülőjárat fedélzeti rádiósa volt, egyébként az MFM és más magyar testvériségi csoportok tagja. Olaszországban Soos helyettesének nevezték ki, de mivel nem volt hiteles forrás, inkább Róma és Soos között teljesített futárszolgálatot.⁸⁹ Marosán – fedett személyként – a Vatikán által szervezett egyik segélykonvoj teherautó-sofőrjeként

jutott el Magyarországra.⁹⁰ 1945 szeptemberében is hazautazott, ekkor egy Salzburgból hazatelepített magyar csoporthoz csatlakozott. November elején Budapestről tért vissza Olaszországba, ahová Soosnak vitt üzenetet Szent-Iványitól az MFM-mel kapcsolatban.⁹¹

A JK-76 kódnév mögötti személy „Emmanuel Weinberg”: *„Született Budapesten, Magyarországon, római katolikus, UNRRA-segélyes, vegyészmérnök, antikommunista.”*⁹² Életrajza alapján Weinberg a JA hálózat egyik külsős tagja lehetett: *„1945. szeptember 22-én megjelent római irodánkban [X-2 Róma], azt állítva, hogy különleges módszert talált fel a titkos üzenetek gyors megjegyzésére, amelyek így rögzíthetők és átadhatók a címzettnek. Numerikus memóriarendszer. Találmányát nem tette közzé, szeretné eladni az amerikai kormánynak. Rómában lévő magyar zsidó menekültként mutatkozott be. 1945 augusztusában hagyta el Magyarországot hamis papírokkal, amelyekben a Weinberg nevet vette fel. Úgy találta, hogy így könnyebb segélyhez és támogatáshoz jutnia Ausztriában és Olaszországban, ezért megtartotta a nevet. Születés kori neve Feldicskó Elek. Weitlinger Elek.”*⁹³ Meglepő módon Angleton kedvelte Weinberger/Feldicskót, hiszen azt írta róla, hogy *„hasznos volt az AE országra vonatkozó információszerzésben”*.⁹⁴ Azonban a szerző erre kevés bizonyítékot talált saját kutatásai során.⁹⁵

„Rendkívül ígéretes jövőbeli hírszerzési forrás”

A fenti dicséret már 1945 áprilisában elhangzott a magyar csoport két kulcsembere, Soos Géza és Hadnagy Domokos kapcsán, akik 1944. decemberi megérkezésüktől fogva óriási segítséget jelentettek az OSS számára.⁹⁶ A csoport más tagjai – Veress, Nagy és Majoros – is hasonlóan értékes ügynökök voltak. Soost Kálnay és Streeter is „az X-2 Balkán egyik [leg]értékesebb információforrásaként” jellemezte.⁹⁷ E dicsérő megjegyzések több ok is indokolta. Az első és talán legfontosabb, hogy Kálnay egységének tevékenysége – mint azt egy 1945. szeptemberben kelt bejegyzés is tanúsítja – kritikus fontosságú volt, mivel a „CB-ből [Olaszországból] CE-be [Közép-Európába] és más JA [Balkán] országokba irányuló munka nagyon nehezen ment”.⁹⁸ Másodsorban többé-kevésbé kipróbált ügynökökről volt szó. Kettő közülük vezető MFM-tagok voltak (Soos és Hadnagy), míg a másik kettő (Marosán és Majoros) megbízható segédedőnek bizonyult. Ez a kontingens kötötte össze Streeter „X-2 Balkán” műveleti egységét a Magyarországon még megmaradt MFM-mel, amely feddhetetlen szervezet volt.⁹⁹

A dokumentumok tanúsága szerint az MFM legalább 1942 óta szembehelyezkedett a nácikkal, és ahogy a szovjet megszállás elkezdődött, velük is konfliktust vállalt. Tagjai jórészt konzervatív háttérűek voltak, akiket a patriotizmus és hazájuk önrendelkezésének ügye egyesített. Mócsy és Nagy más keretrendszer, a magyar katolikus egyházat képviselte. Bár progresszívként sokkal nagyobb hajlandóságot mutattak a szovjetekkel való együttműködésre, mint Mindszenty József hercegprímás, mégis a pápa irányelveivel összhangban dolgoztak, és soha nem borultak össze a kommunizmussal. A szovjeteket reálpolitikai szemüvegen keresztül nézték és a Szentatyához hasonlóan felismerték, hogy egyfajta modus vivendi kialakítására kell velük törekedni. Amint ennek lehetősége egyre inkább csökkent – elsősorban az ultrakonzervatív hercegprímás és a Rákosi Mátyás vezette fanatikus magyar kommunisták között súlyos ellentét miatt – a vörös hadsereg két „mérsékeltje”, valamint Nagy és Mócsy magukra maradtak. Utóbbiak az amerikaiakkal való közös munka mellett döntöttek, és elhatározták, hogy felajánlják nekik szervezetük, a KALOT szolgálatait, amiért a folyamat során akár pénzügyi támogatás is járhatott. Végül Veress, aki megbízható brit ügynök volt, hasonlóképpen kis kockázatot jelentett, hiszen a háború során és Ófelsége kormányának szolgálatában már bizonyított. Politológusként Veress vérbeli demokrata és angolbarát nézeteket vallott.

Bár vitathatatlan, hogy – főleg más állomáshelyek munkatársainak hibái miatt – a hálózat néhány tagja szinte bizonyosan ismert volt a szovjet és a magyar hírszerzés előtt,

és hogy néhány ügynököt rákényszeríthettek korábbi munkatársaik elleni tevékenységre, nehéz elképzelni, hogy a hálózat megalakulásakor akár a szervezet, akár annak egyes tagjai érintettek lettek volna ilyesmiben, vagy hogy a hálózat szervezőjének hírszerzési szakértelme megkérdőjelezhető lenne. ¹⁰⁰ Legalább a háború végétől 1946 tavaszáig Streeter – és így az X-2 Balkán és Angleton – nem csupán megbízható személyi állományhoz fért hozzá, hanem felhasználhatta azok saját hálózatait is: az MFM-et, a katolikus egyház liberális szervezeteit, valamint – Veress és Soos esetében – a magyar kormányon belüli demokratikus köröket. Ehhez hozzávehetjük még azt is, hogy a JA csoport révén az „X-2 Balkán” rendkívül jókor tudta feltérképezni és elemezni a németországi és ausztriai nyugati megszállási területekről, továbbá Olaszország különböző részeiről érkező magyar menekültek és politikai száműzöttek személyét és tevékenységét. Ez volt a leendő állomány értékelésének első lépése, amely később kulcsszerepet játszott az 1946 és 1947 közötti, de valószínűleg az azutáni fejleményekben is. Ezért, valamint az általa szerzett információk költsége és minősége miatt a JA csoport eredményei lenyűgöző bepillantást engednek az amerikai kémelhárítás képességeibe a hidegháború korai időszakában. ¹⁰¹

Fordította: Farkas Zoltán
Lektorálta: Petrás Éva

¹ A tanulmány eredeti megjelenése: Duncan Bare: Angleton's Hungarians. A Case Study of Central European Counterintelligence in Rome 1945/46. *Journal of Intelligence, Propaganda and Security Studies* (JIPSS), 2015/1. 8–24. (Bare, 2015a.)

² Kevin C. Ruffner a listát Münchennel is kiegészíti, mivel a „a város egyaránt közel van Ausztriához és Csehszlovákiához, így mind Európa menekültjei, mind [...] a háború utáni hírszerzési műveletek tekintetében csomóponttá vált”. Vö. Ruffner, 2003: 3. fejezet, 1. www.foia.cia.gov több pdf-állományban (utolsó letöltés: 2015. május 5.).

³ Lásd Ifj. James Angleton személyi aktáját a Nemzeti Levéltár és Nyilvántartás-kezelőnél. II. épület. NARA II RG 226, 224, 18. 3. A menekültek és kitelepítettek többsége ellen nem indult hivatalos bírósági eljárás, és még a külföldre menekült alacsony beosztású tengelyhatalmi funkcionáriusok esetében is valószínűbb volt, hogy félelemből és nem valamilyen büntett miatt menekültek. Lásd 1946. január 28., Magyarok Itáliában, JZX-5925. NARA II, RG 226, E 108A, B 263.

⁴ Angleton egyik 1949-es jelentése szerint nyílt titok volt, hogy az X-2 vagy kémelhárítási szervezetet Olaszországban és a mediterrán térségben nem az adott alegységért felelős X-2 vezető irányította, hanem az SCI/Z főnöke. Ennek okaira az alább idézett jelentés ad magyarázatot. Összefoglalva, kellett egy kirakatfigura az úgymond adminisztratív ügyek intézésére és az adott hadszíntér katonai vezetőivel való találkozásra, míg a kémelhárítási ügyeket egyetlen tiszt intézte, aki így kizárólag erre a feladatra koncentrálnak. Lásd 1949. augusztus 8., Memo to the Assistant Director of Special Operations, Interviews with Subject of CIA No. [Redacted]. NARA II, RG 263, E ZZ-18, B 13, Robert Bishop Volume II.

⁵ Angleton néhány 1944/45-ös olaszországi eredményét lásd a következő esettanulmányban: Naftali, 1992: 218–245.

⁶ Lásd 1945. október 19., OSS MedTO Report September. NARA II, RG 226, E 99, B 34.

⁷ Érdekes megjegyezni, hogy bár Streeter minden személyes nyomtatványon csehszlováknak vallotta magát, és csak egy nagynénje élt Budapesten, ügynökei jórészt magyarok voltak, és ő is magyar kódnevet kapott [AE-5], szemben pl. a magyar–amerikai Kálnayval, akit a London X-2-re utaló kódnev [BB-7] azonosított. Streeter cseh, német, magyar és szlovák nyelvű környezetben nevelkedett, franciául és angolul csak később tanult meg. Lásd Stephen Streeter személyi aktáját. NARA II, RG 226, E 224, B 752.

⁸ Lásd Naftali, 1992: 220.

⁹ Lásd Bare, 2012: 27–42.; 2013. Kovács Imre emlékirataiban, illetve az *Új Látóhatárban* megjelent tanulmányában feldogozta a Veréb-misszió történetét. Kovács, 1969: 475–476.

¹⁰ Vö. 1944. október 23., The Istanbul Mission – Certain C-E Aspects (Addendum No. 1). NARA II, RG 226, E 211, B 33, W[ithdrawal] N[umber] 9901.

¹¹ Lásd NARA II, RG 226, E 210, B 200, WN 8548-8850, 8751-8765 és 8775. Hátszegi-Hatz Ottó és a magyar állambiztonság kapcsolatáról bővebben: Tabajdi–Ungváry, 2008: 262–284.

¹² Lásd 1944. augusztus 18., Rolfe Kingsley Jr. to Frank Wisner (Chief of Mission Istanbul), Collaboration with the SI branch and defecting enemy agents. NARA II, RG 226, E 210, B 200, WN 8775.

¹³ Martin Himler rangja az OSS-ben és utódszervezeteiben nem egyértelmű. Az összegyűjtött dokumentumok többsége nem említi, hogy Himlernek bármilyen rangja lett volna (mindig csak Mr. Himlerként vagy Martin Himlerként hivatkoznak rá). A Budapesti Városi Egységben lévő állománya (1944 őszén, telén) polgári személyként említi. A korabeli fényképeken tisztii egyenruhát viselt (gyakran ezredesit), a dokumentumokban azonban soha nem szerepel ezredesként. A magyar hadifoglyok kikérdezése során a SICE civil tagjai feltehetően katonai gyakorlóruhát viseltek. Lásd: Dátum nélkül. Információs lapok a Budapest City Unit személyi állományának különböző tagjairól. NARA II, RG 226, E 210, B 178, WN 7334.

¹⁴ Himler Márton tevékenységét értékeli: Borbándi, 1985: 16, 501.

¹⁵ 1945. szeptember 13., Magyarok Itáliában, Szabad Magyarország Mozgalom, JBX-209, Rómában. NARA II, RG 226, E 108A, B 202.

¹⁶ Lásd Bare, 2014: 7–22.

¹⁷ Lásd 1945. június 15., Nicholas Doman Report on Field Conditions. NARA II, RG 226, E 210, B 340, WN 13342-13351.

¹⁸ Lásd Bare, 2015: 74–81.

¹⁹ A SICE-n belül Aradi és a római magyarok szinte általános elfogadottságot élveztek, azonban a bari biztonsági tiszt, Louis Kubler kapitány (majd őrnagy) és a magyarokért felelős részleg akkori vezetője, Nicholas Doman hadnagy és később Francis Kálnay – különböző okokból – egyaránt aggodalmuknak adtak hangot. Erről bővebben lásd Bare, 2014., Bare, 2015: 65–72.

²⁰ Az MFM összetett szervezet volt, bemutatása meghaladja a jelen cikk kereteit. A szervezetet irányítók úgy vélték, hogy Magyarország sorsát az ország érdekeinek megfelelően cselekvő magyarok kezében kell tartani, s nem a szomszédos országok, idegen hatalmak és más nemzetek érdekeit kiszolgálóiban. E gondolat a korábbi miniszterelnök, Teleki Pál hitvallásából eredt, aki Jugoszlávia 1941-es lerohanásának estjén öngyilkosságot követett el, tiltakozásul az ellen, hogy Magyarország egyre inkább a náci Németország befolyása alá került. A csoport apolitikusnak vallotta magát, és megalapozottan mondható mindenkit befogadónak. Bár az avatatlan szemlélő a csoportot jobboldalinak, sőt fasisztának tekinthette (ahogy az előbbire volt is példa), az MFM elborzadva tekintett mind a magyar, mind a német náci pártokra, és hasonlóan ellenséges volt a kommunistákkal szemben is. Az MFM nem tevékenykedett ellenálló szervezetként egészen az 1944 márciusában bekövetkezett német megszállásig, amelyből tagjai jórészt sértetlenül kerültek ki. A csoport tagjait a Horthy Miklós kormányzó iránti feltétlen lojalitás és a független Magyarországon való hit kötötte össze. Azonban feltűnő volt a nem keresztények (különösen a zsidók) hiánya a csoportban. Nyugodtan mondhatjuk, hogy zsidók, mivel a „nem keresztény” ekkor őket jelölte. Az MFM-ről bővebben lásd Szent-Miklós, 1980; Szent-Iványi, 2013: 30–32., 43–48., amelyet Dr. Szekér Nóra bocsátott nagylelkűen a rendelkezésemre.

²¹ Lásd Szakály, 2008: 315–319.

²² Ez a decemberi második repüléssel teljesedett ki. Lásd 1945. április 17., Chapin sorai az SI [Titkos hírszerzés] vezetőjének. NARA II, RG 226, E 210, B 340, WN 13342-13351.

²³ Számos hasonló incidens történt, jórészt 1943-ban. Mint említettük, a Som hálózaton keresztül kapcsolatfelvétel történt a magyar hadvezetéssel. 1943. szeptember 9-én a Magyar Külügyminisztérium képviselője előzetes fegyverszüneti megállapodást írt alá a britekkel a Márvány-tengeren egy hajó fedélzetén. Barátságos közeledés történt még Stockholmban is a magyar külügyminisztérium egykori sajtóattaséja, Ullein-Reviczky Antal irányításával, és végül Bernben kapcsolatfelvételre is sor került Allen Dulles és az 1943–1944 közötti szolgált berni magyar nagykövet, Bakách-Besseney György között. A magyar diplomaták és követségi alkalmazottak szinte az összes semleges európai fővárosban keresték a kapcsolatot a szövetségesek helyi hírszerző tisztjeivel, függetlenül attól, hogy azok britek vagy amerikaiak voltak. Az amerikaiak felé irányuló kapcsolatfelvételi kísérletek többségéről elmondható, hogy meglehetősen amatőr módon történtek, jórészt a hírszerzési szaktudás mindkét oldalon tapasztalható hiánya miatt. A vezérkari kapcsolatfelvételi kísérleteket az amerikai hadsereg vezérkara 1943 novemberében vitatta meg. Erről lásd NARA II, RG 218, E 2, B 91, CCS-381 Hungary. A Som hálózattal kapcsolatban lásd NARA II, RG 226, E 210, B 180, B 200, WN 8775, B 223, WN 9894 és E 211, B 33, WN 9901. Az 1943-as fegyverszüneti megállapodásról lásd Juhász (szerk.), 1978; Veress, 1995; Mócsy, 1998: 85–106. Allen Dulles és Bakách-Besseney György tevékenységéről lásd Petersen, 1996. A stockholmi tevékenységekről lásd Wilho Tikander kéziratát (dátum nélkül). NARA II, RG 226, E 210, B 327, WN 13386 és 1944. február 26., Stockholm to Department of State, Contact with Gellert and Ullein-Reviczky. NARA II, RG 218, E 2, B 91.

²⁴ Lásd Szent-Miklós, 1980: 95–100. Az említett jelentés (Research and Analysis No. 4) valójában a Research and Analysis No. 14 c. tétel, amely a következő anyagban található: 1945. február 3., R&A Report No. 14, Further Aspects of the History of the Hungarian Resistance Movement (15 October–9 December 1944). NARA II, RG 226, 1642. sz. M[ikrofilm], 103. tekeres.

²⁵ Természetesen elképzelhető, hogy egyszerűen csak nem található meg ez a levél, azonban a magyar részleg – amelyet április közepétől már Himler vezetett – havi és heti jelentései nem tesznek említést semmilyen, korábbi jelentéshez kapcsolódó kiegészítésről.

²⁶ Maga Aradi állította: „*Különleges lehetőség a kapcsolatépítésre és az információs hálózat kialakítására Gizi néni csapatán [a Soos/Hadnagy-csoporton] keresztül; véleményem szerint szívesen együtt fognak működni velünk, de ennek módját körültekintően kell megválasztani.*” Vö. 1945. március 30., Aradi levele a SICE vezetőjének. NARA II, RG 226, E 210, B 297, WN 12191-12200.

²⁷ Vö. 1945. július 7., Információ-kiszivárogtatás az OSS Washingtontól, forrás: AE-5 [Streeter]. NARA II, RG 226, E 210, B 44, WN 20434.

²⁸ Lásd Szent-Miklós, 1980: 96–100.

²⁹ Lásd 1945. szeptember 13., Origin of Free Hungarian Movement and its notable figures. NARA II, RG 263, E ZZ-18, B 3, Zsolt Aradi Vol. II and 29 June 1945, Szt. Balkántól Szt. Washingtonnak, Activities of the Hungarian Red Cross in Rome, JBX-160. NARA II, RG 226, E 211, B 44, WN 20412.

³⁰ Lásd NARA II, RG 263, E ZZ-18, B 3, Zsolt Aradi Vols. I and II.

³¹ Vö. 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845. Az eredeti szövegben az aláhúzással jelölt szövegrészeket itt és a későbbiekben álló betűvel jeleztük.

³² Nicholas Doman tanúvallomása, 1998. <https://www.youtube.com/watch?v=NW8KPA3Qz3I> (utolsó letöltés: 2015. május 5.); Bare, 2015b.

³³ Lásd Martin Himler személyi aktáját. NARA II, RG 226, E 224, B 335; valamint 1948. május 5., Memo for Record, Malcolm Stevens. NARA II, RG 263, E ZZ-18, B 3, Zsolt Aradi Vol. III.

³⁴ Lásd NARA II, RG 263, E ZZ-18, B 3, Zsolt Aradi Vol. I.

³⁵ Vö. Keszthelyi Tibor személyi aktája. NARA II, RG 226, E 224, B 402.

³⁶ Vö. 1944. július 28., Howard M. Chapintól Whitney H. Shepardsonnak. NARA II, RG 226, E 154, B 14.

³⁷ Hasonlóképpen, Nádayt számos OSS-jelentés zsidó származásának írja, különböző magyar személyeket jelölve meg az információ forrásaként, lásd 1945. március 14., Saint DH-140-tól [Peter P. Klassen, hírszerző tiszt a balkáni területen] és DH-001 [Roger A. Pfaff, X-2 helyettes vezető] „Saint Istanbul”-nak, „Magyar vezetők, akikben a Szövetségesek megbízhatnak”. NARA II, RG 226, E 211, B 38, WN 20289-20294 és 1945. március 31, Hány László tábornok kihallgatási jelentése. NARA II, RG 226, E 119A, B 62.

³⁸ Lásd Szent-Iványi, 2013: 30–32., 43–48.

³⁹ Uo. 46.

⁴⁰ Vö. 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845.

⁴¹ Vö. uo.

⁴² Vö. uo.

⁴³ Vö. uo.

⁴⁴ Vö. uo.

⁴⁵ McCargar, 2001: 59.

⁴⁶ Vö. 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845.

⁴⁷ A JK előtag nagyon sok különböző személyhez – köztük amerikaiakhoz – kapcsolódik, akik nem az OSS/SSU-nál dolgoztak. A „JK” kódneveket – pl. JK-2, Vatikán vagy JK 16/2 „Johnny” [John Wesley] Jones, a római amerikai nagykövetség első titkára – különböző jelentésekben azonosítják. NARA II, RG 226, E 213, B 1, WN 20600-20617. Az általános vélekedés szerint a forrás kódneve után szereplő „/” karakter (mint a K 16/2 esetében) egyazon hálózaton vagy szervezetben belül több forrást is jelölt.

⁴⁸ Vö. 1945. szeptember 26., MFM, a magyar földalatti mozgalom még aktív, JBX-520. NARA II, RG 226, E 108A, B 202.

⁴⁹ Lásd 1946. január 28., Magyarok Itáliában, JZX-5925. NARA II, RG 226, E 108A, B 263 és 1946. február 14., Magyarok Itáliában, JZX-6182. NARA II, RG 226, E 108A, B 265 és 1945. november 1., MFM, Magyar ellenálló szervezet. NARA II, RG 226, E 210, B 345, WN 13726.

⁵⁰ Vö. 24 July 1946, JRX-3890. NARA II, RG 226, E 108A, B 232.

⁵¹ Lásd Varga, 1991. <http://www.corvinuslibrary.com/tortenelem/vargaj.pdf> (utolsó letöltés: 2015. május 6.).

⁵² 1945-ben és 1946-ben Nagy számos hasonló utazáson vett részt.

⁵³ A fent idézett jelentés: 1945. március 1., AE-lander in Italy, Professor Plan, Preliminary Report, JZX-6411. NARA II, RG, 226, E 505, WN 18470-18481. Egy másik jelentésben ez szerepel: „*Az X-2 Balkán táviratot kapott az SI Salzburgtól, hogy szerezze meg az emlékeztető tartalmát, és győződjön meg annak valódiságáról [a magyarországi állapotokról 1945 februárjában]. Végrehajtva, kivonatos változat elküldve.*” Vö. 1945. augusztus 27, JBX-194. NARA II, RG 226, E 174, B 129.

⁵⁴ „*AE-752 elmesélte első, augusztusi találkozását Aradival. Zavarta, hogy nem tervezett találkozó volt. Kifejtette, hogy szeretne kizárólag AE-5-tel dolgozni, és neheztelt azért, mert Aradi kihasználta. AE-5 elmondta, hogy a salzburgi út és a találkozás Aradival véletlen egybeesés volt.*” Vö. 1945. március 1., AE-landers in Italy, Professor Plan, Preliminary Report, JZX-6411. NARA II, RG, 226, E 505, WN 18470-18481.

⁵⁵ Ezek közül az elsőnél (amelyről az „Aradi Zsolt különös esete” c. jelentés szól) a sofőrörről, akit Aradi azzal bízott meg, hogy elvigye Nagyt a magyar határig, később kiderült, hogy a magyar katonai hírszerzés (Katpol) ügynöke. A második alkalomnál – az ennsi incidensnél – az Aradi által Nagy mellé szervezett két ügynök közül

az egyiket leszállították a Bécsből Rómába induló vonatról, mert nem voltak rendben a papírjai, amelyeket egyébként Aradi készített elő. Amint a két ügynök megérkezett Rómába, Nagy visszautasította, hogy bármi köze is lenne hozzájuk. A későbbi vizsgálat kiderítette, hogy az „elsődleges célpont AE-5 [Streeter] és BB-8 [Angleton] lehetett”. A sofőrrel kapcsolatos incidensről lásd Bare, Case, 16. Az ennsi incidenssel kapcsolatban lásd 1946. április 30., Professzor-terv, Dubois-eset. NARA II, RG 226, E 210, B 483, WN 18097 és 1946. április 15., Bécsről Washingtonnak: 35424. NARA II, RG 226, E 210, B 362, WN 13714-13725. A későbbi jelentésről lásd 1946. április 2., Washingtonról Rómának. NARA II, RG 226, E 216, B 3, WN 24955.

⁵⁶ A Nagy és Mindszenty közötti növekvő ellentét 1946 nyarán csúcspontjára jutott, és ez – a magyarországi eseményekkel együtt – hozzájárult a KALOT válságához. Peter Kenéz vélekedése szerint Mindszenty és a Magyar Kommunista Párt egyaránt a KALOT felszámolásán, valamint a Vatikán és a szovjetek közötti tárgyalások megzavarásán dolgozott, hiszen ezek mindkét szervezet hatalmát veszélyeztették. Lásd Kenéz, 2006: 278–281.

⁵⁶ Lásd 1945. november 6., Alfred Ulmer őrnagytól Howard M. Chapin alezredesnek, SICE Affairs, LS-002-1106. NARA II, RG 226, E 215, B 6, WN 26165-26170.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Veress felesége és nevelt lánya visszaemlékezéseikben részletezik ezeket az eseményeket. Veress, 1995.

⁵⁹ Vö. 1946. augusztus 16., Budapesttől Washingtonnak, BDUX-16. NARA II, RG 226, E 211, B 38, WN 20228.

⁶⁰ Lásd 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845.

⁶¹ A fent idézett dokumentum tévesen közöl 1945. októberi dátumot, azonban a „Budapesti egység” említése miatt az évszámot 1944-re javíthatjuk. A második idézett dokumentumban már a helyes dátum szerepel. Lásd 1946. március 29., DH-140-től [Klassen], JJ-1-től [Murphy] AE-2-nek [Robinson O. Bellin], JZX-6413. NARA II, RG 226, E 214, B 6, WN 24870. Lásd még: Dátum nélkül, Veress László, a politikatudományok doktora. NARA II, RG 226, E 214, B 6, WN 24870.

⁶² Vö. 1945. március 6., Washingtonról Bécsnek, 17319. sz. NARA II, RG 226, E 216, B 1, WN 24878-24899.

⁶³ Lásd 1946. április 17., Havi jelentés a balkánon folytatott tevékenységekről, JZX-7598. NARA II, RG 226, E 108A, B 270.

⁶⁴ „Lesler” volt a fedőneve annak a tervnek, amelynek célja Veress – Budapestre történő visszatérése utáni – további felhasználása volt. A vállalkozásra vonatkozó dokumentáció első elemzése feltárja, hogy a terv kivitelezése valószínűleg nem járt sikerrel. Azonban lehetséges, hogy találtak valakit, akivel Veressnek lehetősége volt találkozni. Mindazonáltal a szerző által látott azon feljegyzések, amelyek az X-2 Balkánra és utódszervezeteire, valamint a budapesti X-2 állomásra vonatkoznak, erről sehol nem tesznek említést (a már ismert adatokon túl). A „Lesler”-tervről lásd 1946. március 29., DH-140-től [Klassen] és JJ-1-től [Murphy] AE-2-nek [Bellin], JZX-6413. NARA II, RG 226, E 214, B 6, WN 24870. Az idézett részt vö. 1945. március 6., Washingtonról Bécsnek, 17319. sz. NARA II, RG 226, E 216, B 1, WN 24878-24899.

⁶⁵ Vö. 1946. augusztus 16., Budapesttől Washingtonnak, BDUX-16. NARA II, RG 226, E 211, B 38, WN 20228.

⁶⁶ Lásd 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845.

⁶⁷ Lásd 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845 és 1945. szeptember 27., Szt. Balkántól Szt. Washingtonnak, JBX-003-927. NARA II, RG 226, E 212, B 3, WN 20777.

⁶⁸ Lásd 1945. október 29., Magyar menekülttábor San Pastoréban, JBX-508. NARA II, RG 226, E 108A, B 202.

⁶⁹ Lásd 54. sz. és 1946. április 30., Professzor-terv, Dubois-eset. NARA II, RG 226, E 210, B 483, WN 18097.

⁷⁰ Lásd 1945. július 24., Magyarok Itáliában, JRX-3891. NARA II, RG 226, E 108A, B 232.

⁷¹ Innsbruck a francia megszállási zónába esett, azaz Mócsy ottani munkája további jelentőséggel is bírt, hiszen a kémelhárítás „Első parancsolata” szerint „baráti országok léteznek, baráti hírszerző szolgálatok azonban nem”. Lásd 1946. május 3., DH-140-től [Klassen] és JJ-1-től [Murphy] BB-8-nak [Angleton] JBX-502 (W). Az Innsbruckban lévő magyarok politikai tevékenységei. NARA II, RG 226, E 214, B 2, WN 21090-21105. A parancsolatokat. Lásd: Olson, 2001: 81–87., különösen: 82.

⁷² Vö. 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845.

⁷³ Köztük volt a korábbi miniszterelnök, Kállay Miklós is. Lásd 1945. október 10., JBX-225, Magyarok Ausztriában. NARA II, RG 226, E 108A, B 202 és 1946. május 16., JRX-3151, Magyarok Itáliában. NARA II, RG 226, E 108A, B 227.

⁷⁴ Lásd 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845.

⁷⁵ Lásd 1946. szeptember 16., Washingtonról Budapestnek, Kovakó-terv. NARA II, RG 226, E 212, B 3, WN 20794-20799.

⁷⁶ Lásd 1946. május 22., Rómától Washingtonnak, JRX-3243. NARA II, RG 226, E 210, B 505, WN 18454–18469.

⁷⁷ 1946. októberében valamennyi állomáshely részére táviratot küldtek a következő tartalommal: „*Határozott irányelv, hogy hírszerzési célra semmilyen módon nem használjuk fel az UNRRA, az Amerikai Vöröskereszt és más emberbaráti szervezetek munkatársait. Tudjuk, hogy más országok felhasználják az említett szervezeteket, mi azonban nem fogjuk.*” Az OSS ausztriai missziójának egyik tagja, Charles B. Friediger alig négy hónappal

korábban ezt írta: „Amerikai állampolgárok, UNRRA-, Vöröskereszt-, ISB-fedés hasznos lenne a titkos hírszerzéshez, azonban a meglévő kapcsolat gyenge.” Első idézet 1946. október 16., Washingtontól az összes állomáshelynek, 3613. sz. NARA II, RG 226, E 210, B 503, WN 18404-18412. A második távirat kelte 1946. június 4., Charles B. Friediger küldte ismeretlen címzettnek. NARA II, RG 226, E 509, WN 19051. Martin Himler és Herczeg Béla, akik mindketten a salzburgi/bécsi magyar részleg tagjai voltak, UNRRA-fedést használtak. Lásd 1946. június 3., Erigaltól a misszióvezetőnek (Ausztria) Az ausztriai misszió problémái. NARA II, RG 226, E 509, WN 19051. Lásd még: 1946. május 22., Rómától Washingtonnak, JRX-3242. NARA II, RG 226, E 210, B 505, WN 18454-18469.

⁷⁸ Lásd 1946. február 28., Barry őrnagytól a CO SSU-Ausztriának. NARA II, RG 226, E 212, B 5, WN 20872–20899.

⁷⁹ A Kovakó-művelet részeként tett egyik ausztriai látogatása során Aradi meggyőzte Majorost és Hadnagyot, hogy információt gyűjtsenek részére Ausztria francia megszállási övezetében. Aradi mindkettőjüket bemutatta egy nőnek (Lucia Broggi bárónőnek), aki a Francia Hírszerző Szolgálatnak (a Suretének) dolgozott. Mivel gyakran utazott Ausztria és Magyarország között, és „nagy összegek voltak nála”, gyaníthatóan kettős ügynök volt. Aradi állította, hogy erről nem tudott. A nő négy, zónák közötti utazásra jogosító okmányt szerzett Hadnagyok és Majorosnak, azonban az okmányok bal felső sarka meg volt jelölve, jelezve a francia hatóságoknak, hogy két „megfigyelt alanyról” van szó. Szerencsére Majoros és Hadnagy elhárította a nő kísérleteit, hogy bemutassa őket „valamilyen franciáknak, akik várhatóan Svájcból érkeznek”, és nem használták a kapott dokumentumokat. Vö. 1946. március 1. Tárgy: Doery „Gogo” Broggi Lucia. NARA II, RG 226, E 214, B 7, WN 25801–25819 és 1946. május 22., Kovakó-terv, JRX-3147. NARA II, RG 226, E 108A, B 227.

⁸⁰ A Kopjas mozgalom szélsőjobboldali, antiszemita csoportta nőtte ki magát, amely 1946-ban már a britek támogatását élvezte, és még nagyobb kölcsönökre számíthatott az amerikaiaktól és a franciáktól. McCargar szerint: „A szervezet közismerten megbízhatatlan [...] 1945 januárjának magyarjaiból áll, akik vitán felül a legirrealisabb várakozásokkal tekintenek a jövőbe az emigráns csoportok között. Soraikban valószínűleg még nagyobb százalékban vannak jelen a magyar náci (nyilaskeresztes) párt tagjai, mint a Magyar Kommunista Pártban 1946–1948 között [...] Ugyanazok a »briliáns katonai elmék«, akik 1940-tól 1942-ig előadásokat tartottak Budapesten, magasztalva a »németek tervét«, amely hídépítést vizionált a La Manche csatorna felett az invázióhoz.” Lásd 1946. június 13., Rómától Washingtonnak, JRX-3547, Hungarians in exile, specifically the Kopjas movement. NARA II, RG 226, E 211, B 43, WN 20453-20456. McCargar-idézet: 1949. január 7., McCargartól az Irodának, Kopjas mozgalom. NARA II, RG 263, E ZZ-18, B 87.

⁸¹ Vö. 24 May 1946, DH-140-tól [Klassen] DD-101-nek [Unknown]. NARA II, RG 226, E 108A, B 274.

⁸² Majoros vélhetően a Magyar [Testvéri] Közösségre utalt, amelyet Magyar Testvériség vagy MTK néven is ismert volt, s amelyből az MFM több tagja – köztük Soos Géza – is érkezett. Szekér, 2010. A Majoros-idézetet lásd 1946. június 6. Plan Kovako, Hungarian Nationalist Secret Society, JRX-3446. NARA II, RG 226, E 108A, B 228.

⁸³ Vö. 1946. május 28., Béctől Washingtonnak, Doery, Gogo és Lucia Broggi, LSX-218. NARA II, RG 226, E 213, B 2, WN 20650-20659. E terveknek többféle nevük volt, különböző időközönként különböző állomáshelyeken alakították ki őket. A legsikeresebb projekt, sőt talán a csúcspont a Kovakóként ismert vállalkozás volt, amely München, Salzburg/Bécs és Róma közötti koordinációval valósult meg. A Kovakóról lásd 1946. szeptember 16., Washingtontól Budapestnek, Kovako. NARA II, RG 226, E 211, B 3, WN 20794-20799.

⁸⁴ Vö. 1945. szeptember 18., Szt. Balkántól Szt. Washingtonnak, JBX-003-1809. NARA II, RG 226, E 212, B 3, WN 20777.

⁸⁵ Lásd 1945. június 29., Szt. Balkántól Szt. Washingtonnak, Activities of the Hungarian Red Cross in Rome, JBX-160. NARA II, RG 226, E 212, B 44, WN 20412.

⁸⁶ Vö. 1945. november 28., Angletontól az Office of the Army-Navy Liquidation Commissionnek, JAX-75. NARA II, RG 226, E 108A, B 199.

⁸⁷ Vö. 1945. augusztus 9., Szálasi fő ügynökei, JBX-184. NARA II, RG 263, E ZZ-18, B 68, Kollényi György.

⁸⁸ Csopey, aki messze nacionalistább hátterű volt a hálózat többi tagjánál, idejét elsődlegesen arra fordította, hogy bejusson a milánói magyar közösségbe. Milánót ügynökök számára veszélyes helynek tartották a jelentős kommunista jelenlét miatt. „Milánó a jelenlegi kommunistabarát magyar rezsim és az Olaszországban lévő kommunistabarát magyarok előretolt bástyája. A római kolónia – kevés kivétellel – antikommunista.” Csopey erőfeszítéseit arra irányította, hogy „áthidalja a szakadékot a hazai demokratikus elemek és a különböző külföldön lévő emigráns csoportok között”. Első idézet: 1946. augusztus 16., Rómától Washingtonnak, Plan Chianti, JRX-4215. NARA II, RG 226, E 210, B 503, WN 18388. Második idézet: 1946. június 7., Rómától Washingtonnak, Plan Chianti, JRX-3430. NARA II, RG 226, E 211, B 43, WN 20442–20451.

⁸⁹ Lásd 1946. április 17., Havi jelentés a Balkánon folyó tevékenységekről, JZX-7598. NARA II, RG 226, E 108A, B 270 és 1946. június, A JA csoport, JRX-3667. NARA II, RG 226, E 210, B 314, WN 10845.

⁹⁰ Lásd 1946. április 30., Magyarok Itáliában, JZX-7962. NARA II, RG 226, E 108A, B 274.

⁹¹ Vö. 1946. január 17., Magyarok Itáliában, JZX-5689. NARA II, RG 226, E 108A, B 262.

⁹² Vö. 1946. május 28., Rómától Washingtonnak, Emmanuel Weinberg, JRX-3270. NARA II, RG 226, E 210, B 505, WN 18454-18469.

⁹³ Vö. uo.

⁹⁴ Vö. 1946. május 28., BB-8-től [ifj. Angleton] JJ-1-nek [Murphy]. NARA II, RG 226, E 108A, B 458.

⁹⁵ Mivel Weinberg „JK” ügynök volt, igen valószínű, hogy eredményeit az X-2 Olaszország/SCI/Z vonatkozó nyilvántartásában és nem az X-2 Balkán feljegyzéseiben találjuk.

⁹⁶ A méltatás forrása: 1945. április 19., Edward N. Kimballtól Howard M. Chapinnek, Activities Report 18 March to 17 April 1945. NARA II, RG 226, E 210, B 58, WN 02315.

⁹⁷ Vö. 16 July 1945, Szt. Balkántól Szt. Washingtonnak, JBX-002-1607. NARA II, RG 226, E 211, B 44, WN 20404-20410.

⁹⁸ Vö. dátum nélkül, Rómától Washingtonnak. NARA II, RG 226, E 88, B 643.

⁹⁹ Soos a Szent-Iványival 1945. május közepén kezdődött kapcsolatfelvétel révén szerzett tudomást arról, hogy az MFM még aktív volt. Vö. 1945. november 1., MFM Magyar ellenálló szervezet. NARA II, RG 226, E 210, B 345, WN 13726.

¹⁰⁰ 1946 nyarán különös cikk jelent meg az egyik magyar újságban Soos Géza tollából. A cikkben Soos három embert nevezett meg olyan személyként, akiket az amerikaiak fizetnek. A jelen tanulmány szempontjából releváns két fő Aradi Zsolt és Veress László volt. Míg Aradi Soos elleni trükkjei érthetően váltottak ki komoly reakciót az előbbi részéről, nagyon talányos, hogy Soos miért akarta volna felfedni Veresst. Ugyanolyan zavaró, hogy mindezek után Soos továbbra is szállított (valódi) információt. Vö. 1946. június 14., Prágától Washingtonnak, 439. sz. NARA II, RG 226, E 216, B 7, WN 26470-26479. A 48. lábjegyzetben idézett jelentést Soos több mint egy hónappal cikkének megjelenése után küldte, s abban egyaránt hevesen bírálta a magyarországi demokratikus és kommunista politikusokat, valamint a szovjeteket.

¹⁰¹ A szerző köszönetet mond Dr. Thomas Domokos Hadnagynak, Wendy Brown professzornak, Dalma Takácsnak és Judy Takács Pendergastnak azon segítségükért, hogy megosztottak velünk információkat édesapjuk és (nevelő)nagyapjuk – a JA csoport tagjai – családi életéből.

Levéltári források

National Archives and Records Administration (NARA)

NARA II, R[ecord] G[roup] 218

NARA II, R[ecord] G[roup] 226

NARA II, R[ecord] G[roup] 226

NARA II, R[ecord] G[roup] 263

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Ruffner, 2003

Kevin Ruffner: *Eagle and Swastika. CIA and Nazi War Criminals and Collaborators.* Munkaanyag-tervezet (Washington DC 2003.)
www.foia.cia.gov (utolsó letöltés: 2015. május 5.).

Nicholas Doman tanúvallomása, 1998

A háborús bűnök bírósági tárgyalásának résztvevője, Nicholas Doman tanúvallomása. USC Soa Alapítvány 1998-ban készült interjúja.
<https://www.youtube.com/watch?v=NW8KPA3Qz3I> (utolsó letöltés: 2015. május 5.).

Bare, 2015b

Duncan Bare interjúja Francis Kálnay unokájával, Wendy Brown professzorral, április 20.

Varga, 1991

József Varga: *Bűnös nemzet vagy kényszerű csatlós. Adalékok Magyarország és a Duna-medence kortörténetéhez. I. rész. 1918–1939.* Budapest. <http://www.corvinuslibrary.com/tortenelem/vargaj.pdf>. (utolsó letöltés: 2015. május 5.)

Hivatkozott irodalom

Bare, 2012

Duncan Bare: Semper Idem. The OSS Sparrow Mission to detach Hungary from the Axis Alliance in March 1944. *Journal for Intelligence, Propaganda and Security Studies* [JIPSS], 6, No. 27–42.

Bare, 2013

Duncan Bare: „*A Hungarian Show with American assistance*”. *The OSS „Sparrow” Mission to detach Hungary from the Axis in March 1944.* (Diplomadolgozat.)

Bare, 2014

Duncan Bare: The Curious Case of Aradi Zsolt. *Journal of Intelligence, Propaganda and Security Studies* [JIPSS], 8, No. 1. 7–22.

Bare, 2015a

Duncan Bare: Angleton’s Hungarians. A Case Study of Central European Counterintelligence in Rome 1945–1946. *Journal of Intelligence, Propaganda and Security Studies* [JIPSS], 1. No. 8–24.

Bare, 2015

Duncan Bare: *Hungarian affairs and undertakings of the American Office of Strategic Services in the Mediterranean Theater of Operations from March 19, 1944 until September 30, 1945.* (A Grazi Egyetemen készített diplomadolgozat.) 74–81.

Borbándi, 1985

Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza, 1945–1985.* Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985.

Olson, 2001

James M. Olson: The Ten Commandments of Counterintelligence. *Studies in Intelligence*, 45. No. 5. 81–87.

Juhász (szerk.), 1978

Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. Szerkesztette: Juhász Gyula. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Kovács, 1969

Kovács Imre: Még egyszer: a Veréb misszió. *Új Látóhatár*, 5. sz. 475–476.

Kenéz, 2006

Peter Kenéz: *Hungary from the Nazis to the Soviets. The Establishment of the Communist Regime in Hungary 1944–1948*. New York. 278–281.

Mócsy, 1998

Mócsy I. István: Hungary's Failed Strategic Surrender: Secret Wartime negotiations with Britain. In *Hungary in the Age of Total War (1938–1948)*. Szerkesztette: Dreisziger Nándor. New York, 85–106.

McCargar, 2001

Christopher Felix James McCargar: *A Short Course in the Secret War*. Lanham.

Naftali, 1992

Timothy Naftali: James Angleton and X2 Operations in Italy. In *The Secret War. The Office of Strategic Services in World War Two*. George Chalou (ed.), Washington DC, 218–245.

Petersen, 1996

Neal H. Petersen: *From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen W. Dulles 1942–1945*. State College PA.

Szent-Miklós, 1980

Szent-Miklós István: *With the Hungarian Independence Movement, 1943–1947*. New York.

Szent-Iványi, 2013

Szent-Iványi Domokos: *A Magyar Függetlenségi Mozgalom. (1936–1946)* Budapest.

Szakály, 2008

Szakály Sándor: Náday István „útravalója”. *Lymbus*. 315–319.

Szekér, 2010

Szekér Nóra: *A Magyar Testvéri Közösség története*. Hódmezővásárhely, Norma Nyomdász Kft.

Tabajdi–Ungváry, 2008

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Sarokba szorítva: Hátszegi Hatz Ottó és a magyar állambiztonság. In *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet. 262–284.

Veress, 1995

Laura-Louise Veress: *Clear the Line. Hungary's struggle to leave the Axis during the Second World War*. Chapel Hill.

A kereszténydemokrata hagyomány és az állambiztonsági iratok

Bevezető

A titkosszolgálati iratokkal kapcsolatos elméleti, módszertani problémákról rendszeresen esik szó a *Betekintő* hasábjain. Tanulmányommal az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) őrzött dokumentumok történeti forrásértékével kapcsolatos diskurzushoz kívánok csatlakozni. Egy konkrét témával, a magyar kereszténydemokrata hagyomány formálódásával foglalkozó kutatómunkám tapasztatait összegzem. Három kérdéskört kívánok körüljárni: a rendelkezésre álló akták jellegét, időbeli eloszlását és értelmezésük (megközelítésük) lehetőségeit vizsgálom.¹

A magyar kereszténydemokrácia politikatörténeti irodalma kifejezetten gazdagnak tekinthető.² E hagyomány elemzése ugyanakkor többnyire pártközpontú, és döntően a rendelkezésre álló kevés egykorú forráson, visszaemlékezésen alapul. Másrészt a történeti elbeszélésekben a kereszténydemokrácia Magyarországon lényegében a Barankovics István-féle (Keresztény) Demokrata Néppárt történetét jelenti, és annak működési időszakára (1945–1949, 1956, illetve 1989-től napjainkig) valamint üldöztetésére fókuszál.³ Az állambiztonsági források meghatározó része azonban éppen a köztes időszakokban keletkezett, így alkalmasnak tűnik a bűvópataként tovább élő hagyomány vizsgálatára,⁴ legalábbis tágíthatja az elemzések értelmezési kereteit.

Az ÁBTL adatbázisaiban több tucat a kereszténydemokráciához kapcsolódó tárgyszó található. Jelenleg több száz vonatkozó tétel kapcsolódik e tárgykörhöz.⁵ Am ha a tágabb értelemben vett kereszténydemokrata hagyományt kívánjuk vizsgálni, tehát az eszmék, magatartásformák, attitűdök változásait szeretnénk értelmezni, még szélesebb körből választhatunk a rendelkezésre álló aktákból. A tízéves, változó intenzitással folytatott kutatómunkám alapján a levéltári anyagok széles spektrumáról próbálok áttekintést nyújtani.

Akták

A magyar kereszténydemokráciával kapcsolatos állambiztonsági dossziék a legkülönbözőbb forrásokat tartalmazzák: kémjátszmák dokumentumait, megfigyelési fotókat, egykorú jegyzőkönyveket, magánleveleket, naplószerű feljegyzéseket. A vonatkozó iratok az ÁBTL megannyi dossziéjában, illetve levéltári szekciójában lapulnak meg. A különböző formában fennmaradt dokumentumok sokféleségének a bemutatása általában az ismeretterjesztő előadások egyik legtöbb újdonságot jelentő része. Ugyanis a közvélekedésben még mindig erősen él az a leegyszerűsítő képzet, amely szerint az állambiztonsági iratok lényegében csak ügynökjelentéseket tartalmaznak.

Közben az emlékezetpolitikai vitákban, véleményvezérek publicisztikáiban is gyakran esik szó arról, hogy a titkosszolgálati iratok feltárása elmaradt, szerepük a múltfeltárásban alulértékelt (a dossziék még sok titkot rejtenek), vagy éppen túlságosan nagy figyelem irányul rájuk, s így jelentőségük inkább túlértékelt a jelenkor-történeti diskurzusban.⁶ A vita érvényességének és hasznosságának elismerése mellett alább a forrásadottságok változatosságát és a történeti megismerés határait kívánom körüljárni.

1) A kereszténydemokrata politikusok, mint megfigyelendő riválisok, likvidálandó ellenségek, (más közszereplőkhöz hasonlóan) elsősorban „elhárítási objektumként” léteztek az államvédelmi szervek számára. A kereszténydemokrata pártszerveződés(ek) a kezdetektől a politikai rendőrség célkeresztjében volt(ak), bár a megfigyelés akciói

eleinte még inkább kampányszerűnek értékelhetők. 1950 szeptemberében az Államvédelmi Hatóság I/2-a alosztályán, mai őrzési helyétől néhány saroknyira, a Vörösmarty utca 34/a alatt nyitotta meg Barbély György áv. főtörzsőrmester azt az objektum-dossziét, amelybe a Demokrata Néppártra vonatkozó legfontosabb anyagok kerültek. Az ÁVH adatgyűjtő munkája azonban részleteiben nem ismerhető meg. Az összegyűjtött jelentéseket többször szelektálták, egy részük bizonyára 1956-ban semmisült meg.⁷ A BM III/III-3-a alosztályon Varró Vendel főhadnagy 1963 novemberében a „volt polgári pártok” aktájába több korábbi irategyüttes anyagát fűzte össze.⁸ Ezzel kapcsolatos indoklása a Cég világlátására, a többpártrendszer múltó emlékére is rávilágít: *„Az említett pártok már a felszabadulás után is [...], de különösen az ellenforradalom idején annyira összefonódtak, hogy sok tekintetben lehetetlen szétválasztani őket.”*⁹

A megmaradt objektumdosszié-töredékek azonban nem csak a Demokrata Néppárt és más politikai erők állambiztonsági (ideologikus) párttörténetét, a belső politikai elemzéseket tartalmazzák, hanem olyan összefoglaló jelentéseket is, amelyeket a megfigyelések tapasztalatai alapján készítettek.¹⁰ Például ilyen adalék a „klerikális reakció” elleni harc paradigmája alapján készült leírásban a katolikus egyházfők állásfoglalásainak a rögzítése. Az 1950 decemberében készült szöveg állítása szerint az 1947-es júniusi püspöki konferencia után Czapik Gyula, Bánáss László, Papp Kálmán és Kovács Sándor püspökök biztosították Barankovicsot arról, hogy egyházmegyéikben a papok a DNP-t fogják támogatni a választásokon. Ennek említése más egykorú forrásokban nem lelhető fel.

Bár a titkosszolgálat szövegei a rendszer ellenségképét rögzítik leginkább, az objektum-dossziében több, máshonnan nem ismert feljegyzés található.¹¹ Egy minden bizonnyal belső forrásból megszerzett dokumentum például a Demokrata Néppárt 1947-ben megalakult helyi szervezeteit sorolja fel (az összeesküvés ügyekhez hasonlóan megrajzolt szervezeti diagramok kíséretében). Az 1947-ben vagy 1956-ban rögzített névsorok, az aktivistahálózatok adatai szintén kiegészítik az amúgy szegényes forrásbázist. Ezek olyan személyeket neveznek meg, akiről a későbbi visszaemlékezők, az emigrációban nyilatkozók is csak általánosságban beszéltek, megóvándó itthoni nyugalalmukat.

A szovjet típusú rendszer magyarországi kiépítésekor felszámolt politikai és társadalmi szervezetek iratai megsemmisültek vagy megsemmisítették őket, szétszóródtak, elvesztek. Így alapvető forrásadottságnak tűnik, hogy a titkosszolgálatok irattárai, illetve az egykori kommunista párttörténeti archívum maradt ezeknek a politikai iratoknak a lelőhelye. (A Demokrata Néppárt, a Magyar Szabadság Párt vagy a Magyar Függetlenségi Párt történetének korábban hozzáférhető legfontosabb forrásai a Magyar Kommunista Párt [MKP] instruktori jelentései voltak.)¹²

Ezekből az egykorú megfigyelésekből, például Pfeiffer Zoltán aktájából, tudható, hogy 1947. augusztus 30-án este hét órakor (a kékcédulás választások előestéjén) a pártvezető lakásán a kereszténydemokrata, illetve a keresztény-konzervatív alapállású pártok (MFP, DNP, FMDP, KNT) vezetői egyeztettek a közös fellépés lehetőségével kapcsolatban.¹³ Tehát az azonos világnézeti alapon álló, hasonló ideológiát és programokat hirdető pártok talán ekkor kerültek a legközelebb az összefogáshoz.

2) Az egyes politikusok megfigyelésével, ellenőrzésével, manipulálásával, elítélésével kapcsolatos dossziék feltárása a politikatörténeti jellegű kutatások legfontosabb bázisa. A politikai rendőrség (a hatalom) logikáját követve, illetve felfejtve nyerhető a legtöbb forrás ezzel a témakörrel kapcsolatban is. A felbomlasztott szervezetek egykori tagjainak megfigyelési aktái az ügynökjelentések mellett környezettanulmányokat, operatív fotókat és egyéb egykorú hivatalos feljegyzéseket is tartalmaznak. S nem hagyható figyelmen kívül, hogy a koncepciózus adatgyűjtés mellett a cél (legalábbis részben) mégiscsak az ellenség reális tevékenységének a megismerése volt.

Az Államvédelmi Hatóság munkatársai lényegében minden ellenzéki képviselőről gyűjtöttek kompromittáló anyagokat. A DNP frakciója esetében például ezeket a terhelő adatokat 1948 decemberében (néhány nappal a párt likvidálása előtt) összegezték.¹⁴ Ezek egy része nyilván konstrukció, rosszindulatú helyi tanúk, vádlók által megfogalmazott kétes értékű feljelentés volt. Ugyanakkor a képviselők előéletének kutatásakor tényszerű adatokat is felkutattak, olykor eredeti dokumentumokat is begyűjtöttek (pl. egyesületi jegyzőkönyveket, tagsági igazolványokat, újságcikkeket, helyi, máshol meg nem őrzött kiadványokat stb.). Emellett az ÁVH megfigyelése kiterjedt a politikai szervezetek holdudvarára, a szürke eminenciások, a helyi véleményvezérek szerepére. A kereszténydemokráciát mint potenciális politikai erőt tehát már egykorúan is szélesebb körben értelmezték. Ezzel kapcsolatban olyan aktákat említhetünk mint Kovrig Béla dosszióját,¹⁵ Kerkai Jenő¹⁶ és más jezsuita szervezők megfigyelését vagy a Demokrata Néppárt szervezőivel közeli kapcsolatban álló Szekfű Gyula tevékenységéről készített állambiztonsági jelentéseket.

3) Az egykori politikusok ellen lefolytatott (konstruált) eljárások, a vizsgálati dossziék anyagai a legkorábban kutatható (legrégebb ideje kutatható) iratok közé tartoznak. A fokozatosan feltároló aktákból a vonatkozó ügyeknek egy sajátos rendszere rajzolódott ki az elmúlt években (bár a terület pertérképe még korántsem tekinthető teljesnek¹⁷). Az államvédelem konstrukciója szerint a Mindszenty-összeesküvés (egyik) politikai szárnyát képezte Matheovits Ferenc szervezkedése. Az egykori képviselő (első) elítélését (1949) szatellitperek és eljárások követték 1953-ig.¹⁸ Ráadásul a Matheovits-per a korai kádárizmusban megfigyelhető „remake” révén 1964-ben lényegében megismétlődött.¹⁹ A kereszténydemokrata kapcsolati hálót, illetve a „klerikális reakciót” szétzúzó koncepciók perke szövevényes láncolatában a pécsi ügyvéd kulcsszereplő lett. (A bírósági tárgyalás részben párhuzamos iratai más levéltárakban, többnyire Budapest Főváros Levéltárában találhatóak.)

A történeti megismeréssel kapcsolatos diskurzusban a politikai pereknek a forrásértéke a legvitatottabb, a felhasználásukkal készült történeti leírások a módszertani viták kereszttüzében állnak. S alkalmasint még az is felmerül, hogy mondanak-e bármit is ezek az iratok a tárgyról. A vizsgálati eljárások manipulációs technikái miatt jogosnak tűnő szkepszis mellett mindenestre érdemes figyelemmel lenni az akták mellékleteire is. A Matheovits-ügy vizsgálati dokumentumai Pécs hatvanas évekbeli társadalomtörténetének a forrásaként is olvashatók. Ugyanakkor, némileg meglepő módon, a Mindszenty József elleni eljárás szekérderekyi irattömege²⁰ tartalmazza azokat az alapvető, a KDNP korai történetére vonatkozó feljegyzéseket, dokumentummásolatokat (pl. az 1945-ös pártengedélyt), amelyek más formában nem maradtak fenn.

4) A politikai rendőrség munkatársai a későbbiekben is készítettek elemzéseket, belső tanulmányokat. Az aktuális ideológiai alapállásnak megfelelően olykor polgári pártként kezelték a kereszténydemokrácia képviselőit, máskor keresztényszocialista összeesküvésekről írtak, és a megfigyeléseket a rendszerváltó szándékok megakadályozásával igazolták. Önmagában az egyházi elhárítás is sokat bajlódott azzal, hogy megfejtse az egyházak, egyházi közösségek politikai színpéjét, illetve hogy megakadályozza ezek politikai aktivizálódását.

A kidolgozott konstrukciók bekerültek a büntetőeljárások anyagaiba, így a Rózsa Elemér és társai²¹ elleni vádiratba is. Az állambiztonság tézise szerint az itthon feltárt keresztényszocialista programok fő vonásaikban megegyeztek a nyugat-európai (nyugatnémet, olasz stb.) keresztényszocialista és kereszténydemokrata pártok programjaival, de örökösei voltak a Magyarországon 1949 előtt legálisan létezett keresztény pártok tevékenységének is. Ezeknek a kapcsolatoknak a hangoztatása, valamint a különböző ügyek²² összekapcsolása természetesen az illetékesek számára jórészt eredményességi kérdés is volt. Ám az ilyen jellegű megállapítások arra is

rámutatnak, hogy a megfigyelések irányítói szélesebb összefüggésekben is vizsgálták elhárítási területüket.

Emellett az állambiztonság munkatársai olyan belső anyagokat, állambiztonsági tanulmányokat is készítettek, amelyek esetenként önleplező jelleggel mutattak be egyes eseteket. A Matheovits Ferenc és társai összeesküvéséről készített anyag a kereszténydemokrata hagyomány képviselőinek sorsáról keveset mond, azonban segíthet leválasztani a korabeli iratok egyértelműen konstrukciós elemeit.²³ (Meghagyva olyan értékes leírásokat, amelyek akár mentalitástörténeti forrásként is hasznosulhatnak, pl. egy valós érettségi találkozó leírását.)

5) A kereszténydemokratákkal kapcsolatos állambiztonsági munka számos más elhárítási területhez kapcsolódott: a „klerikális reakció”, az „ellenforradalmi elemek” elleni küzdelem, a volt polgári pártok vagy a „horthysta” szervezetek, az imperialista kémkedés, a fellazítás elleni küzdelem anyagai is tartalmaznak az egykori politikusokkal kapcsolatos információkat. A célszemélyekről meglévő állambiztonsági tudást összesítő operatív kartonok jelenleg 32 DNP-képviselőről szolgáltatnak adatokat. A papír alapú kartonok kiállítására 1965–1967 között került sor. Ezek adatait folyamatosan ellenőrizték,²⁴ számos hibás információt átörökítve 1985 és 1988 között egy elektronikus adatbázist (EGPR) is feltöltöttek velük. A kartonokon felsorolt állambiztonsági dossziéknak csak egy töredéke került levéltárba, az adatok ugyanakkor alkalmasak lehetnek az egykori iratanyag nagyságával kapcsolatos becslések elkészítéséhez.

6) A beszerezett kereszténydemokratákról, illetve környezetükről a legkülönbözőbb nézőpontból készültek jelentések, leginkább olyan szövegek, amelyek sajátos koprodukciónban születtek: társszerzőik a szervezet parancsnokai, a tartótisztek és maguk a hálózati személyek voltak.²⁵ A DNP egykori képviselőinek behálózása mellett a politikusok tágabb vagy szűkebb környezetében is több ügynök mozgott. A katolikus egyház kisközösségeire állított ügynök jelentéseiben is előkerültek az egykori politikusok. Így a frissen beszerezett „Berényi Zoltánt” például 1961 tavaszán utasították arra, hogy egymás után jelentéseket adjon az általa elérhető egykori DNP tagjairól.²⁶ A tapasztalt hálózati személynek számító „Erdősi” az egykori miniszterelnökkel, P. Ábrahám Dezsővel összejáró egykori kereszténydemokrata képviselőkről Farkas Dénesről és Székely Imre Kálmánról is jelentett.²⁷ Őket ekkor „Visszaemlékezők” fedőnevű laza csoportosulásként tartották nyilván, s terveket dolgoztak ki „bomlasztásukra”.²⁸

Az egyik leggyakoribb kérdésre, hogy mennyire sikerült a magyar társadalmat, annak különböző rétegeit (esetünkben a kereszténydemokrata hagyomány képviselőit) behálózni, nehezen lehet választ adni.²⁹ A szervek által készített hálózati statisztikák mégis viszonyítási pontként szolgálnak.³⁰ Más esetekben egyes iratok megjegyzései adnak támpontot. Így 1957-ben még a terület illetékese arra panaszkodik, hogy a DNP vonalán nem rendelkezik hálózati személlyel.

7) A körözési dossziék, az emigráns politikusokkal kapcsolatos iratok gyűjtőhelyei az elsődlegesnek tekintett ügynökjelentések mellett gyakran megőrizték a levélcenzúra eredményeként lefotózott küldeményeket, a hozzátartozók megfigyelésének dokumentumait. Ezek a dossziék a politikusportrék, a karrierpályák korábban kevésbé feltárt részeinek fontos forrásai, legyen szó pártvezérekről (Sulyok Dezső,³¹ Pfeiffer Zoltán³²) vagy a hagyomány fenntartásáért küzdő szereplőkről, mint Varga László.³³ Természetesen az akták csonkasága számos kérdést vet fel. Így az egykori pártvezető, Barankovics István körözési dossziéja³⁴ csak az egyik tanulmányt tartalmazza, és néhány ügynökjelentést, noha a szervek aktivitása szolgálati jegyekből, megjegyzésekből kikövetkeztethető. Azonban a rendelkezésre álló mozaikok alkalmasint összerendezhetők. Az iratfeltárás idővel lehetővé teszi nem létező dossziék rekonstrukcióját is, egy szervezetre, személyre vonatkozó titkosszolgálati dokumentumok körüljárását.³⁵

8) A pártállami vezetés számára készített napi jelentések már a kereszténydemokrácia újjászerveződésének világába vezetnek. A nyolcvanas években készített és jelentős számban (1989 esetében átfogóan) publikált összefoglalók³⁶ a konkrét titkosszolgálati munka dokumentálására nem alkalmasak, de a szerv működésének a hatóköre ebben az időben is érzékelhető.

9) A politikai rendőrség központi szervei mellett természetesen nem szabad szem elől téveszteni a vidéki szervek működését (bár irataik jóval kisebb arányban maradtak fenn a történeti kutatás számára). A lokális környezetben keletkezett jelentések megjegyzéseiből tudható, hogy az 1947-es választási kampány gyűléseire járva az államvédelmi megbízottak még olykor hátrányban voltak az autón érkező politikusokkal szemben. Idővel azonban több-kevesebb sikerrel behálózták a vidéki Magyarországot is. A központi direktívákat lebontva járási szintű statisztikákat készítettek az ellenséges elemekről, 1956 után pedig a ellenforradalmárok adataival megyei monográfiákat töltöttek meg. E megyei dossziék színvonala változó, fennmaradásuk esetleges, de éppen a kereszténydemokrata politika sikeres választóközeteiből állnak rendelkezésre.³⁷

Időmetszetek

A kereszténydemokrata hagyománnyal kapcsolatban fennmaradt titkosszolgálati iratok időbeli elrendeződése, eddigi tapasztalataim szerint, hasonló más területekhez. Kezdetben ez az adottság határozta meg leginkább a történeti megismerés lehetőségeit. Az 1956 előtti iratok csak jelentős veszteségek, szelektálás, pusztulás után maradtak meg. A hatvanas években lefolytatott és befejezett eljárások aktái a BM trezorjában, az irattárként használt helyiségekben porosodtak 1989-ig, hogy a jogszabályi, levéltári logika szerint váljanak megismerhetővé. Ugyanakkor e területtel kapcsolatban is érzékelhető, hogy (a dokumentálható állambiztonsági aktivitás ellenére) 1980 utáni iratok csak elvétve kerültek a levéltárba. Ebből az időszakból lényegében csak egyes napi jelentések állnak rendelkezésre. A kereszténydemokrata állambiztonsági források sora így keretes szerkezetet alkot. A politikai rendőrség korai napi jelentéseitől, a rossz minőségű papírfecniken fennmaradt adatoktól tart a szolgálat kiforrott és részletesen szabályozott tájékoztatási rendszeréig, a NOIJ-anyagokig.

Esetenként természetesen találhatunk még szélesebb időintervallumból is bejegyzéseket. Ezek egy jellegzetes típusa a hálózatépítéshez kapcsolódik. Az 1945 előtti politikai (parlamentari) tevékenységét folytatni kívánó Közi-Horváth Józsefet még a magyar államrendőrség bírta együttműködésre,³⁸ a sokak szerint a KDNP elnökének szánt, az illegalitás éveiben programot író Kovrig Béla professzor beszerzése is az Andrássy út 60-hoz kötődik,³⁹ az 1956-os megtorlás időszakában behálózott, de a hálózat szorításából kétszer kibújó későbbi pártelnök, Keresztes Sándor B-dossziéjába viszont 1989 szeptemberében került az utolsó érdemi bejegyzés.⁴⁰ Ezek az adatok csupán tömör feljegyzések, egyéb kézzel fogható irat nem áll mögöttük. Így bár a rájuk való hivatkozással megfogalmazható „ügynökvádakhoz” politikai spekulációk sora kapcsolódik, ezek kívül esnek a dokumentálhatóság körén.

A hálózati karrierok anyagai általánosságban is töredékesek. A beszerzési dossziék közismert hiánya mellett a hosszú ideig foglalkoztatott ügynökök anyagai is magukon viselik a szervezetet ért megrázkódtatások nyomait. Praktikusán egy-egy munkadosszié-sorozatnak hiányozhat az eleje, a vége, vagy esetleg mindkettő. A rendkívüli események következtében, amilyen az 1956-os forradalom is, sajátos lyukak keletkezhetnek a jelentésekben. Ilyen például a forradalom napjaiban pártot szervező agent provocateur, Kálmán Szilviusz György. Bár korábbi hálózati aktivitása ismert, de hogy a forradalom napjaiban általa létrehozott Kereszténydemokrata Néppárt esetében milyen szándékok vezették, nem dokumentálható.⁴¹

A titkosszolgálati akták által megvilágítható időmetszeteknek generációs szempontból is jelentősége van. A magyar kereszténydemokráciáról általánosságban élő kép szerint e

hagyomány lényegében egy, a harmincas évek végétől a politikába bekerülő reformnemzedék története.⁴² Ennek egyes képviselői több alkalommal kezdtek neki a kereszténydemokrata- keresztényszociális jellegű szervezetek létrehozásának (1944, 1945, 1947, 1956, 1989). A hosszú életkort megélő politikusok közül többen 1990 után ismét képviselői mandátumot szereztek. Ám az ő személyes történetük mellett az állambiztonsági anyagok adalékokat szolgáltatnak az intergenerációs transzferek vizsgálatához is.

A rendszerváltás miniszterelnökéről, a kereszténydemokrata hagyomány örökségét felvállaló Antall Józsefről fennmaradt irattöredékek például elképzeléseinek különös állandóságát igazolják.⁴³ Az 1956-ban ifjúsági szervezetet létrehozó történelemtanár, ügynök barátja jelentése szerint, egy polgári demokrata párt alapjait kívánta lerakni a Piarista Gimnáziumban megalapított kereszténydemokrata jellegű szervezettel. Miközben a rendszerváltás előestéjén készült napi jelentések hasonló szándékát rögzítették, a megfigyelések révén feltárták az újjászerveződő KDNP-vel kialakított kapcsolatát, sőt az esetleges főtitkári szerepével kapcsolatos egyeztetéseket is. (A rendelkezésre álló iratmennyiség csekély terjedelmű, mégis egy lényegi kérdésben rögzíti egy személy fejlődéstörténetének meghatározó mozzanatait.)

Természetesen a kereszténydemokrácia bázisául, utánpótlásául szolgáló ifjúsági szervezeteket az államvédelem már a kezdetektől és széles körben ellenőrizte. Így rögzítették az 1947-es kampány helyi eseményeit is: „A DNP-nek szervezetei a választások előtt egyáltalán nem voltak. Vidéken a volt KALOT, Hivatásszervezet, EMSZO szervezetei adták a DNP. gerincét. Ugyanakkor az egyházközség keretein belül is igen erős agitáció folyt a DNP, mint az egyetlen katolikus párt érdekében. [...] ugyanakkor körmeneteket is időzítettek ezekre az időpontokra.”⁴⁴ A különböző képviselőjelöltek megfigyelése révén keletkezett választási beszámolók az 1947-es kampány, a korabeli politikai, társadalmi turbulenciák alakulását alulnézetből mutatják be. A párt(ok) bázisáról, az 1946-ban felszámolt keresztény társadalmi szervezetek tagságáról sajnos töredékesek, esetlegesek és elszórtak a fennmaradt államvédelmi iratok.

Mindenesetre az 1949 utáni időszak „keresztény” összeesküvésügyi ügyei részben ezeket a hosszú időn keresztül tovább élő kapcsolati hálókat (vagy azok felbomlását) mutatják. Igaz, ezeknek az eljárásoknak az elemzése nem egyszerű, mivel nehezen szárazthatóak szét a direkt politikai tartalmak (az ellenzéki magatartás, illetve program) és az ÁVH konstrukciói. A vizsgálatot megnehezíti, hogy a „keresztény” jelző alatt számos más (konzervatív) tradíció továbbélése is megfigyelhető. Ugyanakkor a kereszténydemokrata bázis és holdudvar tevékenységéről titkosszolgálati módszerekkel gyűjtött adatok olyan esetekben is fennmaradtak, amelyekből végül nem kreáltak ügyeket. A frakcióból kiváló, egy ideig függetlenként politizáló Zala megyei képviselők és budapesti kapcsolataik éveken át az állambiztonság érdeklődésének előterében álltak. A szervek ebben az esetben nemcsak a politikusokat, hanem a párt egykori szervezőit is dokumentálhatóan számon tartották: az 1947-es választáson ugyanis a DNP összességében 56,6%-os eredményt ért el a megyében, számos zalai kistélepülésen pedig a választók több mint 70%-át nyerte meg. Itt a kereszténydemokrata bázis évekig tartó munkát igényelt, egy átfogó társadalomátalakítási kísérlet része volt.⁴⁵

A Demokrata Néppárt nyilatkozatainak és más kereszténydemokrata programoknak az ismételt felbukkanása és az ezeket közlő (eljárás alá vont) személyek köre jól mutatja a hagyomány továbbélését. Az állambiztonsági aktákban fennmaradt programtervek, naplóbejegyzések, a lefoglalt fogalmazványok tézisei a korábban (1945–1948 között) legális körülmények között megfogalmazott politikai szövegekkel mutatnak rokonságot.

Az 1956-os tapasztalatokat elemző összegzésekben a Demokrata Néppártot (és más kereszténydemokrata kezdeményezéseket) ismét protopártként mutatják be, a választási térképeken hagyományosan kijelölhető helyszíneken érzékelhető aktivitással. A színre lépő helyi szervezők és képviselők a forradalom utáni megtorlás áldozatai lettek.⁴⁶ A

jelentések az állambiztonság optikáján keresztül visszatükröztek valamit a korabeli politikai agitációból, elképzelésekből. Így a Győr megyei szervezetek aktivizálódásáról feljegyezték, hogy *„programjuk lényege az volt, hogy ugyanazt akarják, amit a munkáspártok a munkásoknak, a polgári pártok az értelmiségnek, és a parasztpártok a falusi népnek [akarnak] adni. De mindezeknek a keresztény tanításoknak egybehangzónak kell lennie.”*

A hatalom részéről 1956 után is úgy tekintettek a „keresztény politikára”, mint amivel kezdeni kell valamit. Hogy mindez milyen súlyt képvisel, természetesen önmagában is egy vita alapját képezte. Maga Kádár János például egy párttörténeti kiadvány vitáján arról beszélt, hogy már senki sem emlékszik a Barankovics-pártra,⁴⁷ máskor viszont egy keresztény összeesküvést mint fő jobboldali veszélyt jelenített meg.⁴⁸

A titkosszolgálat anyagai adalékokat szolgáltatnak a hazai kereszténydemokraták nyugati kapcsolatainak alakulásáról, arról, hogy miként érzékelték a megfigyelők és a megfigyelték a nyugati néppártok közreműködésével zajló európai integrációt Magyarországon. Ennek torz, tendenciózus leírása egy büntetőeljárás koncepcióját szolgálhatta. Bálint Sándor környezetéről, a „Fellazítók” fn nyomozás keretében azt jegyezték fel, hogy *„egymás között és bizalmas baráti környezetükben az u. n. »keresztény szocialista« társadalom megteremtését, a »Nagy-Magyarország« visszaállításának lehetőségeit fejtegetik. Szerintük Nyugat-Németország vezetésével egy esetleges »Európai Egyesült Államok« kialakulásával az erőviszonyok megváltozásával ez lehetővé válhat.”*⁴⁹ Meglehet, hogy a nyugati kereszténydemokráciára mint az imperializmus egyik változatára való hivatkozás a legtöbb esetben rutinszerűnek tekinthető. Mindenesetre az újabban kutathatóvá váló hírszerzési dokumentumok érzékeltetnek valamit abból, ahogy a magyar szolgálatok a CDU, a CSU vagy más hasonló világnézetű politikai szervezetek befolyásolásával foglalkoztak.

Végül megemlíthető, hogy a titkosszolgálati aktákban olykor a világtörténelmi dimenzió és a globális korszakok perspektívája is felmerül. A keresztényszociális mozgalmak, mindenekelőtt a KALOT létrehozásának kulcsszereplője, egy keresztény párt engedélyezésért 1944-ben a frontvonalon átszökő egykori jezsuita, Nagy Töhötöm a BM hálózati személyeként a hatvanas években már egy világméretű dialógus létrehozásán fáradozott. A keresztények, a szabadkőművesek és a kommunisták közötti kapcsolatokat keresve, magyarországi hazatérése után a Belügyminisztériumtól kapott rózsadombi lakásából végezte hálózati munkáját.⁵⁰

Közelítések

A meglévő és kutatható akták, a különböző korszakokból fennmaradt dokumentumok értelmezése az utóbbi években módszertanilag is sokszínűvé vált. A kereszténydemokrácia történeti vizsgálatának tárgya lehet egy párt, egy eszme, egy mozgalom szervezeti hálójá, vagy akár egy politikai brand is. A megközelítési módok számosak, ahogy az elbeszélés technikái is.⁵¹ A vonatkozó akták feldolgozására számos lehetőség kínálkozik. A politika-, társadalom-, mentalitás-, eszme-, irodalom- vagy egyháztörténeti vizsgálódások mellett a titkosszolgálati anyag a sajtó- és nyilvánosságtörténet vagy a nemzetközi kapcsolatok kutatóinak is értékes forrásanyag.

A rendelkezésre álló személyi dossziék a legkézenfekvőbb módon az életrajzi megközelítések felé terelik a feldolgozásokat.⁵² A legnagyobb alapossággal az egykori szegedi néprajzprofesszorra, az egyik utolsó összeesküvési üggyel megvádolt képviselőre, Bálint Sándorra vonatkozó iratokat sikerült feltárni és értelmezni.⁵³ Ezek a források első megközelítésben a kereszténydemokraták, a keresztény politikusok üldöztetésének iratai, azt dokumentálják, ahogy a szovjet típusú rendszer kiépülésével (a pártok, mozgalmak végleges likvidálásával) e hagyomány képviselői miként szembesültek a nyers hatalommal. Egyes személyek esetében nyomon követhetők az 1949-es pozíciókeresés kísérletei (pl. egy párton kívüli blokk létrehozása), bár

meghatározóvá a menekülés (emigráció), visszavonulás, alámerülés, kármentés stb. törekvései váltak.⁵⁴ A kereszténydemokrata politika üldözöttjeinek, mártírjainak sorsa és későbbi életútja részletesen feltárt, bár egyes újonnan feldolgozott dossziék még szolgálhatnak új adalékokkal.⁵⁵ Mindezek nyomán a történeti leírásokban az átélt brutalitás, represszió nyomán a kommunista hatalomhoz apokaliptikus víziók is társulnak.⁵⁶ (Megjegyzendő, hogy a kommunista titkosszolgálat dokumentumai a katolikus egyház kanonizációs eljárásaiban is szerepet kapnak.⁵⁷)

Az ellenállás, az áldozattá válás folyamatai mellett egyes esetekben jól megragadhatók azok a történelmi minták, amelyek a hatalommal való párbeszédet megalapozták, igazolták. Az erdélyi származású Keresztes Sándorról azt jegyezhetjük fel, hogy *„az állam és egyház viszonyát is úgy tekinti, mint a hajdani kisebbségi politika megismétlését. A marxistákat nagy ellenfélnek tartja, kikkel szemben csak azonos felkészülettel és komoly, számukra is érdekes és megfelelő koncepcióval lehet a siker reményében tárgyalni.”*⁵⁸ Ebben a legfontosabb, nevesített partnere az egykori legfőbb ügyész, Nonn György volt. Az ügynöki jelentés elemzéséhez ez esetben hozzátehetjük, hogy ezt a kapcsolatot Keresztes Sándor „Magyar Károly” fedőnevű hálózati személyként maga is tartótisztje tudomására hozta.⁵⁹ Sőt ezt a kapcsolatot nyilvános interjúban is vállalta.⁶⁰ Ugyanakkor más egyházpolitikai értesüléseit vagy akár a Márton Áron püspökkel való üzenetváltásait elhallgatta az állambiztonság elől (nem egy esetben ezekről másoktól szereztek tudomást.) Mindez egyszerre mutatja az ügynöki jelentésekre épülő megfigyelések korlátait, valamint a magyar kereszténydemokrácia többoldalú ügynöki ellenőrzését.

Az iratok kutatóinak az egyre rendezettebb irattár és a bővülő adatbázis ellenére is sok esetben az az érzése, hogy tút keres a szénakazalban. Különösen, ha ezt maguk a dokumentumok, az iratok keletkezéstörténetére vonatkozó megjegyzések is megerősítik. Közismert, hogy az 1956-os megtorlások lezárulása után az állambiztonsági szervek számos keresztény, keresztény párti összeesküvéssel foglalkoztak. Ezekben az ügyekben rendre előkerültek az egykori képviselők is. Például a Katolikus Népszövetség, Keresztény Néppárt elnevezésű alakulatot feldolgozó „Bujkálók” fedőnevű ügyben Kováts Ferenc és Pörnczy Bálint neve merült fel.⁶¹ Az egész országra kiterjedő, a katolikus kisközösségeket megfélemlíteni hivatott akció, a „Fekete Hollók” ügyének irataiban is számos kereszténydemokrata politikus, aktivista, szimpatizáns szerepelt. Mivel az ilyen esetekben kezdetben a nyomozások szélesítésére törekedtek, idővel kezelhetetlen adattengerrel szembesültek. Egy későbbi elemzés szerint csupán az egyik résznyomozás iratai 70-80 dossziét töltöttek meg.⁶² Az olykor parttalannak tűnő adatgyűjtés során a szervek egy adott célcsoporttal kapcsolatban a legkülönbözőbb adatokat rögzítettek (ki mit olvas, melyek a baráti összejövetelek témái, hogyan alakultak a kapcsolattartás módjai, a megfigyeltek munkavállalásai lehetőségei). Egy-egy ilyen jelenség és a háttérben álló mentalitás (életstratégia) a szélesebb értelemben vett hagyomány megismerésének lényeges forrásául szolgálhat.

A történeti és szociálpszichológiai jellegű megközelítéseken túl a hosszú távú elemzések számára a politológiai modellek eszköztára is új lehetőségekkel szolgálhat. Esetünkben ilyen lehet Lipset és Rokkan modellje, amely a hatalomhoz vezető út küszöbhelyzeteit jelöli.⁶³ Az amerikai történész-politológus páros történelmi összehasonlító anyagra felépített hipotézise jól használható fogalmi apparátussal szolgál. E megközelítés szerint egy új politikai erő létrejötté, bizonyos „küszöbök” átlépésétől függ. 1.) A legitimációs küszöb a hatalom általi elfogadottságot (az indulás lehetőségét jelenti). 2.) Az inkorporációs küszöb átlépése attól függ, hogy a polgárok milyen széles rétege tartozik az adott politikai testhez (hogyan sikerül a szervezetet létrehozni). 3.) A reprezentációs küszöb az önálló érdekérvényesítés képességét jelenti (leginkább a kellő számú szavazat megszerzése, az önálló képviselőlet biztosítása révén). 4.) A többségi hatalom küszöbét (a kormányzati pozíció megszerzése) átlépve lehetőség nyílik a politikai programok érdemi megvalósítására.

A magyar kereszténydemokrácia számára a szovjet típusú rendszer fokozatos kiépülése, átmeneti, majd végleges felbomlása ebben a megközelítésben egy szűk fél évszázad során többször hasonló kihívásokat, illetve lehetőségeket jelentett. A Barankovics István nevével fémjelzett Demokrata Néppártnak 1945-ben az első, 1947-ben a harmadik, 1956-ban az első, 1989–90-ben a harmadik (koalíciós társként a negyedik) küszöböt sikerült megugrania.

A megfigyelt célszemélyek, a megvádolt kereszténydemokraták tevékenységének indítékaira vonatkozó adatok akár játékelméleti megközelítések alapjaként szolgálhatnak. A kereszténydemokrata párt aktivistáinak, potenciális utánpótlásának a sorsa, konkrétan például az egyházi intézmények államosítása (alatti) utáni akciói, a társadalmi ellenállás bizonyítékai. Bár az egyházi kötődésű társadalmi szervezetek tagságának sorsáról arányaiban csekély mennyiségű irat áll rendelkezésre, egy-egy csoport sorsa megvilágítható. Márkus László és társainak tevékenysége⁶⁴ kapcsán például jól körüljárható probléma, hogy az adott közösségekben ki mit kockáztatott cselekedeteivel. A letartóztatott, kihallgatott személyek helyzetének elemzéséhez pedig olyan konstrukciók is hasznosak lehetnek, mint a klasszikus fogoly-dilemma.

Egy másik (kapcsolódó) ifjúsági „összeesküvés” néhány irata pedig a politikai kockázatvállalás más összetevőire is rámutat. Az UTU (Új Társadalom Utja) nevű illegális szerveződés leleplezésével kapcsolatos ellentmondásos anyag egyes részei az (emigrációs) karrierépítés szempontjait vetik fel. Egy kihallgatási jegyzőkönyv szerint a kereszténydemokrata jellegű szervezet és illegális folyóirat létrehozása egy amerikai nagybácsi tanácsára történt. Az emigrációt fontolgató unokaöcsnek adott tanács szerint az ország elhagyása előtt „csinálni kell valamit, ami felfújható a külföld előtt”, hogy ne sima disszidensként érkezzon nyugatra. Ehhez persze mérlegelni kell a helyzetet is (cselekmény ne legyen se sok, se kevés).⁶⁵ Egy röplapozási akció, egy néhány lapos kiadvány terjesztése háttérben tehát a világnézeti szempontok helyett vagy mellett még a legerősebb represszió éveiben is szerepet kaphatnak más racionális (az önérvényesítést segítő) szempontok.

A kereszténydemokrata hagyomány mint emlékezet, mint történeti erőforrás a politikai múltjukról beszélő szereplők rögzített megnyilatkozásai alapján is vizsgálható. Ennek jellegzetes esete a *Vigilia* folyóirat 1972. januári számával kapcsolatos vita, amelyről több hálózati személy is beszámolt.⁶⁶ A kereszténydemokráciáról szóló tematikus összeállítás a keresztény újságírók körében is megbotránkozást váltott ki, mivel a nyugati pártok ostromozása mellett egy szóval sem említette a Demokrata Néppárt szerepét, csak az előkép Giesswein Sándor keresztényszociális pályáját mutatta be.⁶⁷ (Az önkorlátozásra jellemző, hogy a lapban a politikai és eszmetörténeti háttérrel Zsigmond Lászlónak, az ELTE tanszékvezető tanárának írása vázolta fel.⁶⁸). A lapszámot elemző szerkesztőségi ülés vitájában a jelentés szerint Rónay György a kiadványt védve így világította meg a szerkesztők rendelkezésére álló mozgásteret: „...a »marha« olvasónak és annak a buta papnak hogyan lehetne megmagyarázni, hogy taktika is van a világon. Már ezzel a cikksorozattal is az volt a *Vigilia* taktikája, hogy Giesswein Sándorról el lehessen mondani, hogy ez a magyar pap a honi komcsikat megelőzve hirdetett olyan szociális elveket, amiket csak most kezdünk megvalósítani.”

A jelenkor-történeti kutatások eredményei más esetekben közvetlenül is megjelentek a titkosszolgálati iratokban. Így akár a historiográfia forrásaként használhatja az állambiztonsági iratokat.⁶⁹ Esetünkben Gergely Jenő monográfiájának hatása vagy a *Századok* című történelmi-ismeretterjesztő sorozat szerepe tűnik a legérdekesebbnek, mivel ezek Nagy Töhötöm sorsára, állambiztonsági manipulálására is hatással voltak. Ugyanakkor a kereszténydemokrata hagyomány mint emlékek összessége más esetekben felkeltette az állambiztonság érdeklődését. A memoárt író egykori politikus az állambiztonság tipikus célszemélye, olykor provokáló ügynöke vagy ellenőrzésképpen megfigyelt hálózati személye. A történeti emlékezet alakulásának nyomai mellett az emlékezet alakításának nyomai is fellelhetők a titkosszolgálati aktákban.

Végül megemlíthető, hogy az egyes témakörök kutatásának járulékos hasznaként a szervezettörténeti ismeretek is gyarapodhatnak. Az iratok rendezetlensége miatt sokáig az egyedi jelentések fejlécei segítettek eligazodni a szervezeti káoszban. Később a tartótisztek és az illetékes parancsnokok neveinek feltárásával kiderült, kik tekinthetők egy adott terület szakértőinek, s ők milyen egyéb ismeretek birtokában foglalkozhattak célszemélyekkel. Az egyes nagy összeesküvésű ügyeket, konstruált eljárásokat lefolytató, mára már jól ismert ávósok mindennapjaikban kisebb ügyekkel, titkosszolgálati információk rendezésével, elemzésével foglalkoztak. A kutatható akták akár korszakokon átívelő karriereket is mutatnak, legyen szó a „Fekete Hollók” ügyben nyomozó Hellebrandt Lászlóról, akinek pecsétjével mint iratminősítővel is találkozhat a kutató, vagy a (kereszténydemokrácia) emigráció megoldozásával foglalkozó hírszerző (utóbb Mindszenty Józsefről könyvet író) Kanyó Andrásról.

Összegzés

Történelmi sorsfordulók összjátékának köszönhető, hogy a kereszténydemokrácia likvidálását szolgáló állambiztonság irataiban maradtak fenn a legnagyobb számban e hagyománnyal kapcsolatos iratok. A titkosszolgálati akták viszonylag nagy számban tartalmaznak lefoglalt vagy egyéb operatív úton megszerzett korabeli iratokat a hivatalos dokumentumoktól a magánlevelekig vagy naplóbejegyzésekig. Így az állambiztonsági iratok feltárása megsokszorozza a kereszténydemokrata hagyomány forrásait. Természetesen az egykor egységes rendszert képező dossziék különböző iratai elsősorban a titkosszolgálati tudásanyagot (kérdéseket, koncepciókat) rögzítik. Az évtizedes megfigyelések során begyűjtött egyéb dokumentumok mégis a legkülönbözőbb perspektívából mutatják be tárgyukat. Sajátos módon ennek az aktákat irattározó belülegesek (a dossziék utolsó tartótisztjei) is tudatában voltak, mert e dossziék megőrzését több esetben nem operatív, hanem történelmi értékükkel indokolták.

A titkosszolgálati dokumentumok időbeli elrendeződését vizsgálva a leginkább szembetűnő a források aránytalansága. Ez egyrészt a szerv aktivitásával, a politikai megrendeléssel van összefüggésben. A hivatalosan tevékenykedő vagy ellenségként kezelt kereszténydemokraták elleni munka időszakának aktái a leginkább kézzel foghatóak (1945–1950, 1956–1964 stb.). Az iratselejtezések és a szándékos iratpusztítás ellenére azonban a teljes korszakból találhatunk a témával kapcsolatos dokumentumokat.

A fennmaradt anyagok és a szervezet működésével kapcsolatos ismeretek birtokában kirajzolódik a Cég működésének hatóköre. Az összehasonlító elemzések révén nyilvánvaló, hogy a kereszténydemokráciával kapcsolatos állambiztonsági iratok töredékesek, fennmaradásuk esetleges, de nem teljesen véletlenszerű. Ráadásul e zárt, katonai rendben keletkezett akták megmaradásának aránya sokkal jobbnak tűnik más pártállami szervekhez képest.

A folyamatos iratrendezés, adatbázis-építés és kutatómunka révén a forrásbázis határai mind pontosabbak. A feldolgozott aktákkal kapcsolatos szakirodalom egyre sokszínűbb megközelítési módokat, eszköztárat alkalmaz. Így a szaklevéltárosok és a kutatók közös munkája remélhetőleg az elkövetkező időkben is hozzájárulhat a történelmi megismerés elmélyüléséhez.

¹ A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat az MTA Bolyai-ösztöndíja támogatta.

² A meghatározó történelmi szakmunkák felsorolását lásd az irodalomjegyzékben, illetve a Barankovics Alapítvány ismeretterjesztő honlapján: <http://barankovics.hu/keresztenydemokracia-tudasbazis/keresztenydemokracia-bibliografia> (utolsó letöltés: 2016. június 2.).

³ A napjainkban önmagát a parlamenti erők között egyetlen „történelmi pártként” meghatározó Kereszténydemokrata Néppárt maga is vállalja és ápolja ezt az örökséget.

⁴ Tabajdi, 2013a.

⁵ Évtizedes referenci munkájáért, a vonatkozó akták „előkészítéséért” Soós Mihálynak mondok köszönetet.

⁶ Az ezzel kapcsolatos szaktudományos vita álláspontjairól lásd Horváth, 2014.

⁷ ÁBTL 3.1.5. O-12145.

⁸ Témánk szempontjából a Magyar Szabadságpárt, a Demokrata Néppárt, a Magyar Függetlenségi Párt és a Független Magyar Demokrata Párt anyagai érdemelnek figyelmet.

⁹ ÁBTL 3.1.5. O-12145.

¹⁰ A vonatkozó állambiztonsági iratokból közöl válogatást Pallós, 2007.

¹¹ Az objektum-dossziét 1963 végén zárták le, az egykori politikusokkal foglalkozó elhárítási vonalat a BM III/III. Csoportfőnökség 1971/72-es átszervezése környékén szüntették meg.

¹² PIL 274. f. 16. csoport.

¹³ ÁBTL 3.2.4. K-1433. 1000/84. sz. napi jelentés, 1947. augusztus 31.

¹⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12145.

¹⁵ ÁBTL 3.2.4. K-384.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-109168.

¹⁷ A „Fekete Hollók”-ügy pertérekéről lásd Wirthné, 2014.

¹⁸ Tabajdi, 2013b.

¹⁹ Rainer, 2011: 155–157.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-700/12.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-167033.

²² Például a többször leleplezett Keresztény Front működésével. ÁBTL 3.1.9. V-141845.

²³ ÁBTL 4.1. A-3016/25.

²⁴ A felülvizsgálatot jelző pecsétek a kutatható kartonokon folyamatosak 1987-ig.

²⁵ Rainer, 2008.

²⁶ ÁBTL 3.1.2. M-35968.

²⁷ ÁBTL 3.1.5 O-14.820/2.

²⁸ Rainer, 2008.

²⁹ A beadott azonosítási kérelmek eredményeit lásd Tabajdi, 2013a.

³⁰ A hálózati statisztikák használatával kapcsolatos alapvető megkorlátás, hogy azok a hírszerzés ügynökeit nem tartalmazzák.

³¹ ÁBTL 3.2.4. K-1447., Ständeisky, 2013.

³² ÁBTL 3.2.4. K-1433., Földesi–Szerencsés, 2003.

³³ ÁBTL 3.2.4. K-1799. A képviselő visszaemlékezéseiben említést tesz a politikai rendőrség zaklatásairól. Lásd Varga, 1981; Varga, 2002.

³⁴ ÁBTL 3.2.4. K-1443. további adattöredékek olvashatók: ÁBTL 3.1.6. P-602

³⁵ Papp, 2010.

³⁶ Müller–Takács, 2009.

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-18810. ÁBTL 3.1.5. O-14847/ 1. és 2.

³⁸ A Magyar Államrendőrség Politikai Rendészeti Osztálya számára készített nyilatkozat dátuma: 1946. április 26. ÁBTL 3.2.4. K-1442.

³⁹ ÁBTL 3.2.4. K-384.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.1 B-82929.

⁴¹ Rainer, 2008.

⁴² Babóthy–Kovács, 1990.

⁴³ Antall József „búvópatakjáról” lásd az alábbi forrásközlést: http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:rendezvenyek/20131023_antall (utolsó letöltés: 20116. április 5.)

⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12145. A körmenetek 1947-ben valószínűleg inkább egyházi ünnepekkel (augusztus 20.) voltak kapcsolatban.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-14460.

⁴⁶ Az 1956-os forradalmi szervezetben a Demokrata Néppárt tucatnyi politikusa vett részt, kapott bizalmat a helyi közösségekben. Az őket érő retorziók elsősorban az ÁBTL dokumentumai alapján rekonstruálhatók.

⁴⁷ MNL OL 288. f. 5/180. ő. e

⁴⁸ MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-12554.

⁵⁰ Petrás, 2014.

⁵¹ Izsák, 1985; Mink, 1997; Gergely, 2001; Mészáros, 2005; Pallos, 2007; Szokolczai–Szabó, 2011.

⁵² Az egykori képviselők életrajzairól lásd Vida–Vörös, 1991; Kovács–Rosdy, 1996; Vida – Marelyn Kiss, 2005.

⁵³ Csapody, 2004; Péter, 2004.

⁵⁴ Frenyó, 2000.

⁵⁵ Kovács–Rosdy, 1996: 124–188.

⁵⁶ Kahler, 2009.

⁵⁷ Ez érinti a Demokrata Néppárt jelöltségét elvállaló (ám parlamenti mandátumáról lemondó) konstruált perben elítélt, majd a börtönben életét vesztő Károlyi Bernátot is.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-27702.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.1. B-82929.

⁶⁰ OHA, Keresztes Sándor-interjú.

⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-11048.

⁶² Wirthné, 2014.

⁶³ Lipset–Rokan, 1967.

⁶⁴ ÁBTL 3.1.9. V-73191.

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-73317.

⁶⁶ *Vigilia*, 1972.

⁶⁷ Kunos, 1972.

⁶⁸ Zsigmond, 1972. Ez a tanulmány MTA doktori előadásának szerkesztett változata volt.

⁶⁹ Tabajdi, 2009.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.6.	BM III/III. Csoportfőnökség iratai		
3.1.1.	Beszervezési dossziék		
		B-82929	„Magyar Károly”
3.1.2.	Munka dossziék		
		M-35968	„Berényi Zoltán”
		M-27702	„Maróti Lajos”
3.1.5.	Operatív dossziék		
		O-12145	Volt polgári pártok
		O-10904	Mihelics Béla Vid
		O-9044	Ábrahám Dezső
		O-9032	Rónaszéki Lajos
		O-9915	Nagy Lajos
		O-9166	Pusztai Ferenc
		O-9992	„Irodalmárok”

	O-9395	Dr. Eckhardt Sándor
	O-9044	Ábrahám Dezső
	O-14460	Volt fasiszta és jobboldali pártok Zala megyében
	O-14994/2.	Belső elhárítás területén lévő ellenséges elemek (Somogy megye)
	O-14863	Volt fasiszta és burzsoá pártok tagjai (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye)
	O-14963/7a.	„Canale”
	O-11048	„Bujkálók”
	O-12554/1-3.	„Fellazítók”
	O-12467/1.	Kovács. K. Zoltán
	O-12467/2.	„Szabadeurópás”
3.1.6.	P-dossziék	
	P-602	Augusztin Dezső
3.1.9.	Vizsgálati dossziék	
	V-700	Mindszenty József
	V-109168	Kerkai Jenő
	V-149861	Matheovits Ferenc
	V-116973	Fehér Ferenc
	V-112441	Zomborszki János
	V-117122	Károlyi Bernát és társai
	V-145460	Ellenforradalmi tevékenységéért preventív őrizetbe vétel (Somogy megye)
	V-145010	Gábrriel János
	V-150374/1.	Somogy megyei monográfia II.

	V-167033	Rózsa Elemér és társai
	V-56687	Vasi Ferenc és társai
	V-14972	Mocsári János, Kröninger István
	V-145516	BRFK XXII. kerületi internáltak
	V-141845	Soltész Jenő és társai
3.2.4.	Kutató dossziék	
	K-1422	Pálffy József
	K-384	„Bihari”
	K-1018	Belső Gyula
	K-1435	Eszterhás György
	K-1442	Közi-Horváth József
	K-1382/1.	Varga Béla
	K-1018	Belső Gyula
	K-1799	„Mickey B”
	K-2125	„Welwood Jas”
	K-1443	Barankovics István
3.2.5.	Operatív dossziék	
	O-8-018/1.	„Colorado”
	O-8-38/1.	Washingtoni levelezési dosszié
3.2.7.	Csoport dossziék	
	Cs-213	Hontalanok
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-3016/25.	König Miklós: A „bujtogatók” fedőnevű ügy. Matheovics [sic!] Ferenc és társai államellenes tevékenységének leírása, az operatív feldolgozó munka módszereinek, az ügy tanulságainak ismertetése

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL)

274. f. Magyar Kommunista Párt iratai

16. csoport Szervezési Osztály, instruktori jelentések

1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA)

Keresztes Sándor-interjú Készítette Javorniczky István (1994)

Matheovits Ferenc-interjú Készítette Ferber Katalin (1988)

Nyomtatásban megjelent források

Pallos (szerk.), 2007

Reménykeltők: az 1945 utáni „illegális” katolikus politikai szervezkedések.
Szerkesztette: Pallos László. Budapest, Püski Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Babóthy–Kovács (szerk.), 1990

Félbemaradt reformkor. Róma. Szerkesztette: Babóthy Ferenc – Kovács K. Zoltán

Csapody, 2004

Csapody Miklós: „A világban helytállani...” *Bálint Sándor élete és politikai működése, 1904–1980.* Budapest, Korona.

Földesi–Szerencsés, 2003

Földesi Margit – Szerencsés Károly: *A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán 1900–1981.* Szentendre, Kairosz.

Frenyó, 2000

Frenyó Zoltán: A magyar kereszténydemokrácia a kommunizmus árnyékában. ÁVH-jelentések a Demokrata Néppártról. *Magyar Szemle*, 1–2. sz. 68–88.

Gergely, 1999

Gergely Jenő: Demokrata Néppárt alkotóelemei, 1945–1947. In *Kereszténység és közélet: Tisztelgés Kovács K. Zoltán 75. születésnapjára.* Szerkesztette: Bagdy Gábor – Gyorgyevics Miklós – Mészáros József. Budapest, Barankovics Akadémiai Alapítvány, 165–173.

Gergely, 2001

Gergely Jenő: Christdemokratie in Ungarn 1944–1949. In *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert.* Gehler, M. – Kaiser, W. – Wohnout, H. (Hrsg.), Wien, Böhlau Verlag, 464–483.

Horváth (szerk.), 2014

Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés. Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Libri.

Izsák, 1985

Izsák Lajos: *A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt.* Budapest, Kossuth.

Izsák, 1994

Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon.* Pécs, Baranya Megyei Könyvtár.

Kahler, 2009

Kahler Frigyes: *A nagy „tűzvörös sárkány” torkában. Koncepciók eljárások ferences szerzetesek ellen, 1945–1956.* Budapest, Kairosz.

Kovács–Gyorgyevics (szerk.), 2001

Híven önmagunkhoz. Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról. Szerkesztette: Kovács K. Zoltán és Gyorgyevics Miklós. Budapest, Barankovics Akadémia Alapítvány.

Kovács–Rosdy (szerk.), 1996

Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949. Szerkesztette: Kovács K. Zoltán – Rosdy Pál. Budapest, Barankovics István Alapítvány.

Kőrösi–Tóth (szerk.), 1997

Pártok 1956: Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből. Szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna – Tóth Pál Péter. Budapest, 1956-os Intézet.

Kunos, 1972

Giesswein Sándor: Egy magyar keresztényszocialista politikai breviáriuma (Kunos Aladár összeállítása). *Vigilia*, 1. sz. 26–32.

Lipset–Rokan, 1967

Seymour Martin Lipset – Stein Rokkan: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*, New York, The Free Press.

Mészáros, 2005

Mészáros István: *Mindszenty és Barankovics: Adalékok a „keresztény párt” problematikájához.* Budapest, Eötvös.

Mink, 1997

Mink András: A keresztény politikai pártok és az 1956-os forradalom. In *Pártok 1956: Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből.* Szerkesztette: Kőrösi Zsuzsanna – Tóth Pál Péter. Budapest, 1956-os Intézet, 151–156.

Müller–Takács, 2009

Müller Rolf – Takács Tibor: 1989 – vidék – állambiztonság I–IV. *Betekintő*, 1–4. sz.

http://www.betekinto.hu/2009_1_muller_takacs

http://www.betekinto.hu/2009_2_muller_takacs

http://www.betekinto.hu/2009_3_muller_takacs

http://www.betekinto.hu/2009_4_muller_takacs

Papp, 2010

Papp István: Borzsák István hiányzó dossziéja, avagy mit kezdhet a politikai rendőrség egy ókortudóssal? *Aetas*, 3. sz.

Petrás, 2014

Petrás Éva: „Álarcok mögött”. Nagy Töhötöm élete. *Betekintő*, 4. sz.

http://www.betekinto.hu/2014_4_petras

Péter (szerk.), 2004

A célszemély: Bálint Sándor: Ügynökjelentések, röpiratok, 1957–1965. Szerkesztette: Péter László. Szeged, Belvedere Meridionale.

Rainer, 2008

Rainer M. János: *Jelentések hálójában: Antall József és az állambiztonság emberei, 1957–1989.* Budapest, 1956-os Intézet.

Rainer, 2011

Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba.* Budapest, 1956-os Intézet – L’Harmattan Kiadó.

Szakolczai–Szabó, 2011

Szakolczai György – Szabó Róbert: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP, 1945–1949. Bibó és a DNP, 1956.* Budapest, Gondolat.

Standeisky, 2013

Standeisky Éva: Sulyok Dezső az emigrációban. (Konferencia-előadás, OSZK, 2013. december 11.)

Tabajdi, 2009

Tabajdi Gábor: Állambiztonság – propaganda – történetírás. *Betekintő*, 2. sz.

http://www.betekinto.hu/2009_2_tabajdi

Tabajdi, 2013a

Tabajdi Gábor: Kereszténydemokraták a politikai rendőrség célkeresztjében. In *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989.* Szerkesztette: Ungváry Krisztián. Budapest, 1956-os Intézet Alapítvány – Jaffa Kiadó, 183–220.

Tabajdi, 2013b

Tabajdi Gábor: *Egy tipikus jobboldali összeesküvő: Matheovits Ferenc és a pártállam.* Budapest, 1956-os Intézet Alapítvány – Jaffa Kiadó, 221–256.

-
- Varga, 1981
Varga László: *Kérem a vádlott felmentését!* New York, Püski.
- Varga, 2002
Varga László: *Fények a ködben. Egy életút a nemzet szolgálatában.* Salgótarján, Médiamix.
- Vida – Marelyn Kiss (főszerk.), 2005
Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja. 1947. szeptember 16. – 1949. április 12. Főszerkesztő. Vida István – Marelyn Kiss József. Budapest, Jelenkutató Alapítvány.
http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1947-49/index.htm
- Vida–Vörös, 1991
Vida István – Vörös Vince: *A Független Kisgazdapárt képviselői, 1944–1949. Életrajzi Lexikon.* Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Wirthné, 2014
Wirthné Diera Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy elemzése.* Doktori disszertáció, ELTE BTK.
- Zsigmond, 1972
Zsigmond László: A keresztény demokrácia fogalma körüli vita politikai értelme. *Vigilia*, 1. sz. 6–17.

Családregegybe oltott ügynöktörténet (Száráz Miklós György: *Apám darabokban*. Scolar, Budapest, 2016)

Amióta csak napirendre került az ügynöktéma, a magyar társadalom – ezen belül a különböző értelmiségi csoportok – megfigyelésének kérdésköre, azóta láthatunk szépirodalmi jellegű próbálkozásokat is a probléma feldolgozására. Esterházy Péter nagy visszhangot kiváltó írása, a *Javított kiadás* kivételével ezek nem igazán gerjesztettek komoly vitákat, s nem csupán azért, mert megváltozott az irodalom helye, jelentősége, súlya az egyre inkább a média által befolyásolt hazai nyilvánosságban. Esterházy ugyanis erős értelmezői hagyományt teremtett: a morális alapú ítéletalkotás, az erkölcsi prizmán át történő szemlélődés vált követendő alapállássá, s ez óhatatlanul is szűkítette és torzította az értelmezés lehetőségét. Az ügynöki lét és ennek következményei alapvetően ömagukban szemléltetnek, az élettörténet mindent szegletét uraló eseményé váltak, olyan vonatkoztatási ponttá, mely felülír minden más látószöveget. A mából a múltba és a múltba való visszatekintés kényelmes és egyre kevésbé érdekes, sőt egyre természetlenebb nézőpontjává vált ez a megközelítés.

Szerencsére a most bemutatásra, újraolvasásra került kötet alapvetően meghaladta ezt az egyre inkább zsákutcává váló tárgyalási módot, bár teljes mértékben azért nem tudott kilépni a hagyomány árnyékából. Legalábbis az ügynöki tevékenységre vonatkozó moralizáló beszédmód vonzásából nem. Félreértés ne essék, nem azt kérem számon, hogy egy szépirodalmi alkotás erkölcsi értékítéletet fogalmaz meg, inkább a hogyan látom kicsit problémásnak. De nem ez a fontos, hanem sokkal, de sokkal inkább az, hogy Száráz Miklós György határozottan és okosan szakított a megkövesült értelmezői hagyománnyal az édesapjáról, édesanyjáról és kétoldali őseiről szóló vaskos családregegyében. Jelen elemzés nem esztétikai szempontú vélemény, ez meghaladná a recenzens képességeit, viszont a kötetrel igenis van dolga a történettudománynak, mert fontos adalékokat tudunk meg általa közelmúltunkról is.

A címben szereplő „apám” Száráz György drámaíró, szerkesztő, publicista, a Kádár-korszak második felének fontos értelmiségi közszereplője, akinek neve mára erősen a feledés homályába merült. Az 1930-ban született író a közéleti/politikai gondok iránt határozottan érdeklődő szerző volt, aki saját nemzedékét élénken foglalkoztató kérdésekre kívánt választ találni. Leginkább a különböző népek, vallások, nemzetiségek, mondjuk úgy, kultúrák együttélése foglalkoztatta, ezek jelölik ki életének csúcspontjait is.

Ezekből hármat feltétlenül érdemes kiemelni: történelmi drámáit, melyek közül az egyik legérdekesebb az 1849 májusában, Erdélyben játszódó, tévéfilm alapjául is szolgáló *Ítéletidő* (1979), amely azt a kérdést boncolgatta, hogy miért fulladt kudarcba a magyar és román nép összefogása, miért nem jött létre a történelmi kiegyezés, s ebben kinek milyen felelőssége van. Három évvel korábban jelent meg az *Egy előítélet nyomában* (1976) című könyve, amely a *Valóság* hasábjain publikált tanulmányán alapult, és személyes emlékein töprengve a magyar zsidóság sorsát, az antiszemitizmus okait kutatta. Ez a műve részét képezte a holokauszt utáni eszmélésnek, hiszen nagyjából három évtizeddel a vészidő után jelentek meg olyan fontos alkotások, mint Ember Mária *Hajtűkanyarja* (amely Száráz György közvetlen inspirálója volt), Moldova Györgytől a *Szent Imre-induló* vagy éppen Kertész Imrétől a *Sorstalanság*. Száráz írását egyébként beválogatták az 1984-ben napvilágot látott, Hanák Péter szerkesztette, Pozsgay Imre

előszavával legitimált *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus* címet viselő kötetbe is, többek között Bibó István és Molnár Erik írásaival egyetemben.

Végezetül Száraz György volt, aki szintén a *Valóság* hasábjain higgadt és határozott választ adott Ion Lăncrănjan hírhedt magyarellenes pamfletjére, amely *Egy furcsa könyvről* címmel 1983-ban a Magvető Kiadó gondozásában is nyomdafestéket látott. Vagyis Száraz György sok tekintetben úttörőnek számított, vitákat indukált, s éppen a rendszerváltás hajnalán hunyt el, 1987 utolsó napjaiban. Ekkor, pályája zenitjére érve, a *Kortárs* folyóirat főszerkesztője volt, és sajátos, manapság kevésbé értett és vizsgált szerepben dolgozott: nem tekinthető nyílt ellenzékinek, elfogadta és bejátszotta a rendszer által kínált lassan táguló mozgásteret, de maga is részét képezte a fennálló hatalmi képletnek.

Ennek a könnyű leegyszerűsítésekre alkalmas kínáló összetett helyzetnek az ábrázolására törekedett fia, Száraz Miklós György több mint 500 oldal felölelő, számos eredeti dokumentumot közlő, privát és köztörténeti forrásokat nagyszerű arányban vegyítő családregrényében. Bár a címben is kijelölt főszereplő az édesapa, és fia is elismeri, hogy elsősorban az ő titkát szerette volna megfejteni, de sokat megtudunk az édesanyjáról, a nagyszülőkről, a dédszülekről, az oldalági rokonokról is. Közben bejárjuk a történelmi Magyarországot, sőt Európát térben és időben: a dualista Monarchiától a nyolcvanas évek félellenzéki világáig, Rozsnyótól a Dél-Olaszországban lévő Asinara szigetéig. Az elbeszélés nem lineáris, de fő vonalait könnyen követhetők: a szülők megismerkedése, szerelme és házassága, főként kettejük leveleinek felidézésével, az édesapa fiatalkora, felvidéki évei, a lakosságcsere és a német kitelepítés időszaka, a zsidósághoz való viszonya, a témáról szóló könyvének utóélete. Bőségesen tárgyalatik az 1956-os forradalom budapesti és szegedi eseményfolyama, a két szülő élményanyagán átszűrve, és sok apró mozaikkockát tudunk meg a megtorlás, majd a kádári konszolidáció mindennapjairól is. A könyv hallatlan kincsesbánya a mentalitás- és társadalomtörténet művelőinek, bizonyos értelemben Oravecz Imre *Ondok gödre* és *A kaliforniai fűrj* című kötetivel vethető egybe, bizvást ajánlható kötelező olvasmánynak egyetemi szemináriumokon, akár történelem szakos hallgatók számára is.

A személyes forrásokat: naplót, leveleket, memoárokat Száraz Miklós György eleven és izgalmas történetmeséléssel köti össze, ez teszi a munkát nehezen lerakhatóvá. A sok szál között szinte megbújva, elrejtőzve, de mégis makacs következetességgel bukkan fel a „Mi történt az 50-as években apámmal?” kérdése. Elégé egyértelműen, de mégsem zavaró nyíltsággal kimondott vonatkoztatási pont mindez: Száraz György 1950/51-ben a jugoszláv határ mellett szolgáló katonaként részt vett egy fegyveres szervezkedésben, ám lebukását követően mégsem ítélték halálra, hanem négy év börtönt követően szabadulhatott, éppen egy hónappal a forradalom kitörése előtt. Emberi szempontból tovább bonyolítja ezt az időszakot egy szenvedélyes szerelem: a könyvben Capelli Beátaként szerelő fiatal lány, akinek neve nem, de az alakja teljességgel valóságos, Száraz György párja volt a lebukást megelőzően. Mint a közölt szövegekből kiderül, a lány bőségesen adott információival segítette az Államvédelmi Hatóságot a szervezkedés felgöngyölítésében. Ám Száraz maga sem ártatlan, már-már azon gondolkodik, hogy feladja a résztvevőket, egyenesen Rákosi Mátyás titkárságához akar fordulni, amikor ő maga is a letartóztatás sorsára jut. S a források tanúsága szerint vállalja, hogy informálja a politikai rendőrséget, tehát köznyelvi kategóriák szerint besúgóvá válik. Az író élénken foglalkoztatják édesapjának tettei, így ügynöki ténykedése is, amelyet a helyén kezel, nem nagyít fel az élettörténet más releváns szeleteihez képest. Ez feltétlenül dicsérendő, igaz az ügynöki tevékenység értelmezése részben homályban marad. Ennek oka főképpen gyakorlati: csupán közvetett források bizonyítják Száraz György tevékenységét, nem saját dossziéinak feldolgozásáról van szó. Az is roppant tanulságos, ahogyan mindezt az információt Száraz Miklós György megtudta: bár ő maga már a Történelmi Hivatal megalakulásakor utánajárt apja múltjának, és nem kapott az ügynöki tevékenységre vonatkozó értesülést, de egy úgymond jóakarató kutató, aki

egyszerűen kitépett egy iratot még 1992-ben a vonatkozó dossziéból, elküldte neki. A kutatói tisztességtelenség és manipulációs szándék iskolapéldája, egyben a téma szerencsétlen szabályozásának s kicsit a magyar rendszerváltásnak is hú tükre az eset. Mások is eshettek hasonló csapdába: sokáig ugyanis a törvény tilalma következtében éppen a közvetlen családtagok nem ismerhették meg apjuk, anyjuk, testvérük ügynökmúltját. Ráadásul aki a feldolgozás korai szakaszában fordult a levéltárhoz, és később nem tudta/akarta megismételni az eljárást, sok mindent nem kapott meg, amihez idő és emberi erőforrás hiányában eleinte nem juthatott hozzá. Éppen ezért kicsit óvatosabb lettem volna a szerző helyében a határozott erkölcsi ítéletalkotással: édesapja maga is megfigyelt volt, a hálózati szereplés története is megért volna további vizsgálódásokat.

Ám a kötetnek mindezek ellenére csupán járulékos kelléke Száraz György ügynöki tevékenysége, ennél sokkal fontosabb tudás birtokába juthatunk. Egy budai keresztény középosztálybeli család hányattatásának ábrázolása egy kamasz fiú szemszögéből: iskolaváltások, erősödő antiszemitizmus, a rozsnyói mikrovilág, a turanizmus hatása, a felvidéki kitelepítés, a törökbálinti beköltözés és a svábok elűzésében való részvétel ábrázolása a mű legragyogóbb fejezeteit alkotják. Mostanában kevés szó esik a hajdanán sokat emlegetett történetírói távlatról, holott a sikeres elbeszélés nagyon is fontos tényezője. Ezeknél a fejezeteknél éreztem azt, hogy Száraz Miklós György nagyszerűen bemérte a távolságot: egyszerre volt kellően közel és távol, ezért a kapott kép világos és érhető. Ehhez hasonlóan jól sikerült az 1956-os forradalom ábrázolása is: nem esett sem az indokolatlan heroizálás, sem az értetlen távolságtartás hibájába. Ezek az órák és percek egyszerre tétovák és szépek, érzelemmel telítettek és hétköznapiak a könyv hasábjain, remekül egybesimul a nagybetűs történelem, amely bizonyos körülmények között igenis formálja a mindennapokat élő ember életét, igaz, nem túl sokáig, mégis tagadhatatlanul.

A mű kisebb részét képezik az 1970-es, 80-as évtizedek eseményei, amelyek közül feltétlenül fontos Száraz György beszélgetése a zsidóság kapcsán született könyvéről Latinovits Zoltánnal és Scheiber Sándorral, 1984-es amerikai látogatásának leírása, valamint a román–magyar viszonyról s az ezt meghamisító kötetéről írott, a korabeli, itteni és határon túli olvasóközönséget egyaránt lázba hozó munkája fogadtatásának leírása. Ezek a fejezetek sokkal közelebb visznek minket a Kádár-korszakról szóló megbízható történeti tudás kialakításához, mint az üresen kongó erkölcsi szövegek hangoztatása.

Nem tudni, mi lesz e kötet sorsa, mennyire kapja meg a méltányos kritikát és a szerzőt joggal megillető elismerést. A szépirodalmi ítések minden bizonnyal számos más szempontot is mérlegelnek, de abban bizonyosak lehetünk, hogy a mentalitás- és életmód, sőt tágabb értelemben vett esztétikai kutatások számára fontos szöveget alkotott meg Száraz Miklós György. Egy szerteágazó élettörténeten belül helyére került az ügynöki múlt is, arányosan tárgyalta a témát, s ezzel komoly szolgálatot tett a kérdéssel érdemben szembenézni akarók számára is. Reméljük, hogy a regény iránytűként és lámpásként is szolgálhat, akár szépirodalmi, akár történetírói alkotásról legyen szó: ha azt szeretnék, hogy az utánuk következő generációk is olvassanak a huszadik századi magyar történelemről, benne a politikai rendőrségről, ezt az utat érdemes követni.

A „példa nélküli lehetőség” Bizalmas CIA-cikk az 1956-os magyar menekültek titkosszolgálati felhasználásáról

Az Amerikai Egyesült Államok külföldi hírszerzésre szakosodott szervezete, a Központi Hírszerző Ügynökség, a CIA (Central Intelligence Agency) vezetésével az amerikai hírszerző szervek nagyszabású vizsgálatot végeztek az 1956-os magyar forradalom után az USA-ba került magyarok felhasználásával. Az 1956 decemberétől 1957. május elejéig tartó fedett akcióval a menekültekben rejlő hírszerzési potenciált kívánták alapos interjúk révén kiaknázni. A kiterjedt művelet számos tanulsággal járt, amelyeket a *Studies in Intelligence* című bizalmas CIA-folyóirat 1958. téli számában megjelent, alább közölt cikk foglalt össze az amerikai „hírszerzési közösség” számára.¹

A vizsgálatnak különös jelentőséget adott, hogy a hidegháború kezdete óta először nyílt lehetőség a szovjet blokkból származó személyek tömeges felmérésére. A térségre vonatkozó információéhséget megnövelte, hogy a nyugati diplomáciai missziók az információszerezés terén súlyos nehézségekkel küzdöttek a szovjet befolyás alatt álló országokban. A kommunista hatóságok tudatosan elszigetelték őket. A helyi lakossággal való érintkezési lehetőségeiket erőteljesen szűkítették és átfogóan ellenőrizték. A nyugati diplomatákat állandó rendőri megfigyelés alatt tartották, és országon belüli közlekedésüket korlátozták. Noha a Sztálin 1953-ban bekövetkezett halála után lassan kibontakozó nemzetközi enyhülés nyomán a nyugati országok diplomáciai kirendeltségeinek helyzete fokozatosan javult, információszerezési lehetőségeik továbbra is igen behatároltak maradtak. Általánosan kijelenthető, hogy e követségeknek alig voltak értesüléseik a kormányzat és a pártvezetés belső köreiből. A nyugati hírszerző szolgálatok alig működtek. Kevés volt az adott ország nyelvét beszélő külügyi személyzet. Mindennek következtében a nyugatiak kénytelenek voltak szinte kizárólag a hivatalos álláspontot megjelenítő sajtóra támaszkodni.² Mivel a helyi hatóságok keveset érintkeztek a nyugati missziókkal, diplomatáik igyekeztek kihasználni a hivatalos fogadások alkalmait, hogy személyes benyomásokat szerezzenek a vezetőkről.³

A Charles Gati által áttekintett CIA-iratok szerint az amerikai hírszerző szervezet az 1950-es évek első felében semmilyen magyarországi vagy azzal kapcsolatos tevékenységet nem folytatott. A budapesti amerikai követségen mindössze egy magyarul is beszélő munkatársa volt az ügynökségnek, míg a bécsi kirendeltségen egy sem.⁴ A határok szigorú védelme és az erős rendőri ellenőrzés következtében az információszerezési céllal Magyarországra küldött ügynökök próbálkozásai rendre meghiúsultak.⁵ Az amerikai katonai hírszerzés, a CIC (Counter Intelligence Corps) sem tudott magyar vonatkozásban érdemi eredményeket felmutatni. Majd csak a forradalom szovjetek általi leverése után aktivizálódik: ügynökei több száz magyar menekültet kérdeznek ki Ausztriában és Németországban katonai vonatkozású kérdésekről.⁶

A Magyarországról elmenekültek tapasztalatait, ismereteit és mentalitását több korabeli amerikai tudományos és hírszerzési jellegű vizsgálat igyekezett felmérni, kihasználva a szovjet blokkról közvetlen, személyes tapasztalatokkal rendelkező jelentős embertömeg nyugati megjelenését. Az akadémiai kezdeményezések közül kiemelkedik a Columbia Egyetem projektje (Columbia University Research Project Hungary, CURPH),⁷ amely főként annak a megfigyelésére irányult, hogy milyen volt a mindennapi élet a kommunizmus által uralt társadalomban. Nagy fontosságot tulajdonítottak a belülről megdönthetetlennek hitt kommunista rendszer hirtelen összeomlásáról szóló tanúságtételeknek is. Ez volt a legjobban szervezett és legkidolgozottabb a hasonló programok közül.⁸ A Ford Alapítvány támogatásával több mint 600 interjút készítettek speciálisan képzett magyar anyanyelvű munkatársak segítségével európai menekülttáborokban és az Egyesült Államokban. A részletesen kidolgozott kérdőívek

alapján vezetett interjúk két-három napig tartottak, s azok angol nyelvű leírt szövegei átlag 50–70 gépelt oldalt tettek ki. Az International Research Associates (IRA) elnevezésű New York-i kutatási cég alkalmazottjai 1007 interjút vettek fel magyar menekültekkel Bécs környéki táborokban 1956 decemberében.⁹ 1957. április 12-én pedig több amerikai akadémiai intézmény részvételével szemináriumot tartottak New Yorkban, amelynek egyik fő témája a magyar menekültek tudományos vizsgálata volt.¹⁰

Az egyetemi kutatás titkosszolgálati célú felhasználásának példája a Rutgers Egyetem kutatási projektje. A CIA által finanszírozott munkát a Society for the Investigation of Human Ecology (Társaság a Humán Ökológiai Kutatásokért) elnevezésű fedőszervezet kezdeményezte. A munkában részt vevő kutatók csak az 1970-es években szereztek tudomást a felhasznált pénz forrásáról. A program fő célja az volt, hogy megfigyeljék a stressz, az elégedetlenség és az elszigeteltség kiváltó okait és hatását egyéneken és csoportokon, valamint az emberek ezekhez való alkalmazkodását és az alkalmazkodás következményeit. A szervezők úgy vélték, hogy a magyar menekültek megjelenése egyedülálló alkalom e jelenségek kutatására. A vizsgálat keretében 1957. január elejétől május végéig 69 szociológiai interjú készült többnyire az Egyesült Államokba érkező magyar menekültek központi táborában, Camp Kilmerben.¹¹

Az alábbiakban közölt dokumentumban leírt kutatás csak az interjúk alanyai, azaz a magyar menekültek számára volt „fedett”. A projekt személyzete ugyanis tisztában volt azzal, hogy CIA-műveletről van szó. A cikk előbb röviden bemutatja a magyar menekültek befogadását az Egyesült Államokba, a Magyarországról érkezők jellemzőit, valamint az amerikai kormányzati magatartás mozgatórugóit. *„Minden magyar menekült, aki már elég idős volt, hogy járni tudjon, potenciális célpontnak számított a hírszerzéssel foglalkozó csoportok szemében”* – érzékelteti a szerző a célcsoportra irányuló figyelem intenzitását. A fedett hírszerzési akció ismertetése során szó esik a felmerülő nehézségekről, a részt vevő egységekről és szervezetekről is. A cikk megszületését nem csupán a megszerzett információk értéke és mennyisége indokolta, hanem a műveletben részt vevő hírszerzők magas száma is. Várható volt ugyanis, hogy *„a magyar források [interjúalanyok] amerikai belügyi stílusú kiaknázására irányuló erőfeszítés egy időre bizonyára a példa- és anekdotatár részévé válik”*.

Az irat levéltári leírása: National Archives and Records Administration (NARA, Washington): Record Group 263: Records of the Central Intelligence Agency, 1894-2002, series: Articles from „Studies in Intelligence”, 1955–1992, File Unit: Winter 1958: 15-2-1: Report on Hungarian Refugees, Guy E. Coriden. Az iratot 1994-ben tették közzé a CIA Historical Review Program keretében. 2007. május 8. óta a CIA honlapján is elérhető: https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/kent-csi/vol2no1/html/v02i1a07p_0001.htm (utolsó letöltés: 2016. július 4.).

Jelentés a magyar menekültekről

Guy E. Coriden¹²

Az 1956-os magyar forradalom példa nélküli lehetőséget kínált a szovjet blokk egyik országára vonatkozó hírszerzési anyagok gyűjtésére. Ebben a sokoldalú hírszerzési tevékenység mindegyik szegmense betöltötte a maga szerepét. A Szabad Világ és a blokk összes ismert hírszerző szervezete érintett volt. Minden magyar menekült, aki már elég idős volt, hogy járni tudjon, potenciális célpontnak számított a hírszerzéssel foglalkozó csoportok szemében. Emiatt nyilvánvalóan nem lehetséges tiszta lelkiismerettel azt állítani, hogy a magyar forradalom „hírszerzésének története” elmondható. Szintén nem lehetséges a számos résztvevőt megegyezésre bírni arról, hogy a számos erőfeszítés közül melyik volt a leggyümölcsözőbb. Az alábbiakban beszámolunk az egyik ilyen tevékenységről – az Egyesült Államokba bebocsátást nyert magyaroktól szerzett hírszerzési információk és anyagok gyűjtéséről. Más műveleteket csak akkor említünk, amennyiben azokat odaillőnek találjuk. A lehetőség egyedülálló volt, ami a hírszerzési anyaggyűjtési módszerek bizonyos alkalmazkodását kívánta meg a lehetőség teljes kiaknázása érdekében. A cél az volt, hogy maximális mennyiségű hírszerzési értesülést szerezzünk meg minimális áron, továbbra is ragaszkodva azonban az emberi viselkedés illemszabályaihoz. Mivel az alkalmazott módszerek szükségszerűen a feldolgozási és az áttelepítési eljárásokon, valamint az Egyesült Államok kormányának a hírszerzéssel kapcsolatos hivatalos hozzáállásán alapultak, érdemes rövid történelmi áttekintéssel kezdeni.

A forradalom történetét már sokszor elmesélték, a legjobban valószínűleg az ENSZ vaskos jelentésében.¹³ A forradalom 1956. október 23-án tört ki, és az ezt követő hónapokban becslések szerint 180 000 magyar keresett menedéket Ausztriában és 18 000 Jugoszláviában. 1957. szeptember 1-ig közülük körülbelül 35 000 ember lett menedékre az Egyesült Államokban.¹⁴

1956. november elején, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a magyarok óriási tömegét kell letelepíteni, az a döntés született, hogy a New Jerseyben lévő Camp Kilmer legyen a központ, ami az összes menekült ügyét feldolgozza. Mivel a létesítmény a hadsereg egyik tábora volt, kezdetben a hadsereget bízták meg a letelepítési feladatokkal és az összes ellátási szolgáltatás elvégzésével. 1956. december 12-én azonban az elnök létrehozta a civil Magyar Menekültsegélyezési Bizottságot [Committee for Hungarian Refugee Relief] Tracy S. Voorhees elnöklétével.¹⁵ A bizottság koordinált minden tevékenységet az „Operation Mercy” [Irgalom-művelet] kapcsán. Ennek során több mint húsz önkéntes és kormányügynökség szolgálatait vették igénybe. Az első menekültek érkezésétől (1956. november 21.) 1957. május elejéig, Camp Kilmer bezárásáig a menekültek szállítását a Katonai Légiszállítási Szolgálat (MATS) 214 járata, a Katonai Tengeri Szállítási Szolgálat (MSTS) öt óceánjárója és az Európai Migráció Kormányközi Bizottságának (ICEM)¹⁶ 133 charterjárata bonyolította. A Bevándorlási és Honosítási Iroda, valamint a Közegészségügyi Szolgálat végezte a külföldi állampolgárok Egyesült Államokba történő bebocsátásához szükséges teendőket, a letelepítési feladatok nagy részét pedig különböző jótékonsági-vallásos ügynökségek intézték. Az egyének képességeinek és az elérhető munkalehetőségeknek az összekapcsolását részben a Nemzeti Tudományos Akadémia és az Egyesült Államok Foglalkoztatási Szolgálat végezte. A feldolgozás és az áttelepítés bámulatra méltó hatékonysággal történt, és az amerikai nép állhatatos együttérzésének köszönhetően május elején be lehetett zárni Camp Kilmert. A menekültek közül mintegy 32 000 főt telepítettek le szerte az országban, a többieket pedig a brooklyni St. George Hotelbe vitték át.¹⁷

Nehogy a jelen, rövid beszámoló azt a benyomást keltse, hogy mindez simán és gördülékenyen zajlott. Ne feledkezzünk meg ugyanis arról, hogy a művelet [„Operation Mercy” – KDG] egy erőszakos forradalom nagyszámú résztvevőjének az Egyesült Államokba történő áttelepítését jelentette, akik javaik nagy részét elveszítették, és akik alig vagy egyáltalán nem beszéltek angolul. Közülük csak 6500-an feleltek meg bármilyen, rendelkezésre álló bevándorlási kvótának. A többiek az igazságügy-miniszter diszkrecionális jogköre révén nyertek bebocsátást, a szabályokat pedig többször is lefektették és megváltoztatták. Sőt, a művelet első napjaiban a módszereket és eljárásokat számos alkalommal továbbfejlesztették, elhagyták, majd újra visszaállították. Mind a hivatalos hozzáállás, mind a közhangulat érzékelhetően megváltozott az eltelt hónapok során. Az első időszakban elsődlegesen az áldozatnak tekintett magyar nép humanitárius fogadása foglalkoztatott mindenkit. Mindent megtettek azért, hogy elkerüljék a kedvezőtlen megjegyzéseket esetleg kiváltó incidenseket. Ezt a hangulatot az őszinte együttérzés és a magyarok iránti csodálat táplálta, valamint az eltökéltség, hogy teljes mértékben kiaknázzák az ügyben rejlő propagandalehetőségeket a szovjet blokk ellen. Ahogy a nemzetközi érdeklődés reflektorfénye másfelé fordult, a nemzetbiztonsági kérdések és a motivációkkal kapcsolatos anyaggyűjtés került előtérbe.

Néhány statisztika segíthet, hogy némi fogalmat alkothassunk a hírszerzési anyaggyűjtés problémájának s egyszersmind a lehetőségeinek nagyságáról. Magyarország népessége nagyjából megfelel Pennsylvaniáénak, területe nem sokkal kisebb Indianaénál. A lakosság körülbelül 65 százaléka vidéken él, míg 16 százaléka Budapesten és környékén koncentrálódik. A nagy kivándorlás során az országból elmenekült 180 000 ember¹⁸ a lakosság körülbelül 2 százalékát jelenti. A forradalom előtti Magyarország életkori megoszlásáról nem állnak rendelkezésre adatok, de az Egyesült Államokba befogadott menekültek 83 százaléka 40 év alatti volt, és megközelítőleg 64 százalékuk férfi. Ez bizonyosan nem tekinthető tipikus népesség-összetételnek egy régi ország háború utáni időszakára vonatkozóan. Annak dacára, hogy Magyarország népessége túlnyomórészt vidéken él, az Egyesült Államokba bebocsátást nyert csoport kevesebb mint 1 százaléka foglalkozik mezőgazdasággal. Ez valószínűleg könnyen magyarázható a következő két okkal: egyrészt a földtulajdonosok, még a termelőszövetkezeti gazdák is, kisebb valószínűséggel távoznak, mint azok, akiknek nincs földjük. Másrészt a vidéki háttérrel rendelkezők, az új lehetőségeket látván, úgy érezhették, hogy nincs túl nagy esélyük arra, hogy földtulajdonosok legyenek új hazájukban, így valószínűleg inkább a városi foglalkozások irányába áramlanak, akár azt is vállalva, hogy hamis kijelentéseket tesznek múltjukról. A 16 évesnél idősebb menekültek körében (a háziasszonyok kivételével) végzett újabb felmérés arról árulkodott, hogy az Egyesült Államokba érkezett csoport átlagos iskolai végzettsége majdnem eléri a tíz osztályt.¹⁹

Az a tény, hogy a menekültek fiatalok, tanulók, férfiak és elsődlegesen nem mezőgazdasági tevékenységet végzők voltak, öröme ad okot, ha arra gondolunk, hogy ez a csoport nemzeti értéket jelent, de egyben kedvező célpontot is a külföldi hírszerzésnek. Az a további tény, hogy a túlnyomórészt városi csoport egy kis mezőgazdasági ország teljes népességének körülbelül 1 százalékát tette ki²⁰, azt kell hogy jelentse, hogy nemcsak minden kereskedelmi és ipari ágazat, de minden jelentősebb vállalat képviselteti magát az Egyesült Államokba érkezett csoportnál. Ugyanakkor világos, hogy a magyarok bizonyos része valószínűleg engedett a nagyon is emberi hajlamnak, és eltúlozta, megváltoztatta a múltjáról adott képet, úgy véljük azonban, hogy a mi szempontunkból ez a torzítás nem jelentős.

1956 novemberében a hírszerzési közösség azzal a nehéz kérdéssel szembesült, hogyan aknázza ki a magyarokban rejlő lehetőségeket. Ennek megválaszolásához még a mostani jelentésben szereplő nyers statisztikai adatok sem álltak rendelkezésre. Az ismert tények úgy szóltak, hogy magyarok tízezrei kelnek át a határon, hogy menedéket találjanak a Szabad Világban. Akadtak köztük igaz hazafiak, akik a forradalomban életüket tették kockára hazájukért; voltak köztük olyanok, akik kedvezőbb gazdasági környezetet kerestek csupán; voltak továbbá hírszerző ügynökök, akiknek a feladata a hírszerzés, a

hálózatok kiépítése vagy az első két kategóriába tartozó magyarok tevékenységéről szóló jelentőmunka volt. Ausztria határ menti területeit elárasztották a magyarok. A rendelkezésükre álló erőforrásokkal az osztrákok nem tudták őket alaposan megszünteni. Ugyanakkor az osztrák kormány sem kívánta provokálni a Szovjetuniót azzal, hogy a letelepítési folyamat első lépéseként megengedi más nyugati nemzeteknek nyilvánvalóan hírszerzési eljárások megindítását. Számos menekült szívesen, mi több, lelkesen osztott meg értékes információkat a nyugati hatalmakkal, mind hazafias okokból, mind a kedvezőbb elbírálás biztosításának reményében. Közülük a vállalkozóbb szelleműek eljutottak az Ausztriában működő egyik-másik titkos amerikai vagy brit misszióhoz. Ezeknek a misszióknak a hazaküldött jelentései utaltak először a menekültáradat magas hírszerzési értékére. Nem lehetett megkezdeni a hírszerzési elemek számbavételét Ausztriában, ezért a legjobb lépésnek az tűnt, ha ezzel a problémával az Egyesült Államokban foglalkozunk. A Nemzetbiztonsági Tanács 7. számú hírszerző direktívájának (NSCID 7)²¹ bizottsága kapta a[z USA területén belüli – KDG] hasznosítás feladatát. A szervezet egy nagy, de meghatározatlan mennyiségű forrás [informátor, interjúalany] hasznosításának problémájával nézett szembe, anélkül hogy bármiféle kilátása lett volna további személyzet alkalmazására az irdatlanul megnövekedett munkateher teljesítéséhez.

A megoldás keresése során úgy tűnt, hogy képzettsége és rendelkezésre állása alapján a Fegyveres Szolgálatok Foglyokkal Foglalkozó Hírszerző Bizottsága (ASPIC) a legalkalmasabb a feladatra. Ez a Hadsereg–Haditengerészet–Légierő–CIA egyik egysége volt, amelyet háború esetén fel lehetett duzzasztani, hogy foglalkozhasson a foglyok kihallgatási problematikájának bizonyos elemeivel. A magyar földindulás idején a csoport hírszerzési nyelvi szakértőkből állt, akiket a Hadsereg és a Légierő bocsátott rendelkezésre, mint alap állományt. Az NSCID 7 bizottság égisze alatt az ASPIC speciális egységeit decemberben Camp Kilmerbe küldték, hogy hozzanak létre egy eljárást a menekültek hírszerzési értékének felmérésére, előkészítve annak teljes felhasználását. Ekkoriban az „Irgalom-művelet”-ért felelősök körében az a felfogás uralkodott, hogy fenntartás nélkül fejezzék ki a magyarok felé a nyugati vendégbarátságot. Ebben a korai szakaszban enyhe rémülettel viseltettek mindenféle hírszerzési tevékenység iránt. A speciális egység így szükségesnek tartotta, hogy fedetten működjön – a Történeti és Statisztikai Felmérő Csoport (HSS) fedésében. Az egység tevékenysége az egyes magyar személyektől szerzett háttér-információk begyűjtésére korlátozódott, valamint olyan iratok és birtokukban lévő tárgyak összeszedésére, amelyeket anélkül lehetett megszerezni, hogy az haragot váltott volna ki. Saját erőfeszítései és a magyar menekültek adatait feldolgozó hatóságok együttműködése révén a HSS könnyedén hozzáférhetett azokhoz az információkhoz, amelyek az összes feldolgozó hatóság rendelkezésére álltak. Ezek az információk általában a nevet, a születési helyet, a korábbi foglalkozást, a katonai szolgálatot és egyes esetekben az iskolai végzettséget és a nyelvismeretet tartalmazták. A nyelvi nehézségek és az egyén múltját a legkedvezőbb színben feltüntetni vágyó természetes emberi hajlam miatt az iskolai végzettségről és a foglalkozásról szóló adatok csupán korlátozott értékkel bírtak. A hatóságok engedélyével a menekültek egy részét kiválasztották hosszabb kikérdezésekre. Itt ismét az uralkodó humanitárius légkör, valamint a nagyszámú hontalanná vált és összezavarodott ember adatainak humánus és nyílt felvétele egészen elképesztő mértékű nehézséget okozott a felmérő egységeknek. A menekülteket nehéz volt vizsgálat alá vonni, gyanakvóak voltak, vagy éppen túlzottan bőbeszédűek. A táborban a hírszerzési műveletek a prioritási lista végén foglaltak helyet. Zord volt az idő, az étkezési jegyek kiosztása komplikáltan zajlott, és rengeteg nyugtalanító pletyka keringett. A HSS az egyik nap kidolgozott módszereit másnap megváltoztatta, hogy a harmadikon teljesen elvesse – így reagálva a változó körülményekre és reakciókra. Az eredeti, elégtelen információk alapján körülbelül 6000 menekültet választottak ki, akikről úgy vélték, hogy hírszerzési potenciállal rendelkeznek. Őket egy bevezető interjúra kérték fel. Közülük körülbelül 3600-an tettek eleget a kérésnek, és 2000-nél valamivel többen bizonyították, hogy kellő potenciállal rendelkeznek ahhoz, hogy felvegyék velük az Előzetes Kihallgatási Jegyzőkönyvet (PIR). Ezek skálája a szovjet blokkon belüli műveletek részletes ismereteivel rendelkező

tudósoktól vagy minisztériumi tisztviselőktől azokig a közkatonáig terjedt, akik egyetlen, korlátozott területen bírtak ismeretekkel a csapatok és az utánpótlás elhelyezkedéséről.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a menekültáradat többé már nem számít elsődleges hírnek az országban, az a döntés született, hogy Camp Kilmerben intenzívebb hírszerzési erőfeszítések végrehajtására kerüljön sor. Ez a döntés azon a tényen alapult, hogy egy ott elvégzett művelet még azelőtt foglalkozhat a menekültekkel, hogy azokat már az új környezet életkörülményeibe való beilleszkedés problémái kötnék le, és így ez sokkal kisebb költséggel járna az Egyesült Államok hírszerző szolgálatainak is. Az a tény, hogy valamely helyzetre vonatkozó egyéni emlékezet sem javul az idő múlásával, szintén elsődleges tényező volt a döntés meghozatalakor.

Természetesen nagy gondot fordítottak arra, hogy biztosítsák a menekültekkel való teljes körű együttműködést a humanitárius tevékenység keretein belül. A menekültek általában szívesen és lelkesen osztottak meg minden szóba jöhető információt. A józan ésszel belátható dolgok voltak általában a leghatékonyabbak az együttműködés kialakítására. Az adott menekült szakterületén jártas kérdező általában gyorsan volt képes kielégítő kapcsolat kialakítására. A szívéllyesség, a kényelmes környezet és az Egyesült Államok kormányát képviselő hivatalnoki jelvény is segített. Például a nagy, hivatalosnak tűnő pecséttel kézbesített meghívókkal sokkal jobb eredményt lehetett elérni, mint amikor csak annyit mondtak, hogy az USA szeretné, hogy az adott menekült jelentkezzen egy bizonyos épületben. A bizonytalanság légköre is elősegítette a célt. Azokkal a menekültekkel, akikkel nem sokkal az érkezésük után vették fel a kapcsolatot, könnyebb volt az együttműködés, mint azokkal, akik már elég régóta ott voltak, hogy tudják, biztonságban vannak, és hogy szívességeket kérhetnek cserébe szolgálataikért vagy az információkért. Amikor egy menekült eljutott a célállomáshoz, és integrálódott a közösségbe, az őt védő rokonok és barátok gyakran akadállyá váltak, vagy egyenesen bátorították a gyanakvó hozzáállást. Egyszerűen szólva, a menekült, akár egy ismeretlen helyzetbe csöppent megzavarodott gyermek, a legjobban a barátságos, határozott emberre reagál, aki megéri őt. Ahogy kezdi megismerni új világának működését, ezek az együttműködést elősegítő lélektani tényezők megszűnnek. Ezután minden egyes eset egyedibb vonásokat ölt, és az adott helyzetben a menekülttel való bánásmód válik fontossá az együttműködéshez szükséges motiváció megtalálásában.

Az a döntés született, hogy a helyzet kiaknázása érdekében az intenzív hírszerzési vizsgáló tevékenységet egy második, ügynökségek közti csoportnak kellene végrehajtania, ami az Egyesült Államok Szociológiai és Technikai Kutatóegysége (USSTRU) fedőnevet kapta. Ezt az egységet 1957. január 10-én aktiválták. A külön tevékenység látszatát fenntartva a HSS és az USSTRU teljes körűen együttműködött; amikor a körülmények engedték, forrásokat csoportosítottak át egyikről a másikhoz. A CIA-től körülbelül kilencven fő, a Hadseregétől és a Légierőtől hasonló létszám, míg a Haditengerészet és az állam részéről alig néhány ember vett részt az USSTRU-műveletben. A csoport nagy része többnyire nem volt együtt – a műveletek legintenzívebb időszakában a plafont körülbelül 60 ember jelentette minden részt vevő ügynökséget beleértve. Mivel az USSTRU esetében a leghatékonyabb gyűjtést az elemzők és az adott területekhez értő és a hiányzó információkat felismerő hírszerző tisztek tudták elvégezni, a hírszerző közösség minden részéből érkező specialistákat váltogatták Camp Kilmerben néhány naptól több hétig tartó időszakokra. Mindkét hírszerző egység tagjai komoly elkötelezettséggel működtek, hasonlóan azokhoz, akik a magyarok adatainak feldolgozásáért és a letelepítésükért voltak felelősek. Az időszak nagy részében a munka heti hét napon át, napi 12–14 órában folyt.

Bár a hírszerzési műveleti egységeken keresztül érkező szakértők folyamatos áramlása biztosította a legjobban képzett interjúkészítők részvételét, egyben folytonosan fennálló problémákat is teremtett. Az enyhe jellegű fedettség bizonyos mérvű óvatosságot kívánt, amit az adott körülmények között nehéz volt megőrizni. A tömeges feldolgozási

módszernek azonban megvolt az a többletelőnye, hogy az egész hírszerző közösség megismerkedett a magyar menekültekben rejlő potenciállal és ennek a potenciálnak a kiaknázásával kapcsolatos problémákkal. Az érintett elemzők közül igen sokan tolmács révén szerezték első tapasztalataikat a kikérdezett forrásról, és olyan információkról készítettek jelentéseket, amelyeknek nem voltak a szakértői. Említettük a tolmácsok problémáját, és talán ezen a helyen elmondhatjuk, hogy a játszma elején két nyelvi tényezőre derült fény: a) a hírszerző közösség valószínűleg kevesebb magyar nyelvi szakemberrel rendelkezik, mint bármely más nyelv esetében, leszámítva az egzotikusabb keleti és közel-keleti nyelveket, és b) a magyarok második nyelvi kompetenciája alacsonyabb koefficiensst mutat, mint bármely más civilizált népességé, az amerikaiakat kivéve. A kompetens magyar tolmácsok hiánya egész idő alatt korlátozó tényező volt a művelet nagyságára nézve. Akik előkerültek, azokat hosszú időszakokra alkalmazták, és csak igen vonakodva engedték el őket. E komoly hátrány dacára az USSTRU létrehozásától kezdve május 1-ei bezárásáig körülbelül 1500 hírszerzési jelentést készített, lefedve minden érdeklődési területet. Sikerült továbbá szert tenni több száz dokumentumra, a hozzájuk kapcsolódó történetekkel, könyvekkel és más lehetséges jövőbeli műveleti haszonnal bíró egyéb cikkel együtt.

A magyarok nyilvántartását a CIA végezte, lévén az ő felelőssége az Egyesült Államok területén minden bizalmas forrás [informátor] kiaknázása. Mivel számos forrással [informátorral] nem volt lehetőség a táborban interjút készíteni, sokak esetében pedig rövidebbek lettek az interjúk az adódó letelepedési lehetőségek miatt; és mivel kvalifikált szakértők nem álltak rendelkezésre minden területen, minden időpillanatban, szükséges volt a teljes nyilvántartást összeállítani azokról a forrásokról [informátorokról], amelyek egy későbbi időpontban esetleg felkeresendők. Mivel az egész programot eredendően végigkísérte a bizonytalanság, ezeknek a nyilvántartásoknak az összeállítása olyan feladat volt, ami nemcsak azoknak a rendelkezésre álló irathalmoknak a begyűjtését foglalta magába, amelyek hírszerzési forrásokból származtak, hanem a letelepítési programban részt vevő összes ügynökségtől származókat is. Ezt sokórányi kódolás, rögzítés, szortírozás, selejtezés és a hézagokat kitöltő adatfoszlányok és elemek lekérése követte. Az így megszületett összeállítás roppant hasznosnak bizonyult, nemcsak a hírszerzési közösség minden komponense számára, hanem számos alkalommal más kormányügynökségek számára is. Ezeknek a nyilvántartásoknak, valamint teljes műveleti erejének a felhasználása révén, amit kiegészítettek a Légierő és Hadsereg alakulatai is, a CIA közel 3000 jelentést gyártott szeptember 1-ig, és sok további van készülőben. A gyűjtőművelet ezen része számos nehézséggel küzdött Camp Kilmerben, amelyekhez újak is adódtak.

Ezek között az elsődleges az a tény volt, hogy a magyarok, amint szabadon utazhattak oda, ahova csak akartak, ámulatba ejtő gyakorisággal és gyorsasággal változtatták lakóhelyüket, sok esetben anélkül, hogy vették volna a fáradságot, hogy eleget tegyenek az Egyesült Államok szabályozásának, miszerint a külföldi állampolgároknak regisztráltatniuk kell a lakcímváltozást a Bevándorlási és Honosítási Hivatalnál. Számos terepre induló információgyűjtő tapasztalta kiábrándultan, hogy miután hosszas keresgélés után talált olyan magyar menekültet, akiről azt hitte, értékes információk tárháza lehet, végül kiderült, hogy a forrás [informátor] jelentősen túlzott tapasztalatát és kompetenciáját illetően.

Úgy tűnik, az erőfeszítés végeredményeként a forradalom előtti Magyarországgal kapcsolatos hírszerzési információs hézagok elsöprő többségét betöltötték. Amikor a hírszerző elemzőknek sikerül összeállítaniuk és megemésztetniük azt az információhegyet, amit a program eredményezett, a rendelkezésre álló nyilvántartások és felkészültség elegendő kell hogy legyen az információbegyűjtőknek ahhoz, hogy a legkisebb hézagok kivételével mindent betöltsenek. Emellett az interjúk készítésében részt vevő számos hírszerző tiszt nemcsak az érintett technikákban szerzett tapasztalatot, de egyben bizonyos mérvű ismeretre is szert tett a területről. Nem is volna lehetséges, hogy egy érdeklődő, kellően informált ember, aki negyven-ötven magyarral beszélt az élet minden

területéről összesen körülbelül 200 óra időtartamban, ne szerezzen hasznos ismereteket az országról és annak népéről. Amikor a több ezer jelentést és tételt hozzáadjuk a kiképzéshez és a terület megismeréséhez, majd elosztjuk a költséggel (a Hadsereg biztosította az élelmiszert és a szállást, további személyzetet nem alkalmaztak), azt kapjuk, hogy a hírszerzési közösség kedvező vásárt csinált. A magyar források [interjúalanyok] amerikai belügyi stílusú kiaknázására irányuló erőfeszítés egy időre bizonyára a példa- és anekdotatár részévé válik.

Fordította: Péterfi András

¹ A dokumentumközlés alapjául szolgáló kutatásokat a *Magyarország és az ENSZ, 1945–1990* című OTKA-pályázat (azonosító: 68767) támogatta. Ezúton köszönöm James P. Niessen (Rutgers, The State University of New Jersey) segítségét, amelyet a kézirat elkészítése során nyújtott. A *Studies in Intelligence* című folyóirat „hivatásának tekinti, hogy konstruktív vitára ösztönözzön a Hírszerzési Közösségen belül fontos aktuális kérdésekről, terjessze a korábbi tapasztalatokból levont tanulságokat, előmozdítsa a szakma történetének megértését...” Forrás: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol.-56-no.-1/pdfs-vol-56.-no.-1/Studies%2056-1%20Extracts-25April.pdf> (utolsó letöltés: 2016. július 11.).

² Lásd erről a NATO Nemzetközi Titkárságának Levéltárában (Brüsszel): A/1111 (définitif). Note du secrétaire général de la Commission permanente du Traité de Bruxelles [a Brüsszeli Szerződés Állandó Bizottsága főtitkárnak feljegyzése], *Situation des missions occidentales dans les pays au delà du rideau de fer* [A nyugati missziók helyzete a vasfüggönyön túli országokban] (1951. március 27.). Továbbá: a francia Külügyminisztérium Levéltára [Archives du Ministère des Affaires étrangères, AMAE] (La Courneuve): Europe, 1944–1970, Généralités, 248QO, dossier 80. Note de la Sous-Direction d’Europe orientale [a Kelet-Európai Aligazgatóság feljegyzése], *Attaques des pays de démocraties populaires contre la France* [A népi demokráciák országainak támadásai Franciaország ellen] (1954. február 13.).

³ Lásd például AMAE: Europe 1944-juin 1976, Hongrie, 190QO, dossier 92, n 901 à 902. Télégramme de Jean Garnier des Garets, chargé d’affaires de France en Yougoslavie [Jean Garnier des Garets, Franciaország jugoszláviai ügyvivőjének távirata] (1956. október 25.). Uo. AMAE: Europe 1944-juin 1976, Hongrie, 190QO, dossier 92, n 4269 à 4275 (1956. október 30.). Télégramme de Jean Soutou, ministre-conseiller à l’ambassade de France en URSS [Jean Soutou, Franciaország szovjetunióbeli nagykövetsége követtanácsosának távirata], in *Documents diplomatiques français 1956*. Tome III 24 octobre – 31 décembre. Paris, Ministère des Affaires étrangères, 1990. 82–83).

⁴ Gati, 2006: 14–15.

⁵ Uo. 96.

⁶ Uo. 97–98.

⁷ A Columbia Egyetem égisze alatt végzett kutatásokról lásd Mink András összefoglalóját: „Columbia University Research Project Hungary. 1956 Hungarian Refugee Interviews at OSA Archivum, Budapest”: <http://w3.osaarchivum.org/digitalarchive/blinden/index.html> (utolsó letöltés: 2016. július 9.). Az elkészült anyagokat a Columbia Egyetem Könyvtárában és más könyvtárakban helyezték el.

⁸ A kisebb volumenű kezdeményezések között említhetjük a Free Europe Committee és az American Committee for Liberation projektjeit, valamint a Special Operations Research Bureau of American University programját, amely mögött a Védelmi Minisztérium állt. Lásd uo. Magyar menekültekkel igen nagyszámú interjút vettek fel újságírók. Könyv alakban megjelent két híres újságírói munka: Michener, 1957; Bursten, 1958. Idézi: James P. Niessen: “Why Did They Leap? Crossing Borders after the 1956 Revolution”. 40th Annual Conference of the American Hungarian Educators Association, Cluj-Kolozsvár, July 10, 2015.

⁹ *Hungary and the 1956 Revolution: Personal Interviews with 1,000 Hungarian Refugees in Austria*. New York, International Research Associates, Inc., February 1957. Idézi Niessen: i. m.

¹⁰ Mink: i. m.

¹¹ Stephenson, 1978: 129–130. A Society for the Investigation of Human Ecology tevékenységéről lásd: Price, 2007: 8–13. A cikk szerzője szerint az 1956-os magyar menekültekkel kapcsolatos projekt volt a „Társaság” leghíresebb vállalkozása.

¹² Guy E. Coriden (1921–2011): CIA-ügynök és amerikai kormánytisztviselő. 1960-tól Eisenhower elnök Nemzeti Célok Bizottságának személyzeti vezetője. A Külügyminisztérium munkatársaként 1962–1975 között az Európai Csereprogram Hivatalának igazgatója, 1975-től a Nemzetközi Művészeti Ügyek Hivatalának igazgatója, 1979–1985 között az Igazgatási Műveletek Hivatalának társigazgatója.

Forrás: <http://www.legacy.com/obituaries/nwitimes/obituary.aspx?n=guy-e-coriden&pid=151004235> (utolsó letöltés: 2016. július 11.), valamint: http://www.nwitimes.com/news/local/obituaries/former-hammond-man-worked-for-eisenhower-cia/article_10f695ac-a7f7-5b57-92c3-adc8f06bf74c.html (utolsó letöltés: 2016. július 4.).

¹³ 1957. január 10-én az ENSZ Közgyűlése öttagú bizottságot állított fel Ausztrália, Tunézia, Ceylon, Dánia és Uruguay képviselőiből. A testület azt a feladatot kapta, hogy vizsgálja ki a magyarországi eseményeket, és végezzen tényfeltáró munkát Magyarországon. Az Ötös Bizottság 1957. június 7-én közzétette jelentését, amely a forradalom Nyugatra menekült résztvevőinek beszámolóit, a budapesti diplomáciai missziók jelentései és más hozzáférhető dokumentumok alapján a magyarországi események történetének lehetőségig hiteles rajzát adta. A XII. ülészak előestéjén összehívott Közgyűlés 1957. szeptember 14-én nagy többséggel elfogadta a jelentést, és elítélte a Szovjetunió valamint a magyar hatóságok magatartását.

¹⁴ Statisztikai adatok az 1956-os magyar menekültek kivándorlásáról, letelepedéséről és hazatéréséről az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának 1958. január 31-i összesítő adatsorai alapján: Békés–Kecskés (szerk.), 2006: 185–187.

¹⁵ Tracy Stebbins Voorhees (1890–1974): amerikai jogász és kormánytisztviselő. 1954–1961 között a védelmi miniszter szaktanácsadója, 1956–1957-ben a Magyar Menekültsegélyezési Elnöki Bizottság elnöke, 1960–1961-ben az elnök személyes képviselője a kubai menekültek ügyében.

¹⁶ Az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (Intergovernmental Committee for European Migration, ICEM) kormányközi szervezet az ENSZ rendszerén kívül, amelyet az Egyesült Államok és közeli szövetségesei alapítottak és nagyrészt finanszíroztak. Feladata a migránsok és menekültek elszállítása azon európai országokból, ahol túl nagy volt a menekültek koncentrációja (Németországi Szövetségi Köztársaság, Ausztria, Olaszország, Görögország). 1951-ben jött létre az Ideiglenes Kormányközi Bizottság a Migránsok Elszállítására Európából (Provisional Intergovernmental Committee for the Movement of Migrants from Europe, PICMME) elnevezéssel a második világháborút követően Nyugat-Európában maradt hontalan tömegek problémájának megoldására. 1952-ben kapta az Európai Migráció Kormányközi Bizottsága (Intergovernmental Committee for European Migration, ICEM) nevet. Jelenlegi elnevezése: Nemzetközi Migrációs Szervezet (International Organization for Migration, IOM). Székhelye Genfben van.

¹⁷ A magyar menekültek befogadásáról az Amerikai Egyesült Államokba lásd: Bon Tempo, 2008. Harmadik fejezet: „From Hungary, New Americans”: The United States and Hungarian Refugees, 60–85.

¹⁸ Valójában mintegy 200 ezer (ahogyan a cikk korábban említi is).

¹⁹ Az 1956-os magyar menekültek demográfiai és társadalmi jellemzőiről lásd Puskás, 1996: 67–102.

²⁰ Nem világos, hogy a cikk szerzője hogyan jutott erre az adatra, hiszen fentebb 32 000 főben adta meg az USA-ba érkezett magyar menekültek számát.

²¹ Forrás: NARA: RG 59, Records of the Department of State, Records of the Executive Secretariat, NSC Files: Lot 66 D 95, Box 1799, NSCIDs. Secret. Lásd: <http://fas.org/irp/offdocs/nsCID07.htm> (utolsó letöltés: 2016. július 6.).

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Mink, d. n.

Mink András: *Columbia University Research Project Hungary. 1956 Hungarian Refugee Interviews at OSA Archivum, Budapest.* <http://w3.osaarchivum.org/digitalarchive/blinken/index.html> (utolsó letöltés: 2016. július 9.).

Hivatkozott irodalom

Békés–Kecskés (szerk.), 2006

A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia. Szerkesztette: Békés Csaba és Kecskés D. Gusztáv. Budapest, Magyar ENSZ Társaság. 185–187.

Bon Tempo, 2008

Carl J. Bon Tempo: *Americans at the Gate. The United States and Refugees during the Cold War*. Princeton–Oxford, Princeton University Press.

Bursten, 1958

Martin A. Bursten: *Freedom from Fear*. Syracuse, Syracuse University Press.

Gati, 2006

Charles Gati: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest, Osiris Kiadó.

Michener, 1957

James A. Michener: *The Bridge at Andau*. New York, Random House.

Niessen, 2015

James P. Niessen: *Why Did They Leap? Crossing Borders after the 1956 Revolution*. 40th Annual Conference of the American Hungarian Educators Association, Cluj-Kolozsvár. July 10.

Puskás, 1996

Puskás Julianna: Magyar menekülők, emigránsok – „DP”-k és „56-osok”, 1944–1957. *Aetas*, 2–3. sz. 67–102.

Price, 2007

David H. Price: Buying a piece of anthropology Part 1: Human Ecology and unwitting anthropological research for the CIA. *Anthropology Today*, Vol. 23. No. 3 (June), 8–13.

Stephenson, 1978

Richard M. Stephenson: The CIA and the Professor: a Personal Account. *The American Sociologist*, Vol. 13. No. 3 (August), 128–133.

A láthatatlan elhárítás

A tel-avivi magyar külképviseleti szervek biztonsági helyzete (1950–1967)

Bevezetés

Amikor 1950 májusában a Magyar Népköztársaság megnyitotta tel-avivi követségét, a Szovjetunió egyre komolyabb ellenszenvvel kísérte Izrael egyértelműen Nyugat-barát törekvéseit. Mivel ennek következtében Magyarországnak is le kellett mondania arról, hogy baráti viszonyba kerüljön Izraellel, **1** az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) X/3 E. – követségi elhárítási **2** – Alosztálya intézkedést hozott a Tel-Avivban lévő külképviseleti szervek ellen irányuló ellenséges akciók dokumentálásáról. A X. (Hírszerző) Főosztály elsősorban a kereskedelmi kirendeltség viszonylatában számított ellenséges behatolásra vagy a személyzet egyes tagjainak átállítására, **3** ami végül önbeteljesítő jóslatnak bizonyult, ti. Liebermann Albert kereskedelmi tanácsos 1951 novemberében politikai menedékjogot kért a zsidó államtól, **4** miközben az adott ügy, de az 1958-ig tartó időszak anyagai teljes egészében hiányoznak a kereskedelmi kirendeltség objektumdossziájából. A tel-avivi Magyar Követséggel kapcsolatos, 1950 és 1956 között keletkezett elhárítási iratok az 1956-os események során megsemmisültek, ezért a Belügyminisztérium (BM) II/3. (Hírszerző) Osztály a követség ilyen vonatkozású dokumentumait 1958 márciusától a régi szám és név meghagyása mellett kiadott II. kötetben kezdte gyűjteni. **5**

Ellenséges behatolás a magyar külképviseleteken

1958. december 6-án Václav Louda, a csehszlovák követség II. o. titkára azzal kereste fel "Tokaji Béla"-t – vagyis Kiss Dezső rendőr őrnagyot, a magyar hírszerzés tel-avivi rezidentúrájának vezetőjét **6** –, hogy a magyar külképviselet fordítója, a csehszlovák származású Amos Wollin korábban az (angol) Intelligence Service (IS) szolgálatában állt, így feltehető, hogy ez irányú tevékenységét továbbra is folytatja. Tokaji értetlenül fogadta a csehszlovák diplomatától kapott értesülést, mondván, Wollin az Izraeli Kommunista Párt (IKP) vezetőinek bizalmi embere, aki kb. 5 évvel azelőtt párttagként az ő javaslatukra lett a magyar követségen hivatásos fordító. Kiss Dezső rákérdezett, hogy a csehszlovák szervek mióta tudják ezt Wollinról. Louda elismerte, hogy ez régóta ismert volt előttük, csak azért nem mondták el, mert az a hit élt bennük, hogy erről a magyar állambiztonsági szervek is tudnak. Ezzel egy időben kiderült, hogy a legjobban érintett IKP-t sem tájékoztatták. 1959 januárjában Louda még mindig nem hozta el a Wollinra vonatkozó anyagokat. Tokaji arra kérte a Központot, hogy a Külügyminisztériummal történő egyeztetést követően Garai ügyvivő kapjon utasítást Wollin elbocsátására. Az 1957 és 1959 között a tel-avivi követséget irányító diplomaták – Kálló Iván (1901–1983) és Garai Róbert (1920–2002) **7** – viszont maximálisan meg voltak elégedve Wollin munkájával, noha tisztában voltak vele, hogy az angol hadseregben teljesített szolgálatot. Mivel az IKP jó véleménnyel volt róla, számítani lehetett rá, hogy a párt vezetése indoklást fog kérni Garaitól vagy akár a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) külügyi apparátusától. A helyzetet tovább komplikálta, hogy az új fordító személyére ugyancsak a testvérpárttól kellett ajánlatot kérni. Tokaji ezért indítványozta, a KÜM által adott utasítás feltétlenül térjen ki rá, hogy Garai milyen választ adjon az IKP érdeklődésére. **8** Palotás Péter rendőr őrnagy március 9-én arról értesítette a rezidentúrát, hogy a BM már felvette a kapcsolatot a csehszlovákokkal, ugyanakkor a KÜM irányában már intézkedtek Amos Wollin elbocsátásáról. Palotás egyben utasítást adott rá, hogy arra az időre, amíg Wollin a követségen marad, vegyék szoros ellenőrzés alá és a lehetőségekhez képest korlátozzák a követség épületében történő mozgását. Egyben hozzátette, hogy a Louda követségi titkárral folytatandó beszélgetés alkalmával ki kell térni rá, hogy mire alapozza

Wollin és az Intelligence Service korábbi együttműködését. Palotás egyetértett azzal, hogy az IKP vezetősége adott esetben az MSZMP-hez fordulhat, így olyan bizonyítékoknak kell a birtokába jutni, amivel az elbocsátás hitelesen megindokolható.⁹ Tokaji azonban nem beszélt újból Loudával, mivel a csehszlovák II. titkár elmondta, amit tudott.

Wollin és az Intelligence Service kapcsolatáról évekkorábban jelentés készült, ami azonban nem volt a Csehszlovák Szocialista Köztársaság (CSSZK) tel-avivi követségén, így csak annyit ígérhetett, hogy megkéri Prágából, és átadja. Arról, hogy Wollin mikor, hol és milyen formában dolgozott az angol hírszerzésnek, már nem emlékezett. Tokaji ezért úgy vélte, hogy mivel a Központ és a csehszlovák állambiztonsági szervek közötti egyeztetés már folyamatban van, nem valószínű, hogy Loudának kiküldenek az anyagot. Wollin elbocsátására két variáció merült fel. A KÜM Szombati és Garai küszöbönálló hazahívása után a követség helyzetének elemzésénél megállapítaná: a héber és angol nyelvű levelezéssel még nem boldogulnak az ott maradó kollégák, így nem célszerű egy olyan fordító alkalmazása, aki nem beszél magyarul. Garai ügyvivő az IKP illetékes vezetőivel közölni készült, hogy Ámos Wollin munkájával kapcsolatban nem merült fel kifogás, de a körülmények arra kényszerítik a Külügyminisztériumot, hogy Wollint egy magyarul tudó párttagra cseréljék. Ez esetben az izraeli testvérpárttal sem közölték volna az igazi okot. Tokaji feltételezte, hogy a magyarozattal szemben az IKP nem emel kifogást, és nem valószínű, hogy az MSZMP-hez fordulna.

A második változat szerint a csehszlovákoktól érkező anyag kétséget kizáróan igazolja az ominózus állítást, így a KÜM rendeletben utasíthatná Garait, hogy tisztázza az ügyet az IKP vezetőivel, és hozza a tudomásukra. Az utóbbi esetről arra lehetett hivatkozni, hogy az illetékes magyar szervek barátaitól kapták az értesülést, ergo ez alapján kérik, hogy Wollint cseréljék ki másra. Megvolt ugyan a kockázat, hogy az IKP részéről az lesz a válasz, hogy ezt tudták, de megbíznak benne, mert már beszámolt nekik a múltjáról. Igaz, a cseréhez még ekkor is lehetett volna ragaszkodni, mondván, nem egészséges, ha hosszú éveken keresztül ugyanaz a személy a követségi fordító. Amennyiben a Wollinra vonatkozó anyag nem egyértelmű, még mindig adott a lehetőség rá, hogy az MSZMP KB Külügyi Osztálya személyes levelet írjon Smuel Mikunisz (1903–1982)¹⁰ IKP-főtítkárnak, amiben kifejtené a Wollinnal kapcsolatos gyanút, és segítséget kérne a leváltásához. A javaslatok figyelembe vették a testvérpárt érzékenységét, hiszen ha nem lettek volna rá tekintettel, egyszerűen indoklás nélkül felmondtak volna a fordítónak, vagy arra hivatkoztak volna, hogy négy év elteltével a KÜM a diplomatáit is hazarendeli.¹¹

Időközben Gazdik Gyula rendőr alezredes, a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője,¹² arról tájékoztatta Móró István alezredest, a II/3. Osztály vezetőjét, hogy a StB, a csehszlovák állambiztonság az alábbiakat közölte. „Ámos Wollin 1922. X. 29-én született Litomerice városában és szüleivel együtt 1939-ben utazott ki Palesztinába. A második világháború idején tagja volt a brit hadsereg zsidó brigádjának Közép-Keleten. Nevezett, mint a hírszerzőszolgálat dolgozója Olaszországban, valamint a Közép-Keleten hadifoglyok kihallgatásával foglalkozott. A háború befejezésekor, mint a brit hadsereg hírszerzőszolgálatának dolgozója, nevezett Graz városában (Ausztria) tartózkodott. Ezeket a tényeket önéletrajzában is megemlíti.”¹³ Wollin személyéhez azért sem lett volna könnyű hozzányúlni, mert nem kizárólag a köztiszteletnek örvendő egykori Jewish Brigade – az 1944 szeptemberétől elkülönített magasabb egységként működő Zsidó Dandár ¹⁴ – kötelékében harcolt, hanem a szóban forgó alakulatot az ellenséges behatolástól oltalmazó, később a hadifoglyokat, menekülteket kihallgató 263-as vagy 422-es FSS – Field Security Section (Hadszíntéri Biztonsági Részleg) – tevékenységéből is kivette a részét.¹⁵

Palotás Péter Tokaji második javaslatát tekintette a leginkább célravezetőnek, így Garai a Külügyminisztériumtól ennek szellemében kapta az utasítást. ¹⁶ Ámos Wollin idővel értesült az elbocsátás tervéről, ezért alaposan megorrolt a követségi kollektívára. Mivel jól ismerte a magyar külképviseleti szervek ügyrendjét, és továbbra is bármibe

betekintethető, magatartása lekezelővé vált az állambiztonsági iratok szerint. Ez abban is megnyilvánult, hogy amikor a rezidentúra a helyi újságíróknak rendezett fogadáshoz néhány főszerkesztő címét kérte a fordítótól, Wollin fölényesen megjegyezte, hogy azok mind rendőrségi ügynökök. Mindebből arra lehetett következtetni, hogy tisztában volt a vendéglátás céljával. Nem sokkal később a rezidens utasítására egy szekrényt helyeztek fel Wollin dolgozószobájában, aki ekkor a javaslatot ment be Nyerki Gyula ügyvivőhöz, hogy amennyiben szűkös a hely a követségi épületben, munkáját otthon is elvégezheti. A misszió vezetője csak annyit ígért, hogy az ügyre visszatérnek, ám ezen a téren semmi változás nem történt. A rezidens ebből arra következtetett, hogy az ügyvivő nem akar Wollintól megválni, az IKP megsértődésével kapcsolatos tézis pusztán a halogatást szolgálta. A rezidens azt szorgalmazta, hogy amíg nem találnak alkalmasabb személyt a feladatra, a KÜM adjon utasítást rá, hogy Wollin a követségen kívül végezze munkáját. Darvas – Rossz Gyula rendőr őrnagy, 1960-tól 1964-ig tel-avivi rezidens¹⁷ – nem alaptalanul tartotta aggályosnak Wollin jelenlétét, mivel 1960 szeptemberében ellenőrzést tartottak a Központ emberei, amelynek során több szigorúan bizalmas akta is hiányzott. Ezek végül Wollin szobájából kerültek elő.¹⁸ Amikor Tar Ferenc őrnagy 1961 januárjában biztonsági ellenőrzést végzett a tel-avivi rezidentúrán, szavára tette, hogy Nyerki figyelmen kívül hagyta a KÜM által a fordító elbocsátásával kapcsolatban küldött utasítást. Iglói Pál¹⁹ rendőr százados úgy vélte: Nyerki azért ragaszkodik annyira Wollinhoz, mert a KÜM felé küldendő jelentéseit, vagy azok alapanyagát a fordító állította össze.²⁰

A Wollin-ügy továbbra sem jutott nyugvópontra, ti. Prágában az ismeretlen Balassa tanácsos (róla a kutatás adott fázisában nem tudunk többet) 1963 elején olyan értesülést szerzett a csehszlovák belügyminisztérium egyik korábbi munkatársától, hogy Ámos Wollin, aki 1948-ban külföldi útlevéllel tartózkodott Csehszlovákiában, felajánlotta szolgálatait az StB-nek, miközben azzal próbált az ottani állambiztonságiak bizalmába férkőzni, hogy azt állította, közeli rokonságban áll Friedl Fűrberggel, az Osztrák Kommunista Párt 1932 és 1971 közötti főtitkárával. Ám nem sokkal később több olyan információ is felmerült, hogy meg nem engedhető tevékenységet folytat egy harmadik ország javára, ezért kiutasították az országból. Wollin neve azért került elő, mert 1949 folyamán adatokat szolgáltatott egy bizonyos személyre, akivel kapcsolatban az StB újabb információkhoz jutott. Balassa ismerősét amiatt keresték fel a csehszlovák állambiztonságiak, mert mielőtt 1952-ben leszerelt, ő foglalkozott Wollin ügyével. A kihallgatás alatt elhangzott, hogy Wollin tolmács a tel-avivi magyar követségen, így kötelességének érezte, hogy felhívja a figyelmet a szóban forgó alkalmazott múltjára.²¹ A Központ arra szólította fel Darvast, hogy postafordultával tájékoztassa Wollin és a követség kapcsolatáról, az általa végzett fordítások jellegéről, az anyagátadás módjáról, valamint azokról az esetleges újabb tapasztalatokról, amelyek megerősítik a korábbi feltevést, hogy nevezett az angol hírszerző szervek kapcsolata.²² A rezidentúra válaszában jelezte, hogy Wollin 1961 tavaszán kiköltözött a követség épületéből, tevékenysége azóta pusztán sajtóanyagok és a héber nyelvű levelek fordítására korlátozódik. Wollin ez irányú feladatait tel-avivi otthonában végezte. Rendszerint délután 3 órakor a hivatalsegédnek behozta a kész anyagokat. Az átvevőn kívül csak a követség vezetője és esetenként az egyik adminisztrátor érintkezett vele: a követ látta el feladatokkal, míg a titkárnő apróbb szívességeket kért tőle. Ez főleg publikus anyagok fordítására, illetve egy-egy telefon lebonyolítására vonatkozott. A rezidentúrának arról nem volt tudomása, hogy a követség vagy a kereskedelmi kirendeltség vezetőjének végez-e más jellegű munkákat, ahogy arról sem, hogy kapcsolatban áll-e az angolokkal. Mindazonáltal Wollin magatartásában továbbra is a sértettség dominált az elhárítás tisztjei szerint. Az IKP vezetői előtt állandó jelleggel sértő megjegyzéseket tett a követ magatartásáról és képességeiről, míg a titkos munkatársak előtt azt hangoztatta, hogy nem elégti ki az a munka, amit az MNK képviselőjének végez. Wollin azért nyilatkozhatott a fenti módon, mert amíg nem rakták ki a követségről, voltaképp tanácsadói tisztséget látott el az ügyvivő mellett. Wollin még így sem volt elzárva attól, hogy bizonyos dolgokról ne szerezzen tudomást. Az altiszt a saját szobájában vette át az anyagokat, és a figyelmeztetés ellenére is sokszor magára hagyta. A napló, amelyben az

ügyvivő utasítása nyomán kellett szerepelnie a távozások időpontjának, felügyelet nélkül maradt, amit Wollin napi szinten tanulmányozhatott. **23** Ezzel párhuzamosan az is feltételezhető, hogy a tel-avivi kereskedelmi kirendeltség sem maradt mentes az izraeli elhárítás által végrehajtott ügynöki beépüléstől.

1961. január 4-én a rezidens tudomására jutott, hogy Vinográdné – a kirendeltség izraeli állampolgárságú takarítónője – zavartalanul belenyúlhatott a páncélszekrénybe, **24** hasonlóan ahhoz, amikor az Egyiptom párizsi követségén szolgáló házmester a SDECE – Service de la Documentation Extérieure et Contre-Espionage (az 1947 és 1981 között létező francia hírszerzőszolgálat) – embereinek átadta a külképviseleti hivatalos levelezést. **25** Mivel nem volt kizárható, hogy a kulcsok másolata már az izraeli elhárítás birtokában lehet, „Amália” (Ágoston Mária), a kirendeltség titkárnője, **26** azt a feladatot kapta, hogy jelzések elhelyezésével próbálja megállapítani, történt-e újabb behatolás. **27** A helyzet súlyosságát csak fokozta, hogy a rejtjelező eszközöket nem az előírt helyen tartották, hanem a kirendeltségvezető szobájában, ráadásul a kódokat tartalmazó dosszié tele volt az évekkel korábban megfejtett szövegekkel. **28** Az illetéktelenek behatolását egyben az is megkönnyítette, hogy a kirendeltség bejárati ajtajának egyik kulcsát Vinográdné őrizte, aki jóval a hivatalos munkaidő előtt járt dolgozni, ugyanakkor minden vasárnap egy ismeretlen kolléganőjével nagytakarítás címén felügyelet nélkül hosszabb időt töltöttek a kirendeltség épületében. Történt ez úgy, hogy a vízumkérelmek elbírálására vonatkozó titkos utasítások, a hivatalos bélyegzővel együtt, egy könnyen nyitható szekrényben voltak elhelyezve, miközben az MNK külkereskedelmével összefüggő, szigorúan titkos iratok sokszor szanaszét heverték. **29**

A rezidentúra 1961 szeptemberében vizsgálatot kezdeményezett a kirendeltség izraeli állampolgárságú gépkocsivezetőjének magatartásával és lehetséges elbocsátásával kapcsolatban. Beni Aroyo korábban az izraeli rendőrségen dolgozott, aminek ab ovo gyanússá kellett volna tenni a személyét, még akkor is, ha ezt évekkel korábban közölte az IKP a külképviseleti szervek akkori vezetésével. Még súlyosabb érvként esett a latba, hogy Aroyo mélyrehatóan ismerte a leváltott kereskedelmi tanácsos – Szendrő László **30** – üzelmeit, ráadásul a diplomáciai ellátmány feketepiaci értékesítéséből egyénileg is kivette a részét. A magánvásárlások leállításával egy időben ugyan kapott egy 20%-os fizetésemelést, tehát a 360 izraeli fontos jövedelmével a szakma elitjébe került, ez azonban nem pótolhatta a követség által vámentesen bevihető kontingensből származó áruk továbbadásából eredő hasznot. A gépkocsivezető alapfeladatán túl kizárólag levelek, táviratok, csomagok továbbítására, a reprezentációs ajándékok széthordására és a pénzek felvételére korlátozódott. Konspirációs jellegű találkozókat megszervezésére, bizalmas üzenetek továbbítására és ilyen esetekben fuvarozásra nem használták.

A „Vági” fedőnevű titkos munkatárs – Veress Péter (1928–2001), **31** 1962-ig a tel-avivi kereskedelmi kirendeltség vezetője, majd 1979-től 1987-ig külkereskedelmi miniszter **32** – viszont a gépkocsivezető személyével kapcsolatban megjegyezte, hogy „amikor az irodájában tartózkodik, módjában van megfigyelni az oda bejárókat”. Aroyo politikai megnyilvánulásai az IKP álláspontját tükrözték, ugyanakkor a pártban közkedvelt embernek számított, aki a választások előkészítéséből is kivette a részét. A rezidens nem alaptalanul tartott tőle, hogy a Wollin személyéhez kötődő problémákat követően újabb kínos szituáció fog előállni a magyar követségnek az izraeli testvérpárttal fenntartott kapcsolatában. „Vági” azt is szóvá tette, hogy a kirendeltség a belépéssel egy időben formálisan nem szerződött az izraeli állampolgárságú alkalmazottakkal, tehát valószínű, hogy a hatályos törvények értelmében jelentős összegű felmondási pénzt kell majd fizetni, ráadásul még a felmondást sem tudnák hitelt érdemlően megindokolni. **33** Pár hónappal később a kirendeltség adminisztrátora rákérdezett a gépkocsivezetőnél, hogy ki az a lány, akinek udvarol. Aroyo elmondta, hogy a hölgy tiszt az izraeli hadseregben, de rövid idő múlva így is, úgy is leszerel, függetlenül attól, hogy össze fognak-e házasodni. Igaz, Beni menyasszonyát felettesei – vagy rossz esetben a hihetetlenül szigorú MALMAB, a Védelmi Minisztérium Biztonsági Szolgálat **34** – figyelmeztették, hogy vőlegénye a magyarok alkalmazásában áll, de ez őt nem érdekelte. „Amália” arról érdeklődött, hogy

miért nem a párttagok közül választ magának jövődóbelit, azzal reagált, hogy akik számításba jöhetnek, már mind férjes asszonyok. Beni egyébként úgy látta, hogy a menyasszony nevelhető, akiből ha párttag nem is, de szimpatizáns nyugodtan lehet. A titkárnő azonban emlékezett rá, hogy a sofőr az előző kapcsolatáról is ugyanezt mondta, viszont néhány hónap elteltével szakítottak. Ezzel egy időben azt is megjegyezte, hogy Aroyo barátnője sűrűn telefonál, és gyakran akkor keresi, amikor házon kívül van.³⁵

Provokációk és a külképviselet általános biztonsági helyzete

1959. május 16-án 19 óra 15 perckor súlyos provokációra került sor: Tel-Avivban betörték a magyar kereskedelmi kirendeltségre. Vermes Róbert megbízott részlegvezető este hét körül elment sétálni, ám amikor háromnegyed tíz táján visszatért, a kirendeltségi épület fényárban úszott. A kertben lévő két egyenruhás rendőr elsőre héberül szólt Vermeshez, majd a beszélgetés magyarul folytatódott. A rendőrökön kívül két civil ruhás férfi tartózkodott a helyszínen, akik a kirendeltségvezető érkezése után azonnal eltűntek. A rendőrség szerint ők tettek bejelentést a bűncselekményről. Az épületben az összes íróasztalfiók és szekrényajtó tárva-nyitva állt, a bennük lévő prospektusok szét voltak dűlva és szanaszét heverték a földön. Az emeleti irodában található páncélszekrényen ugyanakkor látszott, hogy feszítővassal próbálták felnyitni. Az íróasztalon lévő iratokat széttúrták, míg a szekrényben tárolt vállalati levelezés ugyancsak a földön feküdt. A betörők Vermes lakásába is behatoltak, ahol feltúrták az éjjeliszekrényt, felhajtották az ágyban lévő matracot, és a levéltárcáját is szétszedték. A rendőrség a helyszínen elfogta Jehuda Harrarit, ám a másik elkövetőnek sikerült kereket oldania.

A bűntényről a szomszédos magas ház lakói értesítették a rendőrséget, akik példás gyorsasággal kiszálltak a tetthelyre. Még aznap este negyed tíz körül négy egyenruhás kíséretében megérkezett egy Markovics nevű rendőr százados, aki arról tájékoztatta Vermest, hogy Harrari pénzt és ékszer akart rabolni, miközben azt sem tudta, hogy hová tör be. Ezzel egy időben magyarul közölte, hogy másnap reggel 8 órára jönnek a nyombiztosítók az ujjlenyomatokat felvenni. A következő napon senki sem jelentkezett, csak 18-án reggel 9 órakor jött el egy nyomozó, aki formálisan megtekintette a helyszínt. A tel-avivi követség jegyzéket adott át az izraeli külügyminisztérium kelet-európai osztálya vezetőjének, amit Schimoni udvarias formában igyekezett visszautasítani, mondván, köztörvényes bűncselekmény volt. Tömpe András vezérőrnagy, a II/3 Hírszerző Osztály vezetője viszont rámutatott: a körülményekből úgy tűnik, hogy az izraeli elhárítás akciójáról van szó. Az, hogy mindenekelőtt az iratok után kutattak, egyértelműen ezt igazolta, miként az is, hogy a bűnügy helyszínén több magyarul beszélő rendőr tűnt fel. Miközben a rendőrség saját állítása szerint már este fél nyolckor elfogta a tettest, a kirendeltségvezető távozásának időpontját figyelembe véve a betörőnek nagyjából 20 perc állhatott rendelkezésére ahhoz, hogy az ablakon keresztül bemásson, és felforgassa az összes helyiséget. A valóságban minden jel arra utalt, hogy a betörést a hatóságok rendezték meg, hogy a helyszínre kiszállva átkutathassák a kirendeltség irodáit. Az előzetes vizsgálat alapján úgy tűnt, hogy iratokat nem vittek el, csakhogy a laza ügykezelés nyomán ezt nem lehetett biztosra venni.³⁶

Tokaji Béla rezidens augusztus végéig rácsokat szereltetett fel a rezidentúra helyiségére, valamint egy ajtó áthelyezésével és egy két négyzetméteres fal felhúzásával megoldották, hogy oda csak a parancsnok szobáján keresztül lehessen bejutni. A redőnyöket éjszakára mindig leengedték, ami a szomszédos épületből vagy a követséggel határos, üres telekről bedobható gyújtóbomba ellen viszonylagos védelmet jelentett. Igaz, ha robbanóanyaggal teli szerkezeetről van szó, a rombolást nem tudta volna megakadályozni, csak a tűzoltást tett volna könnyebbé. Biztonsági szempontból az sem volt megnyugtató, hogy ügyfélfogadási időben akár 20-30 személy is tartózkodott a követség bejárati csarnokában. A rezidentúra ezért felszerelt egy tolóajtót, amely elválasztotta a lépcsőházat az előcsarnoktól.³⁷ 1959. november 21-én egy hatfős huligáncsoport kövekkel megdobálta a kirendeltség ablakait. A redőnyöknek köszönhetően csupán az

erkélyen lévő lámpabura törött össze. „Bárány” elmondása szerint a csoport héberül beszélt, így csak az „Iván” nevet értette az akció közben elhangzó kiáltásokból. A követség négy nappal később tiltakozó jegyzéket adott át az izraeli külügyminisztériumnak, de 27-éig válasz nem érkezett rá.

A kereskedelmi kirendeltség egy forgalmas helyen lévő belvárosi irodát bérelt ki, amely kevésbé volt kitéve a provokációknak vagy az esetleges újabb betöréseknek. Az új helyiség konyhájának ablakára rács, míg az ajtókra biztonsági zár került, miközben a rezidens még arra is utasítást adott, hogy a szigorúan titkos iratokat és a rejtjeleszközöket oda nem vihetik magukkal.³⁸ A rezidens által beépített ajtó viszont önmagában nem jelentett megoldást a biztonsági problémákra, hiszen azt a hétfői és keddi félfogadások alkalmával rendszerint elfelejtették bezárni. Igaz, az első emeleten állandó ügyeleti szolgálat működött, mivel ott tárolták a titkos iratokat, és a szóban forgó helyiségből nyílt a rejtjelszoba. A követség földszinti, valamint első emeleti ablakait ugyanakkor vasráccsal próbálták védeni.³⁹ A biztonsági helyzet a kezdeti időszakhoz képest mégis sokat javult, hiszen az indulás pillanatában nem rendelkeztek saját helyiséggel, páncélszekrénnel, a lehallgatást megnehezítő rádiókkal, illetve önálló gépkocsival.⁴⁰ Az egyébként is feltűnést keltő követségi szolgálati gépkocsit – az általánosan kötelező diplomáciai rendszámnak betudhatóan – operatív célra nem lehetett használni,⁴¹ így a rezidentúra egy FIAT 1100-assal közlekedett, amely 1960 kora tavaszáig 20 000 kilométert futott, ám a viszonylag jó állapotú gépkocsin – az adott szériára jellemző konstrukciós hiba folytán – már négy alkalommal állították a szelepeket. A beállítással ugyan lehet a problémát orvosolni, de ha a szelepek felmondják a szolgálatot, nagyjavítás válik szükségessé. A mester azt javasolta, hogy amennyiben Tokaji 20 000 kilométeren belül újból rendellenességet tapasztal, azonnal adjon túl a járművén. A korrekció óta 1500 kilométert ment az autó, de ismét ugyanúgy ketyegett, mint előtte. A rezidens új autó beszerzését kívánta engedélyeztetni, ami azért is indokoltnak tűnt, mert a FIAT 11,5 LE teljesítmény alkalmatlannak bizonyult a jeruzsálemi és haifai hegyek leküzdésére, valamint a figyelést lerázására. Tokaji a Központtól 2000 dollárt kért egy minőségi csere lebonyolításához, mondván, egy üzemképtelen járműre nem lehet vevőt találni.⁴² A rezidens megjegyzése egyáltalán nem volt alaptalan, ugyanis a valójában 14 lóerős gépkocsi – a FIAT 1100/103 (Turismo Veloce) – a szóban forgó típus első változata volt, amelynek gyártása 1956-ban véget ért,⁴³ így szinte biztos, hogy már használtan került Tokaji tulajdonába.

1960 tavaszáig a legfontosabb ajtókra biztonsági zár került, rendszeressé vált az éjszakai ügyeletesi szolgálat, ugyanakkor két darab géppisztollyal és két darab TT-pisztollyal is ellátták a követséget. Az izraeli elhárítás eközben folyamatosan törekedett a külképviseleti beosztottak és a kint tartózkodó magyar állampolgárok anyagi kompromittálására, valamint a közös elvi alap keresésére, rendszerint a célszemély származására való hivatkozással. A „Gandhi” fedőnevű titkos munkatárshoz (Szendrő László)⁴⁴ hasonló elvek alapján közeledtek rokonai és a deportálást túlélő sorstársai, akik – a kereskedelmi kirendeltségnek előnytelen autóvásárlás, a diplomataboltokban kedvezményesen vásárolt cikkek feketepiaci értékesítése formájában – kétes üzleti ügyekbe keverték. Nem ellenőrzött értesülések szerint felmerült, hogy a volt kereskedelmi attasé, Liebermann mintájára meggyőzik az átállásról. 1960. január 13-án pedig egy Hallah nevű üzletember tett disszidálási ajánlatot a „Bárány” fedőnevű titkos munkatárshoz (Vermes Róbert).⁴⁵ Az izraeli biztonsági szolgálat a hazatérésre jelentkező követségi és a konzuli félfogadást legtöbbször provokátorok beküldésével ellenőrizte. Így például Sternberg Márton gyakran felbukkant a várakozók között, kérdezgette őket, azonban a kijelölt diplomatához már nem ment be. Az ilyen személyeket rövid úton eltanácsolták a bejárástól. A későbbi értesülések viszont arról szóltak, hogy az elhárítás sokkal intenzívebbé tette a hazatérni vágyók kikérdezését. Egyrészt dokumentálni akarta, hogy milyen külön szolgálatot tesznek a követség számára azok, akik megkapják az engedélyt, másrészt ezzel próbálták ráijeszteni az érintettekre, hogy ne hagyják el a zsidó államot. Végül soron azt sem lehetett kizárni, hogy a beidézések alkalmával a hírszerzés beszerzési célból tanulmányozza a

hazatérőket. A rezidentúra a találkozókat inkább parkokban, sétányokon vagy a néptelen utcákon bonyolította le, mivel a nyilvános helyeken (eszpresszók, éttermek) a tulajdonos, a menedzser vagy az alkalmazottak többsége – a magyar állambiztonság feltételezése szerint – az elhárítás informátoraként tevékenykedett. Az önellenőrzés alkalmával többször is gyanús jelenségeket tapasztaltak, amelyből jogosan lehetett következtetni a figyelésre. A kisebb szocialista országok diplomatái is hasonló tendenciákkal szembesültek, azonban nem tudták biztosra venni, hogy az elhárítás a nyomukban volt-e. A szovjet nagykövetség munkatársai viszont úgy nyilatkoztak, hogy alkalmanként észrevehetően volt rajtuk figyelés.⁴⁶

A rezidentúra konspirációs helyzete azért volt kedvező, mert az ügyvivőtől eltekintve a két hírszerzőtiszten kívül más diplomata nem tartózkodott a követségen. Igaz, emiatt a külügyi feladatok is a BM embereire hárultak, de ahogy az 1960 májusában az ellenőrzést végző Csécsei Kálmán rendőr őrnagy⁴⁷ megállapította: a KÜM a tel-avivi követséggel szemben nem támasztott különösebben nagy követelményt. Bár a konzuli ügyekkel Kiss Dezső, a hazatérőkkel Dohány Zoltán rendőr százados⁴⁸ foglalkozott, az ebből adódó lehetőségeket nem igazán sikerült kihasználni. Sokszor a beutazást kérő személyekről csak a KÜM felé tettek javaslatot, a Központnak viszont nem küldtek jelzést. Kiss ugyanakkor szóvá tette, hogy a BM nem kapkodja el az itthoni ellenőrzést, pedig az első beszélgetés alkalmával nem igazán lehet komoly adatokhoz jutni, ezért nem készítettek értékelő jelentést. A jelöltekkel való foglalkozást a Központ véleménye nélkül nem kezdték el, mondván, nem tudnak dönteni arról, hogy érdemes-e. Csécsei szerint a rezidentúra túl pesszimistán közelített a kinti helyzethez, a túlzásba vitt óvatosságtól, a provokáció veszélyétől való félelem miatt bátortalanná vált. Ezzel párhuzamosan elveszett a részletekben, nem szelektált a felmerülő ügyek közül, miközben a Központtal sem volt megfelelő a viszony. Kiss az utasítások hangneméből arra következtetett, hogy megítélésük nem tárgyilagos, Budapesten azt hiszik, hogy nem akarnak dolgozni. Miután végig figyelemmel kísérte az április 21-én zajló fogadónapot, Csécsei elismerte, hogy hírszerzési szempontból érdektelen feladatokkal kell foglalkozni, majd hozzátette, hogy a korlátozott számú hazatérő tanulmányozására megvolna a lehetőség. A hírszerző tisztek munkáját segíthette volna, ha a fogadó ország nyelvét jól beszélő titkos munkatárs lett volna a követségi adminisztrátor, aki segíteni tud a konzuli munka ellátásában. Kiss egyben rámutatott, hogy nagymértékben hátráltatta az operatív tevékenységét a követ és az ügyvivő helyettesítése és a rejtjelezés, miközben Szendrő László ügye is sok energiát emésztett fel. A kereskedelmi kirendeltségeken lévő titkos munkatársakból nem volt érdemi haszna a rezidentúrának, hiszen „Bárány” kitért a feladatok elől, míg „Pénzes” (Povinecz István Ferenc)⁴⁹ kiképzése sokáig tartott, de mire használni lehetett volna, őt is hazarendelték.⁵⁰

Miután 1958 végén Svájcban a lengyel katonai attasé autójából lehallgató készülék került elő, amivel a gépkocsiban folytatott beszélgetéseket az elhárítás 1,5–2 km-es távolságról is rögzíthette, anélkül hogy fel kellett volna fedni a jelenlétüket, a Központ 1960 decemberében elrendelte, hogy a tel-avivi rezidentúra és a külképviselet által használt gépkocsikat is alaposan át kell vizsgálni. A BM azt is utasításba adta, hogy a gépkocsikat ne vigyék hosszabb időn keresztül ugyanahhoz a vállalathoz javíttatni, mert ezzel megkönnyítik az ellenséges szervek technikai beépülését. Ezzel egy időben megtiltották, hogy a gépkocsiban találkozókat és operatív beszélgetéseket folytassanak, ugyanakkor a találkozók előtti önellenőrzést gyaloglással kellett kombinálni.⁵¹ A figyelmeztetés már az új rezidensnek és beosztottjának, azaz Rossz Gyula rendőr őrnagynak, valamint a harmadosztályú követségi titkárként a hazatérési ügyekkel foglalkozó Iglói Pálnak szólt.

A BM az új emberek kiküldése révén minden bizonnyal a rezidentúra munkáját próbálta dinamizálni, hiszen a BM II/3. Osztály annak ellenére sem rendelkezett hálózattal a zsidó államban, hogy a magyar anyanyelvű izraeliek száma – reális becslés szerint⁵² – 140-150 ezer körül alakult, amelyből kb. 60 000 érkezett Magyarországról. Izrael szinte valamennyi gazdasági, politikai, tudományos, műszaki intézményében dolgoztak magyar származású személyek, ugyanakkor a hadseregben is számos törzs, vezérkari és

csapattiszt, hadbíró, ügyész, a Honvédelmi Minisztériumban több osztályvezető, valamint a rendőrség és az elhárítás személyzetének nem csekély hányada is közülük került ki. Az 1961. január 15-től 26-ig ellenőrzésre kiküldött Vadász Tibor rendőr őrnagy⁵³ és Károlyi Gyula rendőr őrnagy⁵⁴ tapasztalatai alapján úgy nyilatkozott, hogy a tel-avivi követséget továbbra is a nagyfokú zárkózottság és passzivitás jellemzi. Az ügyvivő a rendezvények szervezésére vonatkozó javaslatokat a KÜM direktíváira és a forráshiányra való hivatkozással elvetette, de még az április 4-i fogadásra a hat évvel korábban készült protokoll-névjegyzék szerint küldték ki a meghívókat. Az új rezidens többszöri kérésére 1960. október 18-án tartottak koktélpártit, amelynek során a két új hírszerző találkozhatott a fogadó ország állampolgáraival. A tisztek üzemi és intézményi látogatásokra is tettek javaslatokat, de Nyerki Gyula még ezek elől is automatikusan kitért. Ezzel egy időben a rezidentúra tisztjeire aránytalanul nagy munkateher hárult, hiszen a követség pénzügyeivel is sokszor ők foglalkoztak, amikor ez a követségi adminisztrátor hatáskörébe tartozott. Iglói munkaidejéből 3-4 órát kötött le a rejtjeljezés, mivel a Külügyminisztériumból ilyen formában érkeztek a tájékoztatók, és az ügyvivő is számos jelentést kódoltan terjesztett fel, az Izraeli Posta viszont rendszeresen kivette a számcsoportok egy részét a táviratokból, kvázi lehetetlenné téve a rejtjel megfejtését. A százados leterheltsége folytán a sajtó- és kulturális ügyeket mechanikusan intézte, ugyanakkor alaptermészetéből adódóan rideg fogadtatásban részesítette a hazatérésre jelentkezőket. A napi 8-10 érdeklődő többsége idős, sokszor egyszerű ember volt, de akadt volna közöttük egy-két olyan személy, akivel érdemes lett volna foglalkozni.

A rezidentúra működésének feltételei a követségi munkaszervezés alacsony színvonalára, a külképviseletek elzárkózó magatartására és az elhárítás széles körű ellenintézkedéseire és megfélemlítő akcióira nyomán egyébként sem voltak kedvezőek. Az izraeli állambiztonsági törvény szigorúan megtiltotta, hogy állami alkalmazott vagy államtitkot képező üzemi vállalat, intézmény dolgozója idegen állam ügynökével álljon kapcsolatban. A törvény értelmében a biztonsági szolgálat (Sin-Bét)⁵⁵ bárkit őrizetbe vehetett, aki megszegte a fenti rendelkezést, ám ennek szankcióit kizárólag a szocialista országok diplomatáival kapcsolatban lévő személyek ellen alkalmazták.⁵⁶ Kurt Sittát, a TECHNION (Izraeli Technológiai Intézet) alkalmazásában álló szudétanémet vendégprofesszort azért vették őrizetbe, mert rendszeresen érintkezett a csehszlovák követség egyik beosztottjával, akinek így tekintélyes mennyiségű titkos dokumentumhoz sikerült hozzájutni.⁵⁷ A sajtó és a rádió szinte napi rendszerességgel beszámolt az ügyről, amely a törvény tudatosítására irányult. Az előző és az akkori rezidentúra által szerzett tapasztalatok azt mutatták, hogy a biztonsági szolgálat tisztjeivel és ügynökségével az állami és társadalmi élet szinte valamennyi területét ellenőrzése alatt tartotta. Az összes minisztériumban és állami hivatalban állambiztonsági kirendeltség működött, illetve elhárító tiszt dolgozott. A minisztériumokban vagy ezek kirendeltségeinél rendszerint az utóbbi volt a személyzeti osztály vezetője vagy a szakszervezet titkára. A Sin-Bét ezenkívül felhasznált minden olyan céget és intézményt (szálloda, kereskedelmi vállalat, utazási iroda), amelynek fedésében lehetősége volt feladatait teljesíteni. A biztonsági szolgálat tevékenysége mindenekelőtt a szocialista országok külképviseleteinek és a helyi lakossággal fenntartott kapcsolatainak felderítésére, valamint az ellenzék – értsd az Izraeli Kommunista Párt – elleni operatív intézkedések végrehajtására irányult. Ezzel egy időben aktív elhárító munka zajlott az új bevándorlók között, ahol a főiskolai-egyetemi végzettséggel rendelkezőket egytől egyig kihallgatták. Az elhárítás fő eszközének az ügynöki hálózatot lehetett tekinteni, de nagymértékben támaszkodtak a levéllenőrzésre és az operatív technikára (mikrofon beépítése, telefonlehallgatás).

Vadász Tibor rendőr őrnagy és Károlyi Gyula rendőr őrnagy kint-tartózkodása alatt fedeztek fel az IKP Politikai Bizottsága egyik tagjánál egy rádióba beépített mikrofont, amiről az egyik ivrit nyelvű lapban – Kol Ham, a Palesztin Kommunista Párt Központi Bizottságának szócsöve⁵⁸ – rövid közlemény látott napvilágot. A Cenzúra Hivatal – amely jelenleg is az izraeli védelmi erők részét képezi⁵⁹ – a külföld felé irányuló postai küldeményeket és a keleti blokkhoz tartozó követségek helyi lakossággal folytatott levelezését ellenőrizte. Az elhárítás egyik nyílt szervének számított, amely a

kompromittáló adatok alapján behívta és figyelmeztette azt a személyt, aki levélben negatívan nyilatkozott Izrael Államról, vagy kapcsolatban állt valamelyik szocialista ország képviselőjével. Amennyiben a figyelmeztetés nem használt, az illetőt munkahelye elbocsátotta, és megtorló intézkedésekre került sor vele szemben. A nagy létszámú ügynökségről a hazatérésre jelentkezők elmondásából szereztek adatokat, miközben a korábbi rezidentúra is többször szembesült azzal, hogy a lakcímellenőrzés elvégzése után a keresett személyt behívták a rendőrségre, ahol afelől érdeklődtek, hogy mi dolga van a magyar követség diplomatájával. A kihallgatás alkalmával felszólították az illetőt, hogy amennyiben a követségi beosztott még egyszer felkeresi, azonnal jelentse a Sin-Bétnek.

A követséggel folytatott telefonbeszélgetés vagy a tőlük kapott levél kézhezvétele után 2-3 nappal az érintett személyeket ugyancsak beidézték és kihallgatták. Az első elbeszélgetés még udvarias hangnemben zajlott, ám másodszorra már fenyegető légkörben követelték, hogy ne álljon szóba a keleti diplomatákkal, vagy mondjon le hazatérési szándékáról. A nyomásgyakorlás mindenekelőtt a tudományos területen érvényesült, így a magyar származású kutatók félelemből nem akartak az MNK képviselőivel találkozni. Igaz, ehhez nagyban hozzájárult, hogy a korábbi rezidentúra beosztottai többször durván megsértették a konspirációs szabályokat. Az izraeli állambiztonság csak akkor folyamodott külső figyeléshez, ha egy idegen állam követségi beosztottjának mozgásterületét már meghatározta, azonban tevékenységét és kapcsolatait még nem sikerült felderíteni. Mindezek ellenére jelentős volt azok száma, akik kapcsolatban álltak a tel-avivi magyar követséggel. Néhányan kezdettől fogva keresték a diplomáciai beosztottak társaságát, viszont soha nem panaszkodtak arról, hogy az elhárítás zaklatná őket. Vadász és Károlyi ezért azt feltételezte, hogy a szóban forgó egyének a Sin-Bét tudtával és beleegyezésével látogatják a magyar külképviseleti szerveket. A fogadások alkalmával feltűnt, hogy ragaszkodnak a magyar diplomaták társaságához, hogy azok ne tudjanak mással foglalkozni. A rezidentúra tisztjei elmondták, hogy sokan a Magyarország iránti őszinte szimpátiából keresik az érintkezési lehetőséget, ám az elhárítástól való félelem miatt egyik részük csak a követségen, másik részük csak a városban akart a diplomatákkal találkozni.⁶⁰

Vidéken a konspirált kapcsolattartás még nehezebb volt, mint Tel-Avivban, ugyanis – mint azt Aaron Cohen esete is bizonyította – Izrael nagyobb városai is kicsik ahhoz, hogy diplomáciai rendszámú autó hosszabb ideig ott tartózkodjék, vagy gyakrabban megjelenjen anélkül, hogy a Sin-Bét ne szerezzen róla tudomást.⁶¹ A rezidentúra által használt Fiat igen rossz állapotban volt, az ellenőrzés alatt, találkozóra menet két alkalommal útközben elromlott. Vadász őrnagy egy új gépkocsi vásárlásának engedélyezését indítványozta, mondván, 500 dolláros ráfizetéssel egy újat kaphatnának helyette. Az elhárítás mindenekelőtt Rossz Gyula iránt érdeklődött, akinek konspirációs helyzetére a régi társadalmi kapcsolatok komoly veszélyt jelentettek. A rezidentúra velük már nem foglalkozott, miközben a követségre bejáró IKP-tag angoltanárral feltűnően érdeklődött a követség munkája és a BM-küldöttség tevékenysége iránt. Az egyik román diplomatától sikerült megtudni, hogy a tanár a Cenzúra Hivatal embere, akit ők már elbocsátottak. Vadász csoportvezető célszerűnek nevezte egy rádiótávírást kiküldését, hogy Iglói más területre – például a kutatómunkára – tudjon összpontosítani.⁶²

Iglói Pál – fedőnevén „Péter Sándor”⁶³ – azonban rövidesen dekonspirálódott, ugyanis a hazatérési igazolvány átadása során a Kiriát városában élő Tyroler Elemérné egy módfelett kellemetlen kérdést tett fel neki. Römer Ferenc, akivel egy helyütt lakott, *Új Keletben* olvasható cikk nyomán arra volt kíváncsi, hogy Iglói nem azonos-e azzal a munkatársával, akivel Debrecenben dolgozott együtt. Ha igen, akkor viszont feltétlenül beszélni akart vele. Igaz, Römer azt nem mondta, hogy hol és milyen területen voltak kollégák. Iglói neve a valóságban a *Hét* című lap hasábjain tűnt fel az április 10-i sajtókonferencia kapcsán, míg Römer személyéről tényleg az *Új Keletben* lehetett olvasni. A százados az ÁVH Debreceni Osztályán együtt dolgozott Römer Ferencsel, de akkor még nem tudta, ugyanarról az emberről van-e szó, aki Izraelben él, és a HOH – Hitachdut Ole Hungaria (Magyar Bevándorlók Szövetsége)⁶⁴ – helyi szervezetében tevékenykedik. Az

asszonyoknak azt felelte, hogy nem dolgozott Debrecenben, hozzátéve, hogy ha Rómernek valami problémája akad, nyugodtan jöjjön el a követségre. Iglói szerint Rómer tisztában volt azzal, hogy ő volt a felettese az Államvédelmi Hatóságnál. Ezt igazolta, hogy a megelőző egy hónapban Iglói fogadónapjain rendszeresen felbukkant Kohn László, Rómer sógora, akit Nagykovács közszékből jól ismert. Igaz, személyesen nem ment be Iglóihoz, ugyanakkor 100%-ban nem tudta azonosítani, hiszen 14-15 éve nem látta. Iglói mindezt azonnal jelentette a rezidensnek, akivel abban maradtak, hogy ha Rómer ismét jelentkezik, nem tagadja le, hogy a munkatársa volt, azonban hangsúlyozni készült, hogy az 1953. évi racionalizálás keretében leszerelték, azóta a KÜM állományába tartozik. Iglói személyazonosságának letagadása csak megerősítette Rómer elképzelését, hogy az egykori főnöke hírszerzőként van Izraelben. Rómer karrierista és helyezkedő embernek ismerte, amit meggyőzően igazolt, hogy a HOH-ban kezdett tevékenykedni, miközben ÁVH-s múltját minden bizonnyal letagadta. A százados úgy készült, hogy provokátorral van dolga, így ha Rómer felajánlotta volna szolgálatait, közli vele, hogy semmiféle kapcsolata nincs a régi munkaterületével. Amennyiben őszintének tünne, és jók a hírszerzési lehetőségei, Iglói nem zárta ki a vele történő foglalkozást, de ha csak a kapcsolat fenntartására törekedne, elzárkózott volna.⁶⁵

1961 nyarán Rossz Gyula őrnagy arról tett jelentést, hogy a rezidentúra biztonsági helyzete nem felel meg a kívánalmaknak, az anyagok biztonságos őrzését nem tudják megoldani, ugyanis rajta kívül csak a hivatalsegéd jöhetett szóba a követség védelmében. „Darvas” ez idő tájt nem is vállalkozott vidéki utakra, hogy a hivatalsegéd ne maradjon teljesen egyedül, mivel a diplomáciai fogadások és az operatív akciók folytán neki így vagy úgy sokszor el kellett hagynia a követséget. Az ügyeletes időről időre a kijelölt szolgálati helyiség elhagyására kényszerült, ha át kellett vennie a postát, vagy éppen ügyfél érkezett a követségre. A rezidens attól sem volt elragadtatva, hogy az ügyvivőnek dolgozó háztartási alkalmazott – Vinográdné⁶⁶ – kíséret nélkül járkált az épületben, ráadásul Nyerki félvállról vette „Darvas” ez irányú figyelmeztetéseit. A fegyverek karbantartásával már nem volt probléma: az egyik géppisztolyt az ügyeletesi szobában, könnyen hozzáférhető helyen tartották, a másikat a rezidens lakásán, a két TT-pisztoly egyike a hivatalsegédnél, a másik „Péter Sándor”-nál volt.⁶⁷

A Központ elhárítási vonalon inkább azt kifogásolta, hogy „Péter” a követség biztonsági helyzetéről nem tett jelentést, illetve megoldási javaslatokat, ám a tényleges védelem ügyében javulás történt, hiszen sikerült eltávolítania Wollint a követség épületéből, míg az „Amália” ügyében felterjesztett jelentései arról tanúskodtak, hogy a titkos munkatársakat megfelelően kezeli és irányítja.⁶⁸ Ezzel egy időben a követség rejtjeleinek és a rezidentúra anyagainak vészhelyzet esetén történő megsemmisítése sem tűnt megoldottnak. A rejtjelező helyiséghez csak „Darvas”-nak, „Péter Sándor”-nak, valamint a két BM-tiszt feleségének volt kulcsa, így amennyiben váratlan támadás éri a követséget, csak akkor lett volna lehetőség a hírszerzőmunka nyomait eltüntetni, ha négyük közül valaki bent tartózkodik. Iglói arra tett javaslatot, hogy a páncélszekrény tetejére fűrt lyukon keresztül vegyszerrel tegyék használhatatlanná az iratokat.⁶⁹ A Központ azonban felhívta kinti embereinek a figyelmét, hogy vegyszerrel csak kis mennyiségű anyagot lehet biztonságosan eltüntetni, ráadásul a folyamat csupán szívpapír segítségével gyorsítható, amely terjedelmi korlátokba ütközne. A rezidentúra iratainak eltüntetéséhez ugyanakkor több száz liternyi vegyszerre lett volna szükség. Csécsei őrnagy az addig érvényes eljárással is vitatkozott, mondván, ha a benzin berobban, az könnyen az intézkedő személy életébe kerülhet. Az égetésnél ugyan nem volt jobb megoldás, amit ventilátorral vagy porszívóval kisebb kockázat mentén is fel lehetett gyorsítani. A háztartási alkalmazott állandó kíséretét pedig azért nem tartotta jó ötletnek, mert azzal felhívták volna Vinográdné figyelmét a rezidentúra létezésére.⁷⁰

A rezidentúra biztonsági helyzetével kapcsolatban az izraeli biztonsági szervek fokozott aktivitását konstataálta a Hírszerző Osztály, ami összefüggésben állt a magyar követség megnövekedett társadalmi aktivitásával. 1961 szeptemberében a jeruzsálemi rendőrség apjára és testvérére vonatkozóan kihallgatta Kárpáti Idát, minthogy szülője haza

szeretett volna térni. Ezzel a gondolattal Kárpáti Ida is kacérkodott, ám később családi okokra való hivatkozással lemondott szándékáról. A rendőrség azt próbálta meg kideríteni, hogy e változás nincs-e összefüggésben a követség felé meglévő kapcsolatával, majd 15–20 fényképet mutattak neki a követség dolgozóiról. Kárpáti felismerte Dohány Zoltán századost ezt követően arról faggatták, hogy milyen jellegű volt kettejük viszonya. A nő határozottan tagadta, hogy illegális dologról lenne szó, mire figyelmeztették a kötelező igazmondásra, és rászorították, hogy amennyiben keresné valaki a követség részéről, azonnal jelentse. A beszélgetésről nem lett volna szabad beszélnie, mert büntető eljárást kockáztatott maga ellen. 1962 januárjában konspirált behatolást és kutatást hajtottak végre a kereskedelmi kirendeltségen, de akciójuk nem hozott eredményt, mivel a szigorúan titkos anyagok átkerültek a követségre. A rezidentúra az anyagok tárolásához a filmes eljárást alkalmazta, tehát az anyagokat gyorsan lefotózták, végül jegyzőkönyvileg megsemmisítették.

Időközben sikerült megszabadulni az olyan, idegen alkalmazottaktól, akik bent dolgoztak a követségen, míg az ügyvivő háztartási alkalmazottja és karbantartók a titkos munkatársak szoros ellenőrzése mellett dolgozhattak. A rezidentúra beszámolói több konkrét helyzetről tudósítottak a Sin-Bét tevékenységével és módszereivel kapcsolatban, de részletes elemzés híján a H-vonal nem tudta figyelemmel kísérni az izraeli hírszerzés/elhárítás intézkedéseit. A belső konspirációs helyzet sokat javult, amennyiben az újonnan kihelyezett beosztottakat bevonták, és kiképezték a külképviseleti elhárításra. Igaz, a gyanús kapcsolatok kiszűrése és leépítése nem haladt elég gyorsan. Iglói a 3 titkos munkatárssal kitűnő munkakapcsolatban állt, foglalkoztatásuk a Központ elvárása szerint alakult. „Amália” mindenekelőtt két kiutazó – Bálint Elemér és Czigány Gyula – viselkedéséről tett jelentést. Bálint megérkezése napján felkeresett egy Tel-Avivban élő családot, akiknek üzenetet vitt a budapesti rokonoktól, míg Czigány egy éjszakai mulatóban megismerkedett egy izraeli nővel, de arról is tájékoztatta a rezident, hogy 1962 januárjában az elhárítás kinyitotta a kereskedelmi kirendeltség páncélszekrényét. Az ismeretlen „Szilvási” csak korlátozottan volt használható, míg „Dombóvári”⁷¹ a gépkocsi ellenőrzésén-karbantartásán túl segédoperatív feladatokra – címek, objektumok ellenőrzésére és a figyelés módszereinek felderítésére – is alkalmasnak tűnt.⁷²

A követségre 1962 augusztusában telepítettek rádiót, amelynek szerelési munkálatait két, az IKP által küldött személy végezte a nemrég kihelyezett rádiós – Surman [Pál] rendőr főhadnagy⁷³ – és a Központ által delegált „Séfer” felügyelete mellett. A követség biztonsági helyzete a létszám bővítés folytán ugyan javult, de a BM állományához tartozó rádióssal a konspiráció alapszabályait sem sikerült betartatni. Surman nem csinált titkot abból, hogy a Belügyminisztérium beosztottja nem zárta be a rejtjelszoba ajtaját, munka közben nem húzta el a függönyt. „Péter” kissé furcsállta, hogy kiképzés nélkül miért kapott szolgálati helyet külföldön.⁷⁴ A rezidentúra 1962/63-ban is jobbra csak az adminisztratív és technikai jellegű biztonsági intézkedésekkel foglalkozott, az elhárítás módszereivel nem. A két titkos munkatárs közül „Amália” hasznos információkkal szolgált a kiutazók ellenőrzése és a beutazók közötti tippkutatás terén, az ismeretlen „Traktoros” azonban inkább csak problémát okozott. A Központ azonban nem értett egyet a rezidens felvetésével, hogy „Traktoros”-t zárják ki a hálózatból, vagy legalábbis pihentessék, mondván, a kinti körülmények nyomán fény derült a titkos munkatárs olyan, negatív tulajdonságára, amely otthon ismeretlen maradt. A II/3. Osztály véleménye szerint azt sem lehetett tagadni, hogy „Traktoros” általános műveltsége és értelmi képessége nem túl magas, mindentől eltekintve nevelhető és operatívan használható embernek tartották.⁷⁵ Igaz, ehhez meg kellett vele értetni, hogy vannak bizonyos ügyek, ahol „Darvas”-nak kell segítenie, viszont erről csak a BM embereivel beszélhet. A titkos munkatárssal csak olyan feladatokat lehetett kiadni, amit a kiküldetése előtt megbeszéltek vele, és aminek végrehajtását elvállalta. Egyrészt a követségen megforduló, másrészt a konzuli félfogadásra érkező külföldi állampolgárok mozgásának megfigyelését várták tőle, valamint a technikai biztonság ellenőrzését. A Központ arra hívta fel a rezidens figyelmét, hogy „Traktoros” még túl fiatal, operatív tapasztalatai nincsenek, azaz foglalkozni kell vele. Amennyiben a későbbiek során sem sikerül

eredményesen foglalkoztatni, a Központ kilátásba helyezte az operatív kapcsolat felülvizsgálatát.⁷⁶

A követség biztonsági helyzetéről készült 1964. októberi jelentés lényeges változásokról nem számolt be, mivel az izraeli elhárítás módszerei megegyeztek a korábbi évek gyakorlatával. Mozgáskorlátozás nem volt érvényben, a Sin-Bét mindössze egyszer, 1963 szeptemberében vonta figyelés alá Pestit és Kovács Sándor rendőr hadnagyot⁷⁷ – akit izraeli részről egyértelműen kémkedéssel gyanúsítottak⁷⁸ –, viszont továbbra is élt a gyanú, hogy a követséget a szemközi házból rendszeresen megfigyelés alatt tartják. (A feltevés egyáltalán nem volt alaptalan, ugyanis Israel Beer, az 1949 és 1963 közötti miniszterelnök, David Ben-Gurion politikai tanácsadója is a lakásával szemben létesített figyelőpontnak köszönhette lelepleződését, ugyanis 1961. március 30-án a Sin-Bét rögzítette, amint átnyújt egy aktatáskát Viktor Szokolov KGB-tisztnek⁷⁹.) A hivatalos szerveknél, a nyilvános helyeken és a magyarlakta területeken meglévő hálózat az MNK képviselőinek megjelenése esetén azonnal jelentést küldött az elhárításnak, figyelemmel kísérte a diplomaták mozgását és mindazokat, akikkel érintkeztek. A hírszerzés egyik ügynökének – fn. „Robin” (Marton Elemér),⁸⁰ aki a követségi beosztottak lakásügyeivel foglalkozott – a Sin-Bét utasításba adta, hogy mielőtt a lakások kulcsait átadná, tegyen számukra jelentést. Igaz, operatív akcióra utaló körülményekkel nem találkoztak.

Az idegenforgalom növekedése, a Magyarországra látogatók kedvező tapasztalatai némileg ellensúlyozta az ellenséges sajtó hatását. Így például Marton Gizella, az *Új Kelet* tulajdonosa telefonon kért elnézést a követségtől egy ellenséges hangvételi írás megjelenéséért. A kiutazókat az izraeli hatóságok nem zaklatták, de a rokonokon-barátokon keresztül többeket próbáltak rávenni a hazatérés megtagadására. A látogatók közül 1963-ban mindössze Sas Éva maradt Izraelben, miután férjhez ment egy régi barátjához. A Sin-Bét ugyanakkor továbbra is berendelte mindazokat, akik érintkezésbe léptek a kereskedelmi kirendeltséggel és a követséggel. A látogatás indokára vonatkozó kérdéseken túl az érintett személyeknek ki kellett választani az elhárítás által mutatott fényképek közül, hogy kivel tárgyaltak. A fenyegetés gyakorlata is tovább élt, Nagy Sándor hazatérni szándékozó egykori magyar állampolgárt váratlanul behívták katonának, míg Kluger Kálmánt felszólították, hogy adja le a konzuli útlevelét, és ez esetben elengedik a tartozását, máskülönben bírósági eljárást indítanak ellene. A Barta Györgyhoz hasonlóan műveletlen, kémkedésre ajánlkozó⁸¹ provokátorok száma viszont alaposan visszaesett, ugyanakkor a jelentkezők mindegyike felkészültebbnek tűnt. 1964 tavaszán Molnár László volt rendőr hadnagy – akinek hazatérési kérelmét véglegesen elutasították – újabb legendával kereste fel a követséget, miszerint rokona – egy angol haditengerészeti főparancsnok – katonai feladat végrehajtására érkezik Izraelbe, amiről utólag szívesen beszámolna a követségnek.⁸² A rezidentúra egyből rájött, hogy Molnár állításai finoman szólva is megalapozatlanok. Tudniillik egy admirálsi rangban lévő hozzátartozó minden bizonnyal el tudta volna intézni, hogy az egykori magyar rendőr múltja ellenére is a magasabb életszínvonalat és nyugodtabb körülményeket biztosító Angliában élhessen. A hatnapos háború előtt ugyanakkor fel sem merült, hogy a brit és az izraeli haditengerészet közösen gyakorlatozzon, de még 1967 tavaszán is csak arról lett volna szó, hogy a Royal Navy aktív szerepet vállal az Akabai-öbölben húzódo nemzetközi hajóút biztosításában.⁸³ Még az erős Izrael iránti szimpátiájáról közismert Harold Wilson (1916–1995), aki 1964-től 1970-ig, majd 1974-től 1976-ig volt Nagy-Britannia miniszterelnöke, is úgy nyilatkozott az 1964 végén hivatalos londoni látogatáson tartózkodó Lévi Eshkol izraeli kormányfőnek, hogy a közel-keleti erőegyensúly megőrzésére való tekintettel nem vállalkozhat rá, hogy engedélyezze a korban legmodernebb Chieftain harckocsik Izrael által történő rendszeresítését.⁸⁴ 1964 nyarán Németvölgyi volt rendőr hadnagy pedig 3000 fontot akart kölcsönkérni, mondván, ezt megszolgálja, hiszen masszórként több ország követségére is bejáratos. Mindezzel egy időben igyekezett magát a rezidentúra számára értékes, komoly információkkal rendelkező emberként feltüntetni. A keleti blokk országait érintő kiutasítás nem történt, Tel-Aviv még az előző évben Bukarest által tett ilyen irányú lépést sem viszonzta.⁸⁵

1965. április elsején elromlott a követség városi telefonvonala, amit Drávai („Pálfi Ferenc”)⁸⁶ másnap bejelentett a postán. Mivel a hibaelhárítás késett, az ügyvivő délután telefonon beszélt az izraeli külügyminisztérium protokollfőnökének helyettesével, aki már tudott a dolgról, és ígéretet tett a mielőbbi javításra. Még aznap megjelent két szerelő, akik mindenáron be akartak menni a követségre, mondván, a hiba az épületben van, amihez az ügyvivő nem járult hozzá. 4-én a szomszédos üres telken bukkant fel a posta két embere, egyikük felmászott a telefonpóznára, ahonnan a követség városi vonalai leágaztak, majd egy ponyva takarásában kezdett el dolgozni.⁸⁷ 1966 szeptemberében „Dunai” a rezidentúra által még 1962-ben beszerzett FIAT 1100-es⁸⁸ eladására tett javaslatot, mivel a kilométer-számláló már 102 ezernél járt. A gépkocsi állandó javítást igényelt, ráadásul baleset is történt vele. Váltótípusként az 12 M Ford Taunus, a Cortina, a Cortina de Luxe vagy az Opel Kadett 4, illetve 2 ajtós változatban jött szóba. A Taunus 1500, a Cortina 1200, az Opel 1100 cm³-es motorral készült. „Dunai” a 12M – a valóságban az 1964 és 1967 között 17M jelzéssel gyártott⁸⁹– Ford Taunust favorizálta, mert a karosszéria itt volt a legerősebb és a legmegfelelőbb. Igaz, ezt csak dollárban lehetett volna kifizetni, amihez illegális valutaváltásra volt szükség.⁹⁰

1967 elején ismételten probléma támadt a jelzőberendezéssel, amely a hajnali órákban időről időre hamis riasztás adott ki. Ezzel egy időben aktuálissá vált a rezidentúra helyiségének kifestése, valamint ezt megelőzően a vízvezeték javítása.⁹¹ A február 19–23. között futárként kint tartózkodó, ismeretlen „Studniczki” kicserélte a biztonsági zárat a rezidentúra ajtaján és rejtjelező szoba ablakrácsait, majd 24–25-én egy politikailag független kisiparos műanyag redőnyöket szerelt be a követségi irodában az ismeretlen „Dévényi” és „Domoszlói Pál” (Thurzó István)⁹² ellenőrzésével.⁹³ A Központ március utolsó napjaiban még engedélyezte a szóban forgó felújítást, miközben azt ígérte, a Külügyminisztériummal meg fogják beszélni, hogy a Tel-Avivba delegált szerelők között legyen olyan, aki megjavítja a jelzőberendezést.⁹⁴ Amikor a hatnapos háborúban aratott izraeli győzelmet követően, 1967. június 10-én, egy nap leforgása alatt a Szovjetunió kívül Lengyelország, Csehszlovákia, Bulgária Jugoszlávia és Magyarország is megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel,⁹⁵ a rezidentúra megszűnt, a dossziékat augusztus 3-án irattárba helyezték.⁹⁶

¹ Lukács–Fülöp, 2000.

² Tóth, 2013: 389.

³ ÁBTL 3.2.5. O-8-080. Határozat objektum dosszié felállításáról, 1950. november 10. 32.

⁴ MNL OL XIX-J-16-a (1. d.) 121/szig. biz.-1951. Liebermann Albert disszidálása, 1951. december 2. 1–2.

⁵ ÁBTL 3.2.5 O-8-081/67. Szolgálati jegy, 1958. március 31. 31.

⁶ ÁBTL 3.2.6. O-8-44/2/1. Javaslat Izraelben végrehajtandó operatív feladatokhoz, 1957. december 16. 11–13.

⁷ Baráth–Gecsényi, 2015: 169–194.

⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. Louda csehszlovák II. o. titk. látogatása, 1959. január 20. 12–13.

⁹ Uo. Tel-Avivi Magyar Követség – 2 C/B. sz. utasítás! Tokaji Elvtársnak Tel-Aviv. Ámos Wollin fordító ügye, 1959. március 9. 15.

¹⁰ Rubenstein, 1985: 340–341.

¹¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. A. Wollin ügye. Jelentés, 1959. március 20. 18–19.

¹² Gyarmati–Palasik, 2013: 223–224.

¹³ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. BM II/3. Osztály vezetőjének Móró István r. alezredes elvtársnak, 1959. március 31. 20.

¹⁴ Beckman, 2009: 14–47.

¹⁵ Clayton, 1993: 201–202/311.

¹⁶ ÁBTL 3.2.5 O-8-081/67/2. – 15–10053 – Tel-avivi Magyar Követség – 2/1 C/B. sz. utasítás! Ámos Wollin ügye, 1959. május 3. 21.

¹⁷ ÁBTL 3.2.6. O-8-44/1/2. OL 3/958. Tel-avivi rezidentúra. 104/1–2.

¹⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. – 15–10053 – Tel-avivi Magyar Követség – Feljegyzés. 1960. november 8. 22/24–25.

¹⁹ ÁBTL 2.8.2.2. 968. Iglói Pál 1929. Dertze Rozália. 1–17.

²⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. – 15–10053 – Tel-Avivi Magyar Követség. Jelentés, 1961. január 27. 35.

- ²¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. – 15–10053 – Tel-Avivi Magyar Követség – 4/M. J./1963 – Prága, 1963. január 18. 34.
- ²² ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. – 15–10053 – Tel-Avivi Magyar Követség – 1/1 H. sz. utasítás! Darvas elvtársnak Tel-Aviv. Ámos Wollin ügye, 1963. február 7. 35.
- ²³ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. – 15–10053 – Tel-Avivi Magyar Követség – Ámos Wollin ügye – Jelentés, Tel-Aviv, 1963. február 13. 36–37.
- ²⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-080 – 15–10936/3. – Tel-Avivi Kereskedelmi Kirendeltség – Mulasztások a ker. kirendeltség biztonságában. Jelentés, 1961. január 14. 9.
- ²⁵ Porch, 1995: 366–367.
- ²⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt-141 „Amália” (Ágoston Mária) – Évkör: 1960–1965.
- ²⁷ ÁBTL 3.2.5 O-8-080 – 15–10936/3 – Tel-avivi Kereskedelmi Kirendeltség. Amália ügye. Jelentés, 1961. február 14. 10–11.
- ²⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-080 – 15–10936/3 – Tel-avivi Kereskedelmi Kirendeltség. Tájékoztató jelentés. Súlyos mulasztás rejtjeleszközök kezelésénél, 1961. február 18. 12.
- ²⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-080 – 15–10936/3 – Tel-avivi Kereskedelmi Kirendeltség. Tájékoztató jelentés, 1961. március 10. 13–14.
- ³⁰ MNL OL XIX-J-1-j Izrael 001203. Jelentés Szendrő László volt kereskedelmi tanácsos tevékenységével kapcsolatban felmerült egyes kérdésekről, 1959. január 24.1–3. (1. d.)
- ³¹ Pál, 2016: 173.
- ³² Baráth–Gecsényi, 2015: 291.
- ³³ ÁBTL 3.2.5. O-8-080 – 15–10936/2. Tel-avivi Kereskedelmi Kirendeltség. Beni Aroyo kirendeltségi sofőr, 1961. szeptember 7. 9–10.
- ³⁴ Raviv–Melman, 2012: 205–217.
- ³⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-080 – 15–10936/2. Tel-avivi Kereskedelmi Kirendeltség. Hálózati jelentés, 1962. január 13. 11.
- ³⁶ Uo. Tájékoztató jelentés, 1959. június 3. 3–4.
- ³⁷ Uo. A követség biztonsági helyzete, 1959. augusztus 22. 5–6.
- ³⁸ Uo. A követség biztonsági helyzete, 1959. november 27. 6–7.
- ³⁹ Uo. A tel-avivi követség biztonsági helyzete, 1960. február 2. 8–9.
- ⁴⁰ Uo. A rezidentúra és a követség biztonsági helyzete, 1960. április 30. 12–13.
- ⁴¹ Hersh, 1991: 162–164.
- ⁴² ÁBTL 3.2.6. O-8-44/1/1. Gépkocsival kapcsolatos probléma, 1960. március 21. 31–32.
- ⁴³ FIAT 110/103 – (1953–1960) – Italia – <http://autoemotodepoca.altervista.org/fiat-1100-103-1953-1960/> (utolsó letöltés: 2016. június 28.).
- ⁴⁴ ÁBTL 3.2.1. Bt-614 [„477”, Vegyész] „Gandhi”. (Szendrő László). Évkör: 1949–1959.
- ⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-903.
- ⁴⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3 – 15–10053. A rezidentúra és a követség biztonsági helyzete, 1960. április 30. 14–16.
- ⁴⁷ ÁBTL 2.8.2.1. 86. Csécei Kálmán. Javaslat, 1960. június 13. 6–15.
- ⁴⁸ ÁBTL 2.8.1. 8709. Dr. Dohány Zoltán. 1928. Szekeres Zsuzsanna. 7–18.
- ⁴⁹ ÁBTL 3.2.1. Bt-886/2.
- ⁵⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. A tel-avivi követség és rezidentúra biztonsági helyzete, 1960. május 9. 17–23.
- ⁵¹ Uo. 5/1 H. sz. utasítás! Az ellenséges szervek lehallgató tevékenységének elhárítása, 1960. december 17. 33.
- ⁵² Györi Szabó, 2009: 270–271.
- ⁵³ ÁBTL 2.8.2.1. 215. Vadász Tibor. 2–47.
- ⁵⁴ ÁBTL – 2. 8. 1 – 17048. – Károlyi Gyula. 1926. Pálfi Julianna. 1–7.
- ⁵⁵ Glaser, 2012: 37–45.
- ⁵⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. A tel-avivi rezidentúra helyszíni ellenőrzéséről, 1961. február 15. 37–46.
- ⁵⁷ Raviv–Melman, 1990: 102–103.
- ⁵⁸ Rubenstein, 1985: 260–261
- ⁵⁹ Harrington, 2002: 122–123.
- ⁶⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. A tel-avivi rezidentúra helyszíni ellenőrzéséről, 1961. február 15. 47–53.
- ⁶¹ Bar-Zohár, 1972: 173–178.
- ⁶² ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. A tel-avivi rezidentúra helyszíni ellenőrzéséről, 1961. február 15. 53–56.
- ⁶³ ÁBTL 3.2.6. O-44/1/2. OL 3/958. Operatív helyzetem a rezidentúrán, 1961. augusztus 22. 116–119. Iglói Pál jelentése.

- ⁶⁴ Patai, 2000: 192–195.
- ⁶⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. 15–10053. Römer Ferenc ügye, 1961. április 18. 28–30.
- ⁶⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-080 15–10936/2. Tájékoztató jelentés, 1961. március 10. 13–14.
- ⁶⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15. 10053. Jelentés a táviratra, 1961. augusztus 20. 57–59.
- ⁶⁸ ÁBTL 3.2.6. O-44/1/2. OL 3/958. Iglói Pál r. szds. elvtárs H vonalon végzett munkájának értékelése, 1961. szeptember 16. 125–126.
- ⁶⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. A rezidentúra biztonsága, 1961. október 9. 62–63.
- ⁷⁰ Uo. 8/14/1961. H. sz. utasítás. A külképviselet, rezidentúra biztonsága, 1961. november 1. 64–65.
- ⁷¹ ÁBTL 3.2.1. Bt-161. 61.
- ⁷² ÁBTL 3.2.6. O-8-44/2/2. OL 3/58. A tel-avivi rezidentúra H-vonalon végzett munkájáról értékelő jelentés, 1962. augusztus 1. 335–339.
- ⁷³ ÁBTL 3.2.6. O-8-44/2/2. OL 3/58. A tel-avivi rezidentúra 1961 júliusától 1962 júliusáig végzett munkájáról, 1962. szeptember 6. 344–357.
- ⁷⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. A követség biztonsági helyzete, 1962. szeptember 8. 66–67.
- ⁷⁵ Uo. A Tel-Aviv-i rezidentúra H-vonalon végzett munkájáról értékelő jelentés, 1963. május 23. 68–71.
- ⁷⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. 15–10053. Traktoros ügy, 1963. április 17. 39–40.
- ⁷⁷ ÁBTL 2.8.2.1. 367. 7–49.
- ⁷⁸ Pál, 2016: 174.
- ⁷⁹ Andrew–Mitrokhin, 2005: 228–229.
- ⁸⁰ ÁBTL 3.2.1. Bt-1441/1. 306.
- ⁸¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/2. 15–10053. Barta György provokációs jellegű magatartása, 1960. március 15. 23.
- ⁸² ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. Tel-avivi külképviseleti szerveink biztonsági helyzetéről, 1964. október 19. 73–75.
- ⁸³ Ziegler, 1993: 340–342.
- ⁸⁴ Avner, 2012: 125–133.
- ⁸⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. Tel-avivi külképviseleti szerveink biztonsági helyzetéről, 1964. október 19. 75–76.
- ⁸⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-016/4. Betörés Drávai et. lakásába, 1967. február 16. 146–150.
- ⁸⁷ Uo. A követség telefonvonalainak meghibásodása, 1965. április 7. 77.
- ⁸⁸ ÁBTL 3.2.6. O-8-44/1/1. 3/958. A rezidentúra gépkocsi ügye, 1962. február 9. 53.
- ⁸⁹ Oswald, 2003: 381.
- ⁹⁰ ÁBTL 3.2.6. O-8-44/4/1. A rezidentúra gépkocsi-cseréje, 1966. szeptember 5. 76.
- ⁹¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. Biztonsági kérdések, 1967. február 6. 78
- ⁹² ÁBTL 3.2.1. Bt-947.
- ⁹³ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15–10053. Biztonsági kérdések, 1967. március 28. 79.
- ⁹⁴ Uo. III/14. sz. utasítás „B”-től. Sós Elvtársnak! Biztonsági kérdések, 1967. március 30. 80.
- ⁹⁵ EBAN, 1992: 425–426.
- ⁹⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-081/67/3. 15. 10053. Határozat, 1967. augusztus 3. 81.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.8.1.	Állambiztonsági szolgálatok nyílt állományú alkalmazottainak iratai	
	8709	Dr. Dohány Zoltán
	17048	Károlyi Gyula
2.8.2.1.	Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú alkalmazottainak iratai	
	86	Csécsei Kálmán
	215	Vadász Tibor

	367	Kovács Sándor	
2.8.2.2.	Csoportfőnökség titkos és szigorúan titkos állományú alkalmazottainak iratai		
	968	Iglói Pál	
3.2.1.	Bt-dossziék		
	Bt-141	„Amália”	
	Bt-161	„Dombóvári János”	
	Bt-614	[„477” Vegyész] Gandhi	
	Bt-886/2.	„Pénzes”	
	Bt-903	„Bárány”	
	Bt-947	„Domoszlói Pál”	
	Bt-1441	„Lagarde”	
3.2.5.	Objektum dossziék		
	O-8-080	Tel-Aviv-i Kirendeltség	Kereskedelmi
	O-8-081/67.	Tel-Aviv-i Magyar Követség	
	O-8-016/4.	„Medúza” Londoni követség és konzulátus	
3.2.6.	Rezidentúra dossziék		
	O-8-44/1.	Tel-Aviv-i rezidentúra	
	O-8-44/2.	Tel-Aviv-i rezidentúra	
	O-8-44/4.	Tel-Aviv-i rezidentúra	

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-J	Külügyminisztérium	
	16-a	Tel-Aviv-i követség (1950–1959)
	1-j	Izrael (1945–1966)

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Lukács–Fülöp, 2000

Lukács András – Fülöp Otília: Hullámzó barátság. Nagyhatalmi játszmák és a magyar- izraeli diplomáciai kapcsolatok. *Hetek*, május 13. 20. sz.
http://www.hetek.hu/fokusz/200005/hullamzo_baratsag

Hivatkozott irodalom

Andrew–Mitrokhin, 2005

Christopher Andrew – Vasili Mitrokhin: *The Mitrokhin Archive II. The KGB and the World*. London, Penguin Books.

Avner, 2012

Yehuda Avner: *The Prime Ministers. An Intimate Narrative of Israeli Leadership*. New Milford (CT), The Toby Press LLC.

Baráth–Gecsényi (szerk.), 2015

Főkonzulok, követek és nagykövetek. Szerkesztette: Baráth Magdolna és Gecsényi Lajos. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

Bar-Zohár, 1972

Michael Bar-Zohár: *Spies in the Promised Land. Iser Harel and the Israeli Secret Service*. Boston, Houghton Mifflin Company.

Beckman, 2009

Morris Beckman: *The Jewish Brigade. An Army With Two Masters 1944–1945*. Stroud, Spellmount.

Clayton, 1993

Anthony Clayton: *Forearmed. A History of the Intelligence Corps*. London, Brassey's.

Eban, 1992

Abba Eban: *Personal Witness. Israel through My Eyes*. New York, G. P. Putnam's Sons.

Glaser, 2012

Eitan Glaser: Founding of the Israeli Security Agency. In *Israel's Silent Defender. An Inside Look at Sixty Years of Israeli Intelligence*. Edited by: GILBOA Amos – LAPID Ephraim. Jerusalem, Geffen Publishing House.

Gyarmati–Palasik (szerk.), 2013

Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Könyvkiadó.

Győri Szabó, 2009

Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság az 1945 utáni Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Harrington, 2002

Stuart Harrington: *GRU – AMAN. Katonai titkosszolgálatok története*. Nagykovácsi, Püedlo.

Hersh, 1991

Seymour M. Hersh: *The Samson Option. Israel, America and the Bomb*. London, Faber and Faber, 1991.

Oswald, 2003

Werner Oswald: *Deutsche Autos 1945–1990, Band (vol) 3*. Stuttgart, Motorbuch Verlag.

Patai, 2000

Raphael Patai: *Journeyman in Jerusalem. Memories and Letters 1933–1947*. Lanham, Lexington Books.

Pál, 2016

Pál István: A képmutató Kneszet-képviselő. Egy izraeli politikus játszmái a magyar hírszerzéssel 1961–1967. In *Sokszínű politikatudomány. Bayer József 70. születésnapjára*. Szerkesztette: Sipos Balázs és Szatmári Péter. Budapest, L'Harmattan.

Porch, 1995

Douglas Porch: *The French Secret Services from the Dreyfus Affair to the Gulf War*. New York, Farrar, Straus and Giroux.

Raviv–Melman, 1990

Dan Raviv – Yossi Melman: *Every Spy is a Prince. The Complete History of Israel's Intelligence Community*. Boston, Houghton Mifflin Company.

Raviv–Melman, 2012

Dan Raviv – Yossi Melman: *Spies Against Armageddon. Inside Israel's Secret Wars*. New York, Levant Books.

Rubenstein, 1985

Sondra Miller Rubenstein: *The Communist Movement in Palestine and Israel, 1919–1984*. London–Boulder, Westview Press.

Tóth, 2013

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete 1945–1990. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

Ziegler, 1993

Philip Ziegler: *Wilson. The Authorized Life of Lord Wilson of Rievaulx.*
London, Weidenfeld & Nicholson.

A Securitate szervezettörténeti változásai 1948–1989

Bevezetés¹

Az 1948. augusztus 28-i 221. sz. rendelettel létrehozott Securitate (az intézmény első hivatalos neve Népbiztonsági Főigazgatóság – Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP volt) a kommunista párt által az 1945–1948 közötti időszakban egy minél félelmetesebb megfigyelési és elnyomó apparátus létrehozására tett erőfeszítések eredménye volt.

A népköztársaság kikiáltása után alig nyolc hónappal létrehozott intézmény négy évtizeden keresztül döntő befolyást gyakorolt Románia helyzetének alakulására és több százezer, sőt millió polgár sorsára. Az egyáltalán nem lineáris fejlődésű Securitate számos átszervezésen esett át, az intézmény méretét, feladatait és hatásköreit pedig állandóan hozzáigazították az általa védelmezett rezsim politikai céljaihoz. Következésképpen az 1948–1989-es időszakot, véleményünk szerint, a Securitate mint intézmény helyzetének alakulása szempontjából négy, egyenként évtizedes szakaszra lehet bontani:

1948–1958: a Securitate „inasévei”, az „osztályellenséggel” folytatott erőszakos konfrontáció periódusa. Ebben az időszakban rakták le tevékenysége alapjait a módszerek és a specifikus eszközök szempontjából, és ekkor teremtették meg a Securitate mint a rettegett Párt nem kevésbé rettegett fegyvere „hírnevet”;

1958–1968: ennek az időszaknak az elejét a szovjet csapatok kivonása határozta meg az ezzel járó összes politikai, gazdasági és társadalmi következménnyel, a végét pedig az Állambiztonsági Tanács (Consiliul Securității Statului – CSS) 1968. április 3-i létrehozása, az addigi teljhatalmú belügyminiszter, Alexandru Drăghici pártból történt kizárásával szinte egyidejűleg;

1968–1978: ebben az időszakban az 50-es évekbeli önkényeskedések formális elítélése után kísérlet történt az intézmény modernizálására, más standardok bevezetésére, úgy az emberi erőforrások, mint ahogy a logisztika, a munkamódszerek és a jogi keretek tiszteletben tartása céljából. Ugyanekkor zajlottak a Román Kommunista Párt és a Securitate között az elsőbbségért zajló utolsó összecsapások. Ez a korszak volt a Securitate operatív szervezeti bürokratizálódásának ideje is. Ion Mihai Pacepa tábornok dezertálása végleg a Párt javára döntötte el ezeket a konfrontációkat, ugyanakkor az intézmény belépett létezése utolsó fázisába;

1978–1989: az állambiztonsági intézményi szerkezet megcsontosodásának és átpolitizálódásának időszaka, amikor vészjóslóan visszatért a lakosság „politikai korrektségének” felügyeletére helyezett különös hangsúly, amit a nemzetbiztonsággal kapcsolatos feladatok egyre nyilvánvalóbb elhanyagolása és a napi tevékenység túlzott átideologizálása kísért.

Az intézmény az első, az „identitás” és az optimális működés keresésének szakaszában szenvedte el a legtöbb átszervezést. Ennek megfelelően 1948. szeptember 1-je és 1951. április 1-je között az intézmény neve Népbiztonsági Főigazgatóság (Direcția Generală a Securității Poporului – DGSP) volt. A Securitate 1951. április 1-e és 1952. szeptember 20-a között az Állambiztonsági Főigazgatóság (Direcția Generală a Securității Statului – DGSS) név alatt működött.

A szovjet modell kísérleti alkalmazása nyomán, megkezdte működését az Állambiztonsági Minisztérium (Ministerul Securității Statului – MSS), a Belügyminisztérium egyes hagyományos részlegeiből létrehozott mesterséges struktúra, mely rövid időn belül életképtelennek bizonyult. Az MSS 1953. szeptember 7-én beolvadt a Belügyminisztériumba, a Securitate pedig igazgatóságok, központi szolgálatok és regionális igazgatóságok formájában működött e minisztériumon belül. Ezek közül a regionális igazgatóságok, mint a Securitate területi szervei, voltak a leghosszabb életűek, az 1948 augusztusa és 1968 februárja közötti teljes időszakban működtek (amikor a megyei Securitate-felügyelőségek váltották fel őket), bár számuk az ország területi-közigazgatási felosztásától függően idővel változott. A regionális igazgatóságok szintén járási szolgálatokra és részlegekre oszlottak a régió területétől és politikai-gazdasági fontosságától függően, ez utóbbiak pedig több irodából álltak, a kérdéses struktúra jellegéből adódóan.

A megvizsgált irattári dokumentumok szerint a Román Munkáspárt vezetőit szinte folyamatosan foglalkoztatta, hogy a Securitate szervezeti struktúráját minél jobban hozzáigazítsák a rezsim igényeihez. Az újabb átszervezési kísérletre 1956-ban került sor. Ezúttal a Securitate hatékonyabbá tételének ügye szorosan egybefonódott azzal az elvárással, hogy a rettegett intézményt megtartsák a párt ellenőrzése alatt, és elkerüljék, hogy a párton belüli hatalmi harc eszközévé váljon. Az attól való félelem, hogy az intézményt Gheorghiu-Dej saját céljaira használná és a Szovjetunióban kezdeményezett úgynevezett „desztalinizálás” nyomán kialakult helyzet arra készítette a Politikai Bizottság egyes tagjait, hogy változtassanak. Megpróbálták leválasztani a Securitatét az MAI (Belügyminisztérium) többi részlegéről, és átszervezni Állambiztonsági Főosztállyá (Departamentul Securității), melyet így kivonhattak volna a Dej parancsai hűségesség végrehajtójának tartott Alexandru Drăghici közvetlen ellenőrzése alól.

A „desztalinizálás” külső fenyegetésével és a Politikai Bizottságban kialakult hangulattal szembesülő Dej úgy tűnt, hogy formálisan nem veti el ezt az ötletet, s még egy ilyen értelmű minisztertanácsi határozatot is elfogadtak. Az 1956. őszi magyarországi események viszont cáfolhatatlan érveket nyújtottak Gheorghiu-Dejnek amellyel szemben a Securitate erőpozícióinak megerősítését az szolgálja, ha a Belügyminisztérium keretében marad, és e gondolat mellett a PB több tagja is felsorakozott.

A főosztály létrehozásának kérdését 1957 márciusában a Gheorghiu-Dej által kívánt módon döntötték el. Ezt bizonyítja a PMR CC (Román Munkáspárt Központ Bizottsága) Politikai Bizottság 1957. március 6-i ülésének jegyzőkönyve. A dokumentum IV., „Az MAI vezetőségének megerősítésére vonatkozó” pontjában ez áll:

„1. A Politikai Bizottság szavazattöbbséggel úgy határozott, hogy visszavonják a P.M.R. C.C. RMP KB Politikai Bizottságának 1956. május 22-i ülésén elfogadott határozatát, melyben egy Állambiztonsági Főosztály létrehozása lehetőségének megvizsgálását javasolták az MAI keretében. Emil Bodnăraș és Nicolae Ceaușescu elvtársak azon a véleményen voltak, hogy ne vonják vissza ezt a határozatot, hanem továbbra is vizsgálják meg ezt a kérdést.”

A Belügyminisztériumon belül csak 1967 júliusában hozták létre az Állambiztonsági Főosztályt (Departamentul Securității Statului – DSS), hogy „egységes módon koordinálja, ellenőrizze és irányítsa a biztonsági szervek által az állambiztonság ellen irányuló tevékenységek megelőzéséért, felfedezéséért és felszámolásáért végzett egész tevékenységet”. E főosztály vezetését az „Állambiztonsági Tanács” („Consiliul Securității Statului”) mint „döntéshozó szerv” biztosította, mely „a kollektív munka és vezetés elve” szerint fejtette ki tevékenységét, élén egy elnökkel, aki ugyanakkor a belügyminiszter első helyettese is volt (Ion Stănescu, 1964-től az RMP Olténiai Regionális Tanácsának első titkára). A DSS főigazgatóságokból, igazgatóságokból és központi szolgálatokból állt,

alárendeltségében pedig regionális igazgatóságok, valamint biztonsági csapatok működtek.

A DSS kérészéletű volt, mert az Államtanács (Consiliul de Stat) 1968. április 3-i 295. sz. rendeletével létrehozták az Állambiztonsági Tanácsot (Consiliul Securităţii Statului – CSS), „az állami közigazgatás központi szervét”, mely teljesen különvált a Belügyminisztériumtól, és továbbra is Ion Stănescu vezette.

Azoknak a jelentős szervezeti változásoknak, melyekre 1968-ban (a CSS különválása az MAI-tól, a Belügyminisztériumtól), 1972-ben (a Securitate-t újra a Belügyminisztériumba olvasztották), 1973-ban (a DIE létrehozása) és 1978-ban (a DSS újbóli létrehozása) került sor, az volt a céljuk, hogy leegyszerűsítsék a biztonsági apparátust, és jobban elhatárolják egymástól az egyes részlegek hatásköreit, az átfedéseket elkerülendő. Ezek eredményeként a 80-as években, amikor számos változás történt az állam közigazgatási apparátusában, de gazdasági, társadalmi vagy politikai téren is, a Securitate szervezeti szempontból szembeötlő stabilitásnak „örvendett”.

Az Államtanács 1978. április 8-i 121. sz. rendelete értelmében a DSS a Belügyminisztérium szervezeti egységének része volt, és ennek a minisztériumnak az állam biztonságának védelme, az állam biztonsága ellen irányuló bűncselekmények megelőzése és feltárása terén meglévő feladatait hajtotta végre. A DSS koordinálta, irányította és ellenőrizte a közvetlenül alárendelt egységek biztonsági tevékenységét, beleértve a megyék és Bukarest megyei jogú város felügyeletein belüli biztonsági apparátust is. A Főosztály a tevékenységéért közvetlenül a Belügyminisztérium Vezetőségi Tanácsának, a Végrehajtó Bürónak és a belügyminiszternek tartozott elszámolással.

A DSS 1989-ig szinte változatlanul megőrizte az 1978-ban kialakított struktúráját, változást a terrorelhárítási és a gazdasági területekre szakosodott szervezeti egységek megjelenése jelentett.

A fentiekben kívül megemlíthető még az a négy időszak is, amikor a Securitate az MAI-n belüli autonóm szervként vagy független minisztériumként működött:

1952. szeptember 20. – 1953. szeptember 7. (MSS), amikor Alexandru Drăghici vezette;

1967. július 21. – 1968. április 3. (DSS), Ion Stănescu vezetésével;

1968. április 3. – 1972. április 19. (CSS), szintén Ion Stănescu vezetésével;

1978. április 8. – 1989. december 22. (DSS), amikor a vezetést egymást követően Tudor Postelnicu és Iulian Vlad látták el.

Az Állambiztonsági Főosztály (DSS) létrehozása, 1978. április

A Securitate 1973 közepén kialakított szervezeti egységét öt évvel később, az 1978. április 8-i 121. sz. rendelettel módosították, amikor jelentős változások történtek az M. I. szervezeti felépítésében és működésében.²

A (régii Állambiztonsági Főosztály – DSS elnevezéshez visszatérő) Securitate élén egy vezetőségi tanács állt, egy miniszteri feladatkörű államtitkár elnökletével, aki egyben a tanács elnöke is volt, és a belügyminiszter helyettesei és államtitkárai (az igazgatóságok és az egységek vezetői) voltak a tagjai. Az effektív vezetést a Végrehajtó Iroda látta el, ami a DSS Vezetőségi Tanácsának szűkebb testülete volt. Ezáltal a Securitate ettől kezdve újra önálló testületet alkotott a Belügyminisztériumon belül, melynek vezetősége eltért a minisztériumétól, és saját minisztere volt.

Az 1978. április 8-i 121. sz. rendelet az egyetlen ilyen jellegű irat, mely átfogóan szabályozza a Securitate szervezeti felépítését és feladatait. 1989-ig, kevés kivételtől eltekintve, már nem történtek jelentős változtatások a DSS szervezeti felépítésének és működésének törvényi keretében. A legfontosabb módosítások a Securitate külföldi apparátusát érintették, 1978 őszén ugyanis megszüntették a Külügyi Hírszerző Főosztályt (Departamentul de Informații Externe – DIE), és helyette létrehozták a Külügyi Hírszerző Központot (Centrul de Informații Externe – CIE). A DSS vezetői között szintén történtek személycserék, melyeket később meg fogunk említeni.

Hatáskörök és szervezeti felépítés

A DSS hatásköreit, szervezeti felépítését és működését államtanácsi rendeletben szabályozták. A fentebb már említett rendelet (1978. április 8-i 121. sz.) szerint a DSS a Belügyminisztérium szervezeti struktúrájához tartozik, és az állam biztonságának védelmét, az állam biztonsága ellen irányuló bűncselekmények megelőzését és feltárását látja el. A DSS koordinálta, irányította és ellenőrizte a közvetlenül alárendelt állambiztonsági apparátust, beleértve a megyék és Bukarest megyei jogú város felügyelőségein belüli állambiztonsági apparátust is. A főosztály a tevékenységéért közvetlenül a Belügyminisztérium Vezetőségi Tanácsának, a minisztérium végrehajtó bizottságának és a belügyminiszternek tartozott elszámolással.

A rendeletben a DSS vezetőségi tanácsának és politikai bizottságának mint döntéshozatali joggal rendelkező kollektív vezetőségi szerveknek a szervezeti felépítésével és működésével kapcsolatos rendelkezések is voltak. Ugyanakkor jól kiemelték a DSS tanácsa és a végrehajtó bizottság tagjainak felelősségét a párthatározatok, a törvények, a rendeletek, a Védelmi Tanács határozatainak, a „legfőbb parancsnok” utasításainak, a minisztertanácsi határozatok stb. végrehajtásában.³

Ahogy az a rendeletből kiderül, a DSS-nek összességében a következő fő hatáskörei voltak:

„a) megszervezi és elvégzi az állam biztonságának megvédését szolgáló tevékenységet, hogy megelőzze, feltárja és felszámolja a külföldi kémiszolgálatoknak és ügynökeiknek, valamint a külföldi szervezeteknek, köröknek és személyeknek a román állam szuverenitása, függetlensége és integritása elleni cselekményeit;

b) megszervezi a román állammal szemben ellenséges tervek és cselekmények megismerésére és kivédésére irányuló hírszerző tevékenységet;

c) fellép a fasiszta, nacionalista-irredenta és a szocialista államrendszer ellen irányuló propagandatevékenység megelőzése, kivédése és semlegesítése érdekében;

d) fellép bármilyen olyan természetű cselekedetek megismerése, megelőzése és felszámolása érdekében, melyek alááshatják a nemzetgazdaságot és árthatnak az állam biztonságának;

e) lépéseket tesz az államtitkok megvédése érdekében, és a szocialista szervezeteken belül, a törvényeknek megfelelően, ellenőrzi az ezzel kapcsolatos törvényi rendelkezések alkalmazásának módját;

f) szavatolja a párt- és állami vezetőség, valamint a Román Szocialista Köztársaság területén tartózkodásuk idejére a külföldi párt- és államvezetők biztonságát;

g) megszervezi és elvégzi az elhárítási tevékenységet, hogy megelőzze, feltárja és felszámolja a külföldi kémcselekményeket és bármilyen más, az ország védelmi képessége és Románia Sz. K. fegyveres erői ellen irányuló cselekedeteket;

h) más minisztériumokkal, intézményekkel és szocialista szervezetekkel együttműködésben megszervezi a Román Szocialista Köztársaság területén a terrorista tevékenységek megelőzését, feltárását, semlegesítését és felszámolását célzó tevékenységet;

i) megszervezi és a törvényeknek megfelelően elvégzi az állambiztonság hatáskörébe tartozó bűncselekmények elleni vizsgálati tevékenységet;

j) megszervezi és elvégzi a kormányzati távközlési tevékenységet, valamint a Román Szocialista Köztársaság területén a rádió-elhárítási tevékenységet;

k) a törvényeknek megfelelően megszervezi a titkos levelezés begyűjtését, szállítását és kézbesítését;

l) biztosítja az állam biztonságát érintő bűncselekmények és más tettek, a biztonsági szervek által végzett megelőző tevékenységre vonatkozó bizonyos aspektusok sajtón, rádión, tévén, filmekben és más tájékoztatási eszközökön keresztüli népszerűsítését; elvégzi a lakosság elhárítási felkészítését;

m) a törvényeknek megfelelően részt vesz a kulturális-nemzeti örökség védelmét szolgáló tevékenységben, a közrend és köznyugalom fenntartásában;

n) megszervezi az alárendelt egységek részvételét a természeti csapások vagy katasztrófák, illetve más rendkívüli események következményeinek korlátozásában és felszámolásában;

o) a Belügyminisztérium többi egységével, a Nemzetvédelmi Minisztérium, a Hazafias Gárdák egységeivel és az ifjúsági honvédelmi osztagokkal együttműködésben részt vesz bizonyos különleges küldetések végrehajtásában;

p) tájékoztatja a minisztériumokat és más központi és helyi szerveket azokról az okokról és körülményekről, melyek kiváltották, megkönnyítették vagy elősegítették az állam biztonsága elleni bűncselekmények és a tevékenységi területéhez tartozó más társadalomellenes tettek elkövetését, és javaslatokat tesz ezek felszámolására;

r) végrehajt bármilyen más törvény által előírt feladatot.”⁴

Tehát a korábbi időszakokkal tökéletes kontinuitást fenntartva a Securitatének elsősorban az volt a szerepe, hogy bármilyen ellenséges cselekménnyel szemben megvédje az államot.⁵ Ez a védelmi feladat, a rendelet által rögzített sorrendben, a szocialista államrendre, a párt- és állami vezetőségre vonatkozott, és csak utolsó sorban a lakosságra. A kulturális örökség védelmében, a természeti csapások hatásainak korlátozásában és a lakosság elhárítási felkészítésében való részvétel a Securitate hatáskörébe utalt új feladatok voltak. Mindezek jobb koordinálást igényeltek a Belügyminisztériummal, de más katonai intézményekkel is.

A biztonsági egységek tevékenységének irányítása a DSS vezetőségének feladata volt. Ennek bemutatására közöljük a Securitate 1989-re vonatkozó *általános intézkedési tervének* három pontját. Ezek egy sor olyan direktívát tartalmaznak, amelyek a korábbi években, de az 1978. áprilisi rendeletben is rögzítettek összefoglalását adják:

„1. Azon megismerési, előrejelzési és cselekvési képesség megerősítése, mellyel megelőzhető és határozottan kivédhető bármilyen olyan cselekmény, mely árthat az állam biztonságának, integritásának, függetlenségének és nemzeti szuverenitásának.

2. A főparancsnok biztonságának szavatolása és az összes rendkívüli fontosságú küldetés hibátlan végrehajtása.

3. A reakciós körök és a külföldi nacionalista-irredenta és fasiszta szervezetek által kifejtett tevékenység megelőzése, kivédése és semlegesítése.”⁶

A 80-as években lényegében ezek voltak a Securitate fő feladatai, amelyek igen széles körűek voltak. Ennek nagyon hamar meglett a következménye, amely a rezsimmel szembeni ellenállási cselekmények brutális elfojtása volt. Ezenkívül az 1985. december 26-i 408. sz. rendelet az államtitok védelméről és a külföldiekkel fenntartott kapcsolatokról (amely éppen a Securitate nyomására született, mert a szerv azt állította, hogy nem tudja ellenőrizni az országba érkező összes külföldit) úgy kitágította a Securitate tevékenységi körét, főleg a kémelhárítás terén, amilyenre csak az 50-es években volt példa.⁷

A DSS általános feladatainak végrehajtását igazgatóságok, különleges egységek és szolgálatok végezték, amelyek a főosztály szervezeti struktúráját alkották. Ennek megfelelően az *Állambiztonsági Főosztály és kollektív vezetési szervei szervezeti és működési szabályzatának* III. fejezete 37. cikkelyében a következő szervezeti struktúra szerepelt:

Külügyi Hírszerző Főosztály (DIE, 1978 őszétől pedig – CIE);

I. Igazgatóság – Belföldi hírszerzés;

II. Igazgatóság – Gazdasági elhárítás;

III. Igazgatóság – Kémelhárítás;

IV. Igazgatóság – Katonai elhárítás;

V. Igazgatóság – Biztonság és őrzés;

VI. Igazgatóság – Vizsgálat;

A szocialista országokkal foglalkozó független elhárítási egység (UM 0110)

Az operatív technikáért és távközlésért felelős parancsnokság (Comandamentul pentru Tehnică operativă și transmisiuni – CTOT), az alábbi alegységekkel: az operatív technikát telepítő és üzemeltető különleges egység – „T”; az operatív technikával kapcsolatos kutatási, tervezési és gyártási különleges egység – „P”; a rejtett írárok felfedezésével és az írásszakértői tevékenységgel foglalkozó különleges egység – „S”; a távközlési és rádió-elhárítási különleges egység – „R”; a megfigyelési és nyomozási különleges egység – „F”; a terroristaellenes harci különleges egység – USLA;

Az Informatikai és Dokumentációs Központ (Centrul de informatică și documentare – CID);

A titkos levelezés szállításáért felelős „C” szolgálat;

A kémközpontok félrevezetéséért felelős „D” szolgálat;⁸

Titkársági-jogi igazgatóság;⁹

Személyzeti és oktatási szolgálat.¹⁰

Ez volt a Securitate általános felépítése, a 70-es évek végi szerkezeti struktúra pedig nagy vonalakban a 80-as években is megmaradt. A DSS-t, mint fentebb említettük, egy tanács, egy döntéshozói jellegű szerv vezette, amelynek a miniszteri rangú államtitkár és főosztályvezető, a belügyminiszter helyettesei és államtitkárok, az alárendelt egységek vezetői és pártbizottsági titkári tisztségeket betöltő káderei voltak a tagjai. A tanácsnak legalább 15 és legfeljebb 45 tagja volt. A főosztály tanácsának működéséhez a tagok legalább kétharmadának jelenlétére volt szükség, a határozatait pedig az összes tag legalább fele plusz egy fő szavazatával hozta meg.

A tanács határozatainak végrehajtása a miniszteri rangú államtitkárból és főosztályvezetőből, a belügyminiszter helyetteseiből és az államtitkárokból álló Végrehajtó Bizottságon keresztül történt.¹¹ A DSS-ben a döntéseket *de facto* ez a Végrehajtó Bizottság, de végső soron a miniszter hozta. A vezetőségi tanács biztosította a kollektív vezetés gyakorlásához szükséges formális keretet, ez az elv nagyon kedves

volt az egész párt- és állami vezetés számára, és ezt hangoztatta minden propagandaeszközzel, de a gyakorlatban ritkán alkalmazták.

A Securitate igazgatóságai és egységei eltérő fontossággal bírtak. Kétségtelen, hogy hatásköreik és tevékenységük által az első három igazgatóság (belföldön) és a CIE (külföldön) volt a legfontosabb. De nem szabad elhanyagolni a CID relevanciáját sem, tekintettel az informatikai természetű eszközök használatának jelentős előretörésére.

A Securitate ezen struktúrái alakulásának kimerítő elemzése jelenleg a CNSAS archívumainak és egyes Securitate-vezetők visszaemlékezéseinek köszönhetően lehetséges, amelyek elegendő mennyiségű információt biztosítanak egy ilyenfajta vállalkozáshoz. A CIE kivételével a Securitate többi igazgatóságával kapcsolatos irattári dokumentumok elérhetők és jelentős mennyiségűek.

Belföldön a legfontosabbak közé tartozott az I. Igazgatóság (mely néha a „Belföldi Hírszerzés” – „Informații Interne” néven is szerepel). Úgy gondoljuk, hogy megismeréséhez jelentős segítséget nyújt néhány részlet az I. Igazgatóság hatásköreit leíró, az 1970. szeptember 25-i 79. sz. utasítással elfogadott és 1975-ben kiegészített *Működési szabályzatból*:¹²

*„A belföldi hírszerzési I. Igazgatóság a Belügyminisztérium e területtel kapcsolatos központi egysége, mely az 1972/130. sz. rendelet utasításai alapján jött létre, és az a feladata, hogy megszervezze, ellenőrizze és irányítsa az az államhatalom aláadására, a merényletre és a szocialista államrend elleni propagandára irányuló összeesküvés jellegű cselekmények megelőzését, feltárását és felszámolását. Biztosítja az Állambiztonsági szervekre az államtitok megvédésével kapcsolatosan háruló kötelezettségek teljesítését azokban az intézményekben, melyekben a hírszerzői-operatív tevékenységüket végzik, és együttműködik bármilyen olyan bűncselekmények megelőzésében, feltárásában és felszámolásában, melyekben a belföldi hírszerzési apparátus illetékességébe helyezett kérdésekhez, objektumokhoz, helyekhez és körökhöz kapcsolódó személyek érintettek.”*¹³

A belső használatú iratokban részletesen tárgyalják a belföldi hírszerzéssel foglalkozó I. Igazgatóság tevékenységi körébe tartozó ellenséges csoportokat és területi illetőség alapján rendezett ellenséges tevékenységeket. Ennek megfelelően a következők tartoztak az igazgatóság közvetlen hatáskörébe vagy ellenőrzése alá:

– „a nagy társadalmi veszéllyel járó esetek; az olyan személyekkel kapcsolatos hírszerzési nyomozati ügyek, akik azzal gyanúsíthatók, hogy az ellenséges tevékenységben országos vezető szerepük lehet;

– a külföldi reakciós csoportosulásokkal, vagy ezek küldötteivel kapcsolatos ellenséges tevékenységet érintő ügyek, vagy amelyek megoldásában a Belügyminisztérium több felügyelősége vesz részt”;

– közvetlen hírszerző-operatív tevékenységet végzett az állam központi intézményeiben; a megyei és a bukaresti felügyelőségek tevékenységét koordinálta, ellenőrizte és irányította a belföldi hírszerzés területén, „az elvárások szintjének megfelelő hírszerző munka megszervezése, az operatív helyzet alapos megismerése, az állam biztonságának ártani képes bármilyen cselekedetek megelőzése, feltárása és felszámolása érdekében”;

– a belföldi hírszerzés területén kidolgozta az információkeresési tervet, azt engedélyeztetésre a minisztérium vezetése elé terjesztette, biztosította annak hozzáigazítását az egyes felügyelőségek sajátosságaihoz, ellenőrizte és figyelemmel kísérte az előírt feladatok időben és megfelelő módon történő végrehajtását;

- összesítette, tanulmányozta és elemezte a belföldi hírszerzés terén megszerzett adatokat, jelentést téve a minisztérium vezetőségének az egyes ügyek operatív helyzetének alakulásáról, az ellenséges cselekedetek kivédésére alkalmazott módszerek és lépések hatékonyságáról;

- „összefoglalókat és más tájékoztató anyagokat készített konkrét kérdésekről vagy ügyekről, melyeket aztán a belföldi hírszerzési munka irányítása, az érintett tisztek képzése és a pozitív tapasztalatok megosztása érdekében továbbított a felügyelőségekhez;

- legalább két évente egyszer ellenőrizte a megyei és a bukaresti felügyelőségek teljes belföldi hírszerző tevékenységét, jelentést téve a minisztérium vezetőségének a levont következtetésekről és az operatív munka javításához szükséges lépésekről;

- segítséget kért a pártszervektől és -szervezetektől, és együttműködött a tömeg- és közösségi szervezetekkel és az állami közigazgatás többi egységével, hogy operatív módon tisztázni lehessen az olyan objektumokból, helyszínekből és körökből jelzett negatív jelenségeket, ahol a hírszerzési munka a belföldi hírszerző apparátusra tartozott; végrehajtott minden más küldetést, melyekre a Belügyminisztérium vezetőségétől kapott utasítást.”¹⁴

A fentebbi hatáskörök nagyon széleskörűek voltak, és számtalan visszaélést tettek lehetővé – ahogy az meg is történt. Ezenkívül a más igazgatóságokkal meglévő párhuzamosságokat éppen ezen pontatlan megfogalmazások miatt nem lehetett elkerülni.

I. Igazgatóság

Az I. Igazgatóság struktúráját tekintve hét szolgálatból állt:

1. szolgálat – operatív-hírszerző tevékenységet szervezett és hajtott végre a volt legionárius mozgalom tagjai körében.

2. szolgálat – operatív-hírszerző tevékenységet szervezett és hajtott végre a Romániában korábban létezett nacionalista-fasiszta és irredenta pártok, illetve szervezetek tagjai, valamint az együtt élő nemzetiségek – magyarok, németek és ukránok – soraiban meglévő, nacionalista-sovén és irredenta ellenséges elképzelésekkel rendelkező személyek körében.

3. szolgálat – operatív-hírszerző tevékenységet szervezett a volt burzsoá-földesúri pártok tagjai, az állambiztonság elleni bűncselekmények miatt korábban elítéltek (ide azok tartoztak, akik nem fasiszta, burzsoá, felekezeti vagy szektás pártoknak, szervezeteknek voltak a tagjai), a korábbi burzsoá elnyomó apparátus káderei és olyan politikai vagy büntetett előélettel nem rendelkező személyek körében, akik tevékenységükkel ártottak az állam biztonságának, és operatív feldolgozásuk nem tartozott más szervezeti egységek hatáskörébe.

4. szolgálat – operatív-hírszerző tevékenységet végzett azon személyek felfedezése és semlegesítése érdekében, akik vallási tevékenység álcájával ellenséges akciókat kezdeményeznek. Közvetlen operatív-hírszerző tevékenységet végzett a Felekezetek Főosztálya keretében.

5. Szolgálat – operatív-hírszerző tevékenységet végzett a tudomány, a művészet, a művelődés, az igazságszolgáltatás, a sajtó és az egészségügy területén dolgozó azon személyek körében, akik „a politikai, illetve büntetőügyi előéletük vagy politikai viselkedésük miatt árthatnak az állam biztonságának”.

6. szolgálat – operatív-hírszerző tevékenységet végzett az oktatói testület, az egyetemi hallgatók, a diákok és az oktatási intézmény adminisztratív apparátusa azon tagjai között, akik „a politikai, illetve büntetőügyi előéletük vagy a jelenlegi tevékenységük miatt árthatnak az állam biztonságának, valamint a Román Szocialista

Köztársaságban tartózkodó külföldi oktatói testület, doktoranduszok, egyetemi hallgatók és diákok sorában meglévő ellenséges elemek között”.

7. szolgálat – biztosította az egység titkársági, tájékoztatósi, dokumentálási, elemző, operatív nyilvántartási, technikai-anyagi ellátási és gazdálkodási tevékenységét, az állam törvényeinek és a belügyminiszter utasításainak megfelelően.

A specifikus feladatok ellátása érdekében az igazgatóság szolgálatai együttműködtek, „a hatáskörükbe tartozó ügyek, célkitűzések, helyszínek és körök esetében, biztosítva az I. Igazgatóság feladatainak és a későbbiekben rájuk bízott küldetéseknek a végrehajtását”.¹⁵

Tehát a Securitate igazgatóságai közül az I. Igazgatóság volt messze a legfontosabb, ami a hatásköreit és a cselekvési területét illeti. Gyakorlatilag a rezsim összes tényleges és potenciális ellensége, a hajdani legionáriusoktól a disszidens értelmiségiekig, mind az I. Igazgatóság górcsőbe és ellenőrzés alá kerültek. Ennek ellenére a Securitate nagy alakjai nem az I. Igazgatóságról kerültek ki. A főnökei nem váltak annyira híressé, mint a román kémiszolgálat vagy más, belfölddel foglalkozó igazgatóságok vezetői.

A referencia-időszakban az igazgatóságot sorrendben két tábornok vezette: Dumitru Iancu Tăbăcaru és Aron Bordea, akiket Gheorghe Rațiu ezredes követett. Az igazgatóság helyettes vezetői a következők voltak: Ioan Șerbănoiu vezérőrnagy, Ștefănescu Mircea ezredes, Gavrilă Gheorghe alezredes, Pleșea Constantin alezredes, Moca Elena alezredes és Anastasiu Gabriel alezredes. A szolgálatvezetők közül Ilie Merce alezredes vált a leginkább ismertté.

II. Igazgatóság

Ez az igazgatóság a 80-as években az 1970. szeptember 25-én elfogadott és 1975-ben módosított 79. sz. utasítással bevezetett *Működési szabályzat* alapján tevékenykedett, utólag már csak jelentéktelen módosítások történtek.¹⁶ A gazdasági elhárítással foglalkozó II. Igazgatóság a Belügyminisztérium egyik szakosodott központi egysége volt, mely a 130/1972. sz. rendelet alapján szervezte, ellenőrizte és irányította az elhárítási tevékenységet, melynek célja a szabotázs-, diverziós és a nemzetgazdaság aláaknázására irányuló akciók megelőzése, feltárása és felszámolása volt.

A szabályzat, az utasítások és a belső iratok szerint a II. Igazgatóság feladatai a következők voltak:

- biztonsági tevékenység a gazdasági jellegű minisztériumokban, az ezekkel egyenértékű központi intézményekben és más jelentős gazdasági objektumokban;
- a gazdasági ágazatokban folyó elhárítási tevékenység végrehajtásának módjáért felelt az ország egész területén;¹⁷
- a hatáskörébe rendelt objektumokban megszervezte és elvégezte az általános hírszerzési felügyeleti tevékenységet, melynek célja adatokat és információkat gyűjteni a következőkről:

a) olyan személyekről, akik diverziós, szabotázs- vagy a nemzetgazdaság aláaknázására irányuló akciókat terveznek;

b) olyan körülmények, okok, veszélyhelyzetek vagy más negatív jelenségek meglétéről, melyek rendkívüli eseményeket generálhatnak, vagy elősegíthetik a kialakulásukat;

c) az általános-dokumentációs nyilvántartásban szereplő személyekről vagy olyan emberek tevékenységéről és céljairól, akik ugyan nem rendelkeznek politikai vagy büntetőügyi előélettel, ám hozzáállásukkal, viselkedésükkel és a munkahelyen kívüli kapcsolataikkal elkövethetnek bűncselekményeket;

d) a gazdasági objektumokba tárgyalásokra, műszaki támogatásért vagy továbbképzésre érkezett egyes külföldi személyek gyanús tevékenységéről

(államtitoknak számító információk vagy adatok megszerzésére tett kísérletek, provokációs, korrupciós, ellenséges cselekményekre uszítási, terrorista-diverziós vagy más olyan tettek, amelyekkel károkat okozhatnának a nemzetgazdaságnak vagy az állam biztonságának);

e) a hatályban lévő jogszabályok megsértéséről, amelyek államtitkot képező dokumentumok elvesztéséhez, hivatali kötelezettségeken kívüli birtokolásához, megrongálásához, megsemmisüléséhez vagy eltulajdonításához vezethetnek vagy vezettek;

f) államtitkot képező információk, adatok és dokumentumok továbbításának vagy elárulásának szándékairól;

g) a hivatalos érintkezéseken kívüli gyanús kapcsolatok meglétéről a gazdasági objektumok alkalmazottai és a diplomáciai képviselők, egyes külföldi szervezetek képviselői vagy más külföldi állampolgárok között;

h) egyes alkalmazottak azon szándékáról, hogy a román államra nézve hátrányos szerződésekkel juttassanak előnyhöz külföldi cégeket vagy kereskedőket;

i) tisztességtelen, korrumpálható, nem megfelelő etikai-erkölcsi magatartású vagy szakmailag alkalmatlan külkereskedelmi dolgozókról, akik a cselekedeteikkel a nemzetgazdaságot aláaknázni képes tetteket követhetnek el;

j) egyes – román vagy külföldi állampolgárságú – személyek azon igyekezetéről, hogy adatokat és információkat szerezzenek meg különleges fontosságú gazdasági objektumokról, új gyártási technológiák kutatásában, tervezésében és kikísérletezésében részt vevő ágazatokról, valamint az értékes kutatók vagy a külkereskedelmi ágazat operatív káderei iránti érdeklődésükről;

k) egyes személyek azon szándékáról, hogy törvényellenesen külföldön maradjanak, vagy illegálisan átlépjék a határt. **18**

A II. Igazgatóság szervezte és folytatta le azt a speciális hírszerzési nyomozati tevékenységet, amelynek célja a szabotázs-, diverziós vagy a nemzetgazdaság aláaknázására irányuló akciók előkészítésére vagy elkövetésére, az államtitok védelmére vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megsértésére vagy a gazdasági ágazatokban működő elhárítási apparátus hatáskörébe utalt más bűncselekményekre vonatkozó elsődleges tájékoztatási anyagok és más információk ellenőrzése volt. Ezenkívül az Igazgatóság kötelessége volt feltárni a gazdaságban rendkívüli következményekkel járó események okait és körülményeit, annak kiderítése érdekében, hogy ezek nem valamilyen ellenséges cselekmény eredményei-e, valamint a bűnösök felderítése és bűnvádi felelősségre vonása.

Ezen Igazgatóság tevékenységét, akárcsak a többi esetében, a prevenció elve határozta meg a nemzetgazdaságra nézve súlyos következményekkel járó események és más negatív jelenségek, valamint más hasonló jellegű tettek és helyzetek felderítésénél és elhárításánál.

Továbbá a gazdasági tevékenység megfelelő működésére kiható és az alkalmazottak körében elégedetlenséget és kedvezőtlen hangulatot kiváltó cselekményeket az Igazgatóság munkatársai az „állambiztonsági területre jellemző eszközökkel” számolták fel.

A II. Igazgatóság a megszerzett információkat és adatokat a Belügyminisztérium vezetőségének és az illetékes párt- és állami szerveknek is továbbította, hogy megelőzze a rendkívüli eseményeket. **19**

A II. Igazgatóság a feladatai elvégzése érdekében saját hírszerző hálózatot alakított ki, és ennek működését ötvözte a többi tevékenységének eszközeivel és módszereivel. Az Igazgatóság saját nyilvántartást vezetett az objektum- és megfigyelési dossziékról, mint ahogy az operatív hálózat tagjainak nyilvántartásáról is. A területi részlegeknél meglévő kiemelt diverziós, szabotázs- vagy a nemzetgazdaság aláaknázására vonatkozó ügyekről szóló megfigyelési dossziék esetén, mint központi szerv, támogatást nyújtott az operatív

helyzetek tisztázásában, illetve koordinálta azokat az operatív műveleteket, amelyek több megyei felügyelőségre is kiterjedtek.

A II. Igazgatóság dolgozta ki a dezinformációs anyagokat, amelyek célja az államtitok védelme volt a nemzetvédelemhez, az elektromos energiához és a külkereskedelmi rendszerhez tartozó gazdasági objektumokban. Ezenkívül ellenőrizte és véleményezte az objektumokban alkalmazandó teljes személyzetet, hogy megelőzzék politikai vagy büntetőügyi előélettel vagy nem megfelelő erkölcsi életvitellel rendelkező személyek bejutását.

A Belügyminisztérium más egységeivel együttműködésben ellenőrizte a felelőssége alá helyezett gazdasági objektumok azon alkalmazottait, akik külföldi állomáshelyre vagy hosszabb időre külföldre terveztek küldeni, hogy ott együttműködésben folytatott munkálatokat (építkezések, kutatások stb.) végezzenek, nemzetközi kiállításokon vagy vásárokon vegyenek részt szervezőként, továbbképzésre mentek, vagy korlátozott időtartamra különféle szolgálati feladatok elvégzésére egyénileg, vagy gazdasági jellegű küldöttségek keretében külföldre készültek.

A külföldi kémszolgálatok vagy ellenséges külföldi szervezetek akcióinak kivédése és a hazatérés megelőzése érdekében a felelősség alá tartozó gazdasági objektumok többi alkalmazottját is ellenőrizték, akik magánútra kívántak külföldre menni. Amennyiben információkat kaptak egyes alkalmazottak külföldi tartózkodásuk alatti gyanús viselkedéséről, hazatérésük után ellenőrzés és megfigyelés alá helyezték a felmerült gyanúk tisztázása érdekében.

A II. Igazgatóság biztosította a biztonsági lépéseket a felelőssége alá tartozó objektumokban a legfelsőbb vezetés látogatását megelőző időszakban és a látogatás alatt, valamint a párt- és állami vezetők rendelkezésére bocsátott kormányzati vasúti szerelvényeken, a tengeri és folyami hajókon.

Munkaügyi szempontból a gazdasági ágazatokban működő elhárítási igazgatóságnak voltak alárendelve a Belügyminisztérium megyei és bukaresti felügyelőségeinek megfelelő részlegei, és a hatáskörébe tartozott az ezek által a hatósugarukban lévő gazdasági objektumokban végzett biztonsági munka feletti koordinálási, irányítási és ellenőrzési tevékenység.

A II. Igazgatóság összesítette, összefoglalta és elemezte a gazdasági ágazatokban az elhárítás által szerzett adatokat és információkat, és rendszeresen jelentette a Belügyminisztérium vezetőségének az ezzel kapcsolatos tevékenység stádiumát és a javítása és tökéletesítése érdekében tett lépéseket.

Végül a gazdasági ágazatokban tevékenykedő elhárítási Igazgatóság biztosította saját személyzete képzését és a megyei és bukaresti felügyelőségek személyzetének továbbképzését. A Belügyminisztérium Katonai Tiszti Iskolájának szakirányú karával együtt dolgozta ki a gazdasági ágazatokkal kapcsolatos elhárítási képzés tematikáját, és a diákok, valamint az apparátus káderei képzéséhez használt oktató- és dokumentációs anyagokat.²⁰

Felépítését tekintve az Igazgatóság hat szolgálatból állt, mindegyik jól körülhatárolt gazdasági ágazattal foglalkozva:

1. szolgálat – ez szervezte és végezte a biztonsági munkát a vegyiparban, a nehézgépgyártó iparban, a szerszámgépgyártó és elektronikai iparban és a védelmi iparban. Ugyanakkor ez a szolgálat végezte az elhárítási tevékenységet az említett iparágakat irányító minisztériumokban.

2. szolgálat – ez végezte az elhárítási tevékenységet a külkereskedelemben és a nemzetközi gazdasági együttműködésben, a tudományos kutatásban, a nukleáris energia

területén, a technikai-anyagi ellátásban, a tervezésben, a pénzügyi-banki szektorban, az állami tartalékok esetében. A felügyelt intézmények: Külkereskedelmi és Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Minisztérium, Kereskedelmi Kamara, Vásár- és Kiállítási Vállalat, Áruellenőrzési Hivatal, Román Építő és Szerelő Vállalat (ARCOM), GEOMIN Külkereskedelmi Vállalat, Pénzügyminisztérium, Technikai-Anyagi Ellátási és Fix Alapok Kezelését Ellenőrző Minisztérium, Munkaügyi Minisztérium, Állami Munkavédelmi Főfelügyelőség, Nukleáris Energetikai Állami Bizottság, Atomfizikai Intézet, Nukleáris Technológiai Intézet, Bukaresti Fizikai Intézet, Bukaresti Fizika Kar, Bukaresti 6. sz. Elektronika és Fizika Középiskola, Országos Tudományos és Technológiai Tanács, Állami Találmányi és Védjegy hivatal, Állami Tervbizottság, Románia Sz. K. Nemzeti Bankja, Román Külkereskedelmi Bank, Beruházási Bank, Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Bank, Állami Tartalékok Főigazgatósága, Minőségellenőrzési Állami Főigazgatóság, Állami Árbizottság, Tudományos és Technikai Alkotási Intézet (INCREST).²¹

3. szolgálat – ez felelt az elhárítási tevékenységért a bányászati-olajipari és geológiai, elektromos energiával foglalkozó ágazatokban, a fémiparban, az ipari építkezéseken. A felügyeleti tevékenység középpontjában az ezeket az ipari területeket irányító minisztériumok és szervek álltak: Bányászati, Olajipari és Geológiai Minisztérium, Geológiai Tartalékok Köztársasági Bizottsága, Olaj- és Gázipari Autonóm Főigazgatóság, Ritka fémek Kutatási és Tervezési Központja, Ritkafém-vállalat, Elektromos Energiaügyi Minisztérium, Országos Energiaelosztó, Fémipari Minisztérium, Ipari Építkezések Minisztériuma, Központi Minisztériumi Laboratórium, Építőipari Tervezési és Végrehajtási Direktívák és Ellenőrzések Főfelügyelősége.

4. szolgálat – ez felügyelte a Közlekedési és Távközlési Minisztériumot, a Hajózási Társaság (NAVRON) rádióállomását, az Állami Vasutak (CFR) – Bukaresti különleges remizét.

5. szolgálat – ez felelt az elhárítási tevékenység megszervezéséért és elvégzéséért a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban, a vízügynél, az erdőgazdálkodás és az építőanyagok terén, a könnyűiparban, a belkereskedelemben és a szövetkezeti területen.

Következésképpen ez a szolgálat felügyelte hírszerzési szempontból a Mezőgazdasági Minisztériumot, az Élelmiszeripari és Vízügyi Minisztériumot, az Erdőgazdálkodási és Építőanyagok Minisztériumát, a Könnyűipari Minisztériumot, a Belkereskedelmi Minisztériumot, az Országos Kisipari Szövetkezetek Szövetségét (UCECOM), a Fogyasztási Szövetkezetek Szövetségét (CENTROCOOP), az Agrártudományi és Erdészeti Akadémiát.

6. szolgálat – ennek feladata volt központosítani és a nemzetgazdaság ágazatai és problémakörök szerint összefoglalni az igazgatóság apparátusa által összegyűjtött, valamint a megyei és a bukaresti felügyelőségek által jelentett adatokat és információkat, melyeket elektronikusan dolgozott fel. Az egyes vonalakon tevékenykedő szervezeti egységek ezek alapján jelentéseket, tájékoztatókat, összefoglaló és más rendszerező anyagokat állított össze; karbantartotta a hírszerző hálózat, az objektum- és megfigyelési dossziék nyilvántartását; biztosította a felszereléséhez tartozó operatív technika kezelését és hatékony felhasználását; összesítette az államtitok védelmével és a terrorizmus elleni harccal kapcsolatos információkat, és biztosította az ezekre a területekre szakosodott egységek együttműködését; biztosította az egységekhez tartozó káderek jogi és katonai szakképzésének megszervezését és lefolytatását; megszervezte a II. Igazgatóság titkársági, technikai-anyagi ellátási és gazdálkodási tevékenységét.²²

Akárcsak a többi igazgatóságok esetében, a belső szabályzat meghatározta a II. Igazgatóság által kidolgozott dokumentumok kategóriáit:

1. Éves információkutatási tervek az egység apparátusa és iránymutató jelleggel a megyei és a bukaresti felügyelőségek megfelelő részlegei számára.
2. Negyedéves munkaterv.
3. Az operatív-elhárító munka fokozásához vagy bizonyos specifikus feladatok végrehajtásához szükséges lépéstervek azokra a gazdasági ágazatokra, vagy iparágakra, melyekben az elhárítási tevékenységét végezte.
4. Éves tevékenységi jelentések.

5. Negyedéves beszámolók a nemzetgazdaságban bekövetkezett rendkívüli eseményekről.

6. Negyedéves és havi beszámolók a hírszerző hálózat és az igazgatóságon belüli különleges megfigyelések dinamikájáról.

7. Féléves jelentések az államtitok védelmével, az objektumok őrzésével és biztonságával kapcsolatos tevékenységről.

8. Évente vagy utasításra készült jelentések az egység keretében zajló szakmai, jogi és katonai oktatás módjáról.

9. Napi jelentések a nemzetgazdaságban zajló eseményekről és a gazdasági ágazatokon belüli elhárítási tevékenység más aspektusairól.²³

A gazdaság elejétől fogva a kommunista rezsim figyelmének középpontjában álló, alapvetően fontos terület volt. Ennek ellenére a Securitate-nak ez a gazdasági területtel foglalkozó ágazata, az eredményeit tekintve, némiképp háttérbe szorult, legalábbis a 80-as évek elejéig. De azok a gazdasági nehézségek, melyekkel a rezsim 1981-től kezdve szembesült, a Securitate vezetősége figyelmének középpontjába állította a II. Igazgatóságot. Hatáskörei egy részét kezdik kiterjeszteni a Securitate más igazgatóságaira és részlegeire is, így aztán a 80-as évek második felében a DSS tevékenységében a nemzetgazdasággal kapcsolatos ellenőrzési feladatok válnak dominánssá.

A vizsgált időszakban a gazdasági elhárítási igazgatóság több olyan hírszerzési programot dolgozott ki, melyek egy sor nagyszabású gazdasági projekt operatív biztonságára vonatkoztak. Ezek egyike volt az *Atom*-program vagy -művelet. Ezzel a személyzetet védték az információszerzési célból történő beszerzési kísérletekkel szemben, valamint biztosították a Romániának átadott új technológiákra vonatkozó bizalmas – különösen a nukleáris fűtőanyag és a nehésvíz gyártásával kapcsolatos – információk fizikai védelmét.

Egész sor ilyen program létezett, melyek az akkori román gazdaság széles spektrumát fedték le:

Mercur-akció – a nagy külkereskedelmi szerződésekkel kapcsolatos információk védelme,

Atlas – a külföldi román befektetések védelme,

Óceán – a hajóépítés, a hajózás felügyelete és a román kereskedelmi flotta üzemeltetése.²⁴

A 70-es és 80-as években Emil Macri vezérőrnagy (1927. október 9. – 1991. április 17.) vezette ezt az igazgatóságot. A sokak által bírált, kevesek által nagyra tartott tábornok a Securitate egyik vitatott alakja volt, különösen a Securitate 1989. decemberi, temesvári akcióiban való részvétele kapcsán. Életrajza szintén kevésbé ismert aspektusa, hogy tagja volt a Ioan Mihai Pacepa tábornok szökését kivizsgáló bizottságnak, ő állapította meg e lépés valódi okait és ugyanakkor állított fel pontos diagnózist a Belügyminisztériumon belül 1978-ig fennálló helyzetről. Kritikus szellemével számos ellenséget szerzett nemcsak a belügyben, de még a pártnömenklatúrában is, és ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy miért nem sikerült feljebb jutnia a minisztériumon belül.

A Securitate-ban a karrierje 1948. szeptember 4-én kezdődött, a Galaci (Galați) Regionális Securitate Igazgatóságban, ahol törzsőrmesterként kezdett. Az aradi Securitate-nál eltöltött kihelyezése után 1956. február 1-én kinevezik a Szabotázsellenes Igazgatóságon belüli 5. Államtitok-védelmi Szolgálat élére. Itt tevékenységével elnyeri a „legjobb szolgálatvezetői” minősítést, minden értékelésben ugyanis „a munkabírás, fegyelem, erkölcsi hozzáállás és szerénység” példaképének minősítették, aki „jelentős szervezőkészséggel” rendelkezett és aki képes volt „a feladatok elvégzésre mozgósítani az alárendeltségében lévő apparátust”.²⁵ 1956 őszén a Szovjetunióba küldték, a hírszerzői profilú egyéves tanfolyamra, 1963-ban pedig kinevezték a Suceavai Regionális

Securitate Igazgatóság vezetőjének. 1971. január 1-ig töltötte be ezt a tisztséget, amikor a Suceavai Felügyelőségen belül elért nagyon jó eredményei alapján kinevezték a gazdasági elhárítással foglalkozó II. Igazgatóság élére. A „nagyon szorgalmas, munka iránt elkötelezett, teherbíró”²⁶ tisztnek tartott Emil Macrit csaknem két évtizeden keresztül megtartották a tisztségében, és 60 évesen sem ment nyugdíjba, ami elég ritkán történt meg a Securitate keretében.

A Securitate főnöke, Iulian Vlad által 1989 decemberében Temesvárra küldött Emil Macri a helyi struktúrát szigorúan felderítő lépésekre utasítja, mert nem értett egyet a megtorlásokkal. Az új forradalmi hatóságok letartóztatták és a jilavai börtönbe zárták, ahol 1991. április 17-én hunyt el infarktuszban.

A II. Igazgatóság vezetőjének helyettesei közül megemlíthjük Tăulescu Traian ezredest, Bucur Claudiu vezérezredest, Stan Gheorghe őrnagyot és Flutura Dan őrnagyot.

III. Igazgatóság (kémelhárítás)

Akárcsak a többi igazgatóság esetében, a hatásköröket a 130/1972. számú rendeletben rögzítették, ezt később a 362/1972. sz. rendelettel módosították.²⁷ A Kémelhárítási Igazgatóságnak általában véve „a Románia Sz. K. ellen irányuló kém- és árulási tevékenységek megelőzése, feltárása és felszámolása céljából végzett operatív-elhárítási munka megszervezése és elvégzése” volt a feladata.

Az ilyenfajta akciókhoz a Kémelhárítási Igazgatóság állományát a hatáskörébe tartozó intézményekben fedésben dolgozó tisztek és bizonyos időszakokra kihelyezett tisztek is alkothatták.

A működési szabályzat, az utasítások és a belső dokumentumok szerint az igazgatóság hatáskörébe a hírszerző szolgálatok különböző fedőtevékenységgel – diplomaták, kereskedők, újságírók, turisták, egyetemi előadók, egyetemi hallgatók, kutatók, doktoranduszok, tengerészek, rezidensek, bevándorlók, repatriáltak – az országban tartózkodó káderei Románia területén kifejtett kémtevékenységének, valamint a román állampolgárok vagy Romániában állandó lakóhellyel rendelkező személyek által kifejtett árulási tevékenységeknek a megelőzése, feltárása és felszámolása tartozott.

A III. Igazgatóság feladatai:

– „operatív-elhárító tevékenység a hatáskörébe utalt objektumokban, hogy megelőzzék, feltárják és felszámolják az állam biztonsága ellen irányuló bűncselekményeket; az államtitok védelméről szóló 23/1971. sz. törvény, 1972. évi 19. és 18. számú HCM – MTH (*Minisztertanácsi Határozat*) alkalmazása és kapcsolatok létesítése külföldi állampolgárokkal; közvetlenül vagy a Belügyminisztérium más egységeivel együtt és a kémiszolgálatok által megcélzott más különleges jelentőségű szocialista szervezetekben lépéseket tett a titok megőrzése érdekében, az információk kiszivárgása ellenében és a kémiszolgálatoknak az államtitkok birtokában lévő személyek ellen irányuló lépései kivédéséért”;

– ellenőrzése alá vonta a külföldi kémiszolgálatok román állam területén működő kádereinek és ügynökeinek a tevékenységét, és dezinformációs lépéseket és operatív játékokat folytatott az államtitkok megvédése és az ellenfél megtévesztése érdekében;

– elemezte és feldolgozta a munkákkal és ügyekkel kapcsolatos információkat, hogy következtetéseket vonjon le a cselekvési irányvonalakról, a kémelhárítási munkában alkalmazott módszerekről, eszközökről és eljárásokról, és általánossá tegye a pozitív tapasztalatokat;

– támogatta a Belügyminisztérium oktatási rendszeréhez tartozó katonai iskolák kémelhárítási tanszékének tevékenységét a törzsanyagok kidolgozásában való részvétellel, az operatív-elhárító munkából származó egyes adatok rendelkezésre

bocsátásával, az igazgatóságban vezető tisztségeket betöltő káderek előadásaival és más olyan tevékenységekkel, amelyekre az ilyen szakirányú hallgatók képzésében szükség volt.²⁸

Szervezeti szempontból a III. Igazgatóság 14 szolgálatból, az Ellátási és Pénzügyi Irodából, Titkárságból és egészségügyi rendelőből állt. Az 1., 2., 3., 4., 5., 6., 11. és 12. szolgálatok földrajzi régiókként (Amerikai Egyesült Államok, Német Szövetségi Köztársaság és Ausztria, Franciaország és Olaszország, Görögország és Törökország, Izrael, Nagy-Britannia, más európai országok, Latin-Amerika, Ázsia és Afrika) végezték a hírszerző szolgálatok különböző fedőtevékenységgel az országba küldött ügynökei által – Románia területén – végzett kémtevékenységek, illetve a kémiszolgálatok javára végzett hírszerző tevékenységgel gyanúsított román állampolgárokkal szembeni megelőzési, megismerési, feltárási és felszámolási tevékenységüket.

A 7., 8., 9. és 10. szolgálatok a hatáskörükbe utalt objektumokban végezték a kémkedési tevékenységek megelőzése, feltárása és felszámolása céljából végzett operatív-kémelhárító munkát, lényegében az államtitok megőrzését és az információk kiszivárogtatásának megelőzését biztosítva.

A 9. szolgálat látta el a kémelhárítási tevékenységek elvégzéséhez szükséges mobil és konténeresített operatív-technikai eszközökkel az egységet; a hírszerző részlegek tisztjeivel együtt részt vett az egységen belüli operatív technikával kapcsolatos munkák elvégzésében és üzemeltetésében, és javaslatokat tett az egység megfelelő új eszközökkel történő ellátására.

A 13. és 14. szolgálatok, a Szolgáltatások, Ellátási és Pénzügyi Iroda, a Titkárság, az Operatív Nyilvántartó és az Egészségügyi Rendelő a kémelhárítási információk elemzésével és szintézisével, központi és területi ellenőrzési és irányítási, káderek kiválogatására, ellenőrzésére és megismerésére vonatkozó tevékenységi, szak- és katonai képzési, szervezési-mozgósítási, anyagi és pénzügyi ellátási, dokumentumkezelési, operatív nyilvántartási és az egységek állományának egészségügyi ellátásával kapcsolatos feladatokat láttak el.

A III. Igazgatóság biztosította a teljes logisztikát a Különleges Terrorelhárítási Harci Egység (Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă) számára is, a káderekkel, az anyagi, pénzügyi igényekkel, valamint az egység rendelőjén keresztül az egészségügyi ellátási tevékenység terén.²⁹

A III. Igazgatóság által kiszolgált objektumok:

Külügyminisztérium:
Diplomáciai Testületet Kiszolgáló Hivatal
Diplomataklub
Diplomáciai Testület Poliklinikája
Minisztertanács Főtitkársága
Központi Vezetési és Informatikai Intézet
AGERPRES külpolitikai részlege
ENSZ
UNESCO
ENSZ Demográfiai Központ
PNUD (*ENSZ Fejlesztési Programok*)
Délkelet-Európai Tanulmányok Központja
Külföldi Kulturális Kapcsolatok Román Intézete
Jogi és Nemzetközi Kapcsolatok Egyesület
Idegenforgalmi Minisztérium:
Carpați Országos Idegenforgalmi Hivatal
Tanulmányi Központ

Káderek Továbbképzési Központja
Publiturism Ügynökség
Idegenforgalmi Kiadó
Román Autóklub
Járműszállítási Idegenforgalmi Vállalat
Szórakoztatási és Idegenforgalmi Szolgáltatási Vállalat
Intercontinental Szálloda
Athenee Palace Szálloda
Ambassador Szálloda
Lido Szálloda
Nord Szálloda
Dorobanți Szálloda
Parc Szálloda
Manuc Fogadója³⁰

Az említett feladatokra tekintettel a Kémelhárítási Igazgatóságot úgy általánosan, mint a különböző részlegek szintjén létfontosságúnak tartották a politikai rezsim egyes külföldi tényezők bármilyen befolyásától vagy közvetlen beavatkozásától való megvédésében. Bár tevékenységét csak az országon belül fejtette ki, feladatai a külfölddel álltak közvetlen vagy szoros kapcsolatban. Ezért a Kémelhárítási Központnak, a CIE-vel együtt, kulcsszerepe volt Románia külpolitikai kapcsolataiban, ezek természetétől függetlenül. Ebből következik 1989 második felében tapasztalt jelentős hozzájárulása, amikor az elhárító tisztek jelezték és tájékoztatták a Securitate vezetőit a Nicolae Ceaușescu által vezetett rezsim destabilizálására irányuló, az országon kívülről és belülről kezdeményezett szándékokról, tervekről és cselekményekről.

A vizsgált időszakban három vezérőrnagy váltotta egymást az igazgatóság élén: Aristotel Stamatoiu, Ștefan Alexie és Aurelian Mortoiu. A III. Igazgatóság helyettes vezetői: Dumitru Gherguț vezérőrnagy, Ștefan Alexandru ezredes, Vergiliu Ionescu ezredes, Emil Rădulescu alezredes és Filip Teodorescu alezredes.

IV. Igazgatóság

A katonai elhárítási IV. Igazgatóság a Honvédelmi Minisztériumon, a Belügyminisztériumon és a Hazafias Gárda vezérkarain belüli katonai elhárítási tevékenység megszervezésére, koordinálására és elvégzésére szakosodott egység volt, az MI³¹ létrehozásáról, szervezetéről és működéséről szóló 130/1972. sz. (újraközölt) rendelet és az 1975-ös saját szervezeti és működési szabályzata alapján. Az említett rendelet 3. cikkelyében rögzítették, hogy *„a katonai elhárítási tevékenység célja a kémiszolgálatok vagy más hazai ellenséges elemek által a Románia Szocialista Köztársaság fegyveres erői ellen végrehajtott bármilyen ellenséges cselekmény felderítése, megelőzése és kivédése”*.

A 130/1972. sz. (újraközölt) rendeletben szereplő követelmények teljesítéséhez a IV. Igazgatóságnak a következő területeken voltak hatáskörei:

- a) a katonai elhárítási tevékenység megszervezése és elvégzése a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium központi igazgatóságain, hadsereg-, fegyvernemi, nagy egységi, egységi (szervezeti) parancsnokságain, a kémiszolgálatok vagy a fegyveres erők harci képessége ellen irányuló belső ellenséges elemek tevékenységének megelőzése, feltárása és felszámolása céljából;
- b) elhárítási lépések megszervezése a katonai egységekben az államtitok védelme érdekében és az információk kiszivárgása ellen;
- c) az államtitok védelmére vonatkozó törvény rendelkezései alkalmazásának rendszeres ellenőrzése a katonai egységekben; a parancsnokok támogatása a titkos dokumentumok nyilvántartásával, megőrzésével és kezelésével kapcsolatos

tevékenységben; az ezek elvesztésével, eltulajdonításával, módosulásával, rongálásával vagy megsemmisítésével, valamint bizonyos titkos jellegű adatok vagy információk elárulásával kapcsolatos esetek kivizsgálása;

d) operatív-elhárítási lépések alkalmazása a katonai objektumokon belül a kémiszolgálatok kádereinek és ügynökeinek felfedésére, akik katonákkal kapcsolatba kerülve vagy más eszközöket használva információkat igyekeztek gyűjteni Románia védelmi képességéről;

e) általános kémelhárítási tevékenység elvégzése azokban az objektumokban, körökben és helyeken, ahol fennálltak a fegyveres erők elleni bűncselekmények elkövetését elősegítő körülmények, feltételek vagy tényezők;

f) elvégezte a Honvédelmi Minisztérium által szervezett protokolltevékenységek elhárítási biztosítását, melyeken külföldi állampolgárok és román katonák vettek részt, hogy megvédje a kádereket a kémiszolgálatok akcióitól;

g) a parancsnokok támogatásával elhárítási lépéseket szervezett, hogy megakadályozza a katonai attasékat és más külföldi állampolgárokat abban, hogy közvetlen megfigyeléssel adatokat és információkat gyűjtsenek a katonai objektumokban zajló tevékenységekről;

h) a Belügyminisztérium operatív nyilvántartásaiban ellenőrizte a besorozásra váró fiatalokat, hogy megelőzzék a büntetett előéletű vagy különféle gyanakvásokra okot adók felvételét a katonai oktatási intézményekbe és a különleges egységekbe;

i) elhárítási tevékenységeket végzett a hivatalos, vagy magánútra külföldre utazó katonák és civil káderek körében, hogy megelőzzék a hazatérés megtagadását vagy olyan személyek elutazását, akik a viselkedésükkel árthattak az állam érdekeinek;

j) a katonai elhárítási munkára jellemző eszközökkel részt vett a repülőterek és kikötők őrzésében és biztonságának szavatolásában, hogy megelőzzék a légi úton történő szökéseket és a terrorista cselekményeket;

k) elhárítási szempontból biztosította az olyan különleges katonai tevékenységeket, mint: mozgósítási és riadóztatási gyakorlatok, taktikai hadgyakorlatok, fegyverzet, lőszer és harci mérgező anyagok, hogy ne kerüljön sor a hadsereg elleni ellenséges cselekményekre, és időben jelentsék a parancsnokoknak (vezetőknek) és a pártszerveknek azokat az okokat vagy jelenségeket, melyek rendkívüli eseményekhez vezethetnének;

l) elhárítási lépésekkel támogatta a parancsnokokat (vezetőket) a fegyverzetek, lőszerek, robbanóanyagok, harci mérgező és radioaktív anyagok eltulajdonítása, valamint a fegyveres szökések megelőzésére irányuló tevékenységekben; nyomozást végzett a fegyverzet- és lőszer-eltulajdonítással gyanúsított személyek ellen, és ilyen típusú elvesztési vagy elidegenítési esetekben a parancsnokokkal együtt végezte a nyomozást;

m) a szakegységekkel együtt részt vett a külföldi kémiszolgálatok dezinformálását célzó lépések kidolgozásában és alkalmazásában, valamint a különleges egységek fedőtörténeteinek fenntartásában;

n) a főparancsnok látogatásai alkalmával vagy más utasítások esetén részt vett a katonai egységeken belüli biztosítási és őrzési tevékenységekben;

o) tanulmányokat és tájékoztatásokat készített a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium részére a következőkről: a kémiszolgálatok vagy más honi elemek hadsereg ellen irányuló tevékenységei, a katonai információk kiszivárgását és különleges események létrejöttét elősegítő vagy megkönnyítő okok és körülmények, a katonai elhárítási munkából levonható következtetések és a szükséges lépések;

p) a haderők parancsnokainak és pártszerveinek támogatása a katonák és a civil káderek éberségének fokozásában, részt véve az utóbbiak elhárítási felkészítésében;

r) operatív-felderítő tevékenységet folytatott a börtönök állam biztonsága elleni bűncselekmények miatt elítélt foglyai, valamint a foglyok más kategóriái és az internált kiskorúak körében, akik viselkedésükkel az elhárítási tevékenység alanyai lehetnek;

s) a határsértési bűncselekmények megelőzése és megakadályozása érdekében különleges felderítő-követő tevékenységet folytatott a határőrségi egységek és magasabb egységek – ahol voltak határvédelmi elhárító tisztek – őrzési területén, a területi biztonsági szervek által kiszolgált objektumok kivételével, és támogatta az

ezen a területen tevékenykedő rendőrőrsök vezetőit az általános felderítő megfigyelés megszervezésében és elvégzésében.³²

A fentebbi feladatok ellátásában a következő kötelezettségekkel és jogokkal rendelkeztek a katonai elhárítási szervek:

a) kémelhárító hálózat létrehozása a Honvédelmi Minisztériumon belüli, a Belügyminisztérium egységeihez és a Hazafias Gárdák vezérkaraihoz tartozó, valamint a katonai objektumokban található tisztekből, műszaki tiszthelyettesekből, tiszthelyettesekből, sorkatonákból és civil káderekből;

b) a parancsnokok és a pártszervek tájékoztatása a negatív lelkiállapotokat vagy az egységek harcképességét hátrányosan befolyásolni képes tevékenységeket elősegítő okokról, illetve a különleges események megelőzéséhez szükséges támogatás megadása;

c) a katonai egységeken belül előkészítő tevékenységet végeztek a törvény által a biztonsági szervek hatáskörébe helyezett bűncselekmények kivizsgálásához, és a szakszervekkel együtt részt vettek a szabotázs és diverzió gyanúját felvető különleges események, a légi és hajókatasztrófák, a fegyverek, lőszer, robbanóanyagok, mérgező vagy radioaktív anyagok eltulajdonításával vagy elvesztésével járó események kivizsgálásában;

d) igazoltatást követően megállapították a törvényi rendelkezéseket megsértő vagy ezzel gyanúsított katonák és személyek kilétét;

e) a szolgálati feladatok ellátása érdekében, a törvényi rendelkezések által meghatározott esetekben és feltételekkel behatoltak magánszemélyek lakásába;

f) amikor egyes katonai egységek katonái vagy civil káderei elkövették a büntető törvénykönyvben szereplő bűncselekmények valamelyikét, a katonai elhárítási szervek a nyomozás megkezdése és az ügy megoldása érdekében megküldték a Vizsgálati Igazgatóságnak a bűncselekmény elkövetését tanúsító anyagokat.

Tettenéres bűncselekmények esetén a katonai elhárítási szervek lépéseket tettek a katonák vagy civil káderek őrizetbe vétele érdekében, és azonnal jelentették ezt a parancsnokoknak (vezetőknek) és – esetenként – az illetékes pártszerveknek. Az elhárító tiszteknek az elhárítással kapcsolatos feladatok ellátása érdekében hozzáférésük volt az általuk elhárítási szempontból biztosított egységek minden munkarészlegéhez (szervezés-mozgósítás, titkos dokumentumok, titkosítás stb.).³³

A katonai elhárítási igazgatóság szervezete a Honvédelmi Minisztérium és a M.I. struktúráját követte, a belügyminiszter által elfogadott szervezeti alapszabályzat alapján és elhárítási szolgálatok és irodák működtek az alárendeltségében. A katonai elhárítási szolgálatok a Honvédelmi Minisztérium és Belügyminisztérium Fővezérkara, hadsereg- és fegyvernem-parancsnokságok (illetve az azoknak megfelelő szervek) mellett működtek, és olyan elhárítási irodák alkották, melyek az alárendelt egységekben működtek.

A katonai elhárítási igazgatóság struktúrája a következő volt:

a) 1. szolgálat – a Honvédelmi Minisztérium következő egységeiben biztosította az elhárítási tevékenységet: Hírszerző Igazgatóság; Egészségügyi Igazgatóság; Hadtörténeti Kutatási Intézet; Titkársági-Jogi Intézet; Pénzügyi Igazgatóság; Katonai Bíróságok Igazgatósága; Katonai Ügyészség, külföldi attasék és katonák, katonai dezinformáció, protokolltevékenységek, külföldi katonai delegációk; ellenőrzési és irányítási tevékenység.

b) 2. szolgálat – az operatív technika kezelése: beszerelés, karbantartás, javítás, fotózás-filmezés.

c) 3. szolgálat – káderek és oktatás a következő részlegekkel: káderek, oktatás, szervezés-mozgósítás és elhárítási felkészítés.

d) 4. Iroda – tájékoztatás és dokumentáció.

e) 5. Iroda – titkárság.

f) 6. szolgálat – a belügyi csapatok katonai elhárítása, a következő elhárítási irodákkal: Securitate-csapatok, a bukaresti, craiovai, temesvári, kolozsvári, brassói, konstancai Securitate-dandárok parancsnoksága, a tűzoltósági parancsnokság.

g) 7. szolgálat – a Milícia Főfelügyelőségének katonai elhárítása a következő elhárítási irodákkal: Milícia Főfelügyelősége, Bukarest Megyei Jogú Város Felügyelősége, valamint a Belügyminisztérium megyei felügyelőségeinek, illetve az Állami Levéltár Főigazgatósága és az Útleveél Igazgatóság milicista elhárító tisztjei.

h) 8. szolgálat – a Börtönök Főigazgatósága katonai elhárításának a börtönök elhárító tisztjei voltak alárendelve.

i) 9. Iroda – a Belügyminisztérium Szolgáltatási és Ellátási Parancsnoksága számára.

j) 10. Iroda – tartalékosok: a Belügyminisztérium katonai iskoláinak elhárító tisztjei voltak alárendelve.

k) 11. szolgálat – a Fővezérkar katonai elhárítása, az alábbi elhárítási irodákkal: Fővezérkar és Katonai Akadémia; a híradócsapatok parancsnoksága és a bukaresti, kolozsvári, bákói (Bacău) területi parancsnokságok.

l) 12. szolgálat – a Honvédelmi Minisztérium fegyvernemi parancsnoksági és főigazgatósági katonai elhárítása, az alábbi irodákkal: Gyalogsági és Páncélos Parancsnokság; Tüzérségi Parancsnokság; Utász Parancsnokság; Szolgáltatási Parancsnokság; Ellátmányi Főigazgatóság; Vasúti Dandár; Út- és Hídépítő Dandár.

m) 13. szolgálat – a 2. Hadsereg katonai elhárítása, a következő elhárítási irodákkal: Hadsereg-parancsnokság; 1. Gépesített Hadosztály; 2. Gépesített Hadosztály; 9. Gépesített Hadosztály; 10. Gépesített Hadosztály; 57. Tankadosztály; 67. Gépesített Hadosztály; 4. Hegyivadász Dandár.

n) 14. szolgálat – a 3. Hadsereg katonai elhárítása, a következő elhárítási irodákkal: Hadsereg-parancsnokság; 6. Tankadosztály; 11. Gépesített Hadosztály; 81. Gépesített Hadosztály; 2. Hegyivadász Dandár.

o) 15. szolgálat – a Területi Légvédelmi Parancsnokság katonai elhárítása, a következő elhárítási irodákkal: Területi Légvédelmi Parancsnokság; 16. Területi Légvédelmi Hadosztály; 34. Területi Légvédelmi Hadosztály; 1. Légvédelmi Rakétadandár; 11. Légvédelmi Rakétaezred; Polgári Légügyi Parancsnokság – Román Légi Társaság (TAROM).

p) 16. szolgálat – a Haditengerészeti Parancsnokság katonai elhárítása, a következő elhárítási irodákkal: a Haditengerészet és a Rakétahordozó Hajók Dandárjának Parancsnoksága; 42. Haditengerészeti Hadosztály; konstancai haditengerészeti egységek.

r) 17. szolgálat – a határőr csapatok parancsnokságának katonai elhárítása, az 1., 2., 3., 4., 5., 9. határőrdandárok elhárítási irodáival és a határrendészeti elhárítási irodával.³⁴

Minden egyes részlegnek jól meghatározott hatáskörei voltak:

a) 1. szolgálat:

– megszervezte és elvégezte az igazgatóság vezetője által meghatározott katonai elhárítási tevékenységet a Honvédelmi Minisztérium központi igazgatóságaiban, amelynek célja a kémiszolgálatok vagy az ellenséges elemek ezen egységek harci képessége ellen irányuló cselekedeteinek megelőzése, feltárása és felszámolása;

– a III. Igazgatóság szolgálataival együttműködve lépéseket tett a katonai attasék és más külföldi állampolgárok, valamint a Romániában akkreditált külföldi képviselőket meglátogatók tevékenységének ellenőrzésére és dokumentálására;

– lépéseket tett és támogatta a többi elhárítási szolgálatot azoknak a turistáknak és más külföldi állampolgároknak a beazonosításában és ellenőrzésében, akik gyanús kapcsolatokat alakítottak ki katonákkal és civil káderekkel, vagy a hadsereggel kapcsolatos ügyek iránt érdeklődtek;

- elhárítási biztosítást nyújtott az országba látogató külföldi katonai delegációknak, és támogatást nyújtott a többi szolgálatnak a Honvédelmi Minisztérium külföldre utazó delegációi elhárítási biztosításához;

- a III. Igazgatóság szolgálataival és a többi elhárítási szolgálattal lépéseket tettek azoknak a protokolltevékenységeknek az elhárítási biztosításához, melyeken katonai káderek és diplomaták vagy más külföldi állampolgárok vettek részt;

- a szakosodott egységekkel közösen együttműködtek a kémszolgálatok bizonyos különleges katonai objektumokkal vagy tevékenységekkel kapcsolatos dezinformációját szolgáló lépések kidolgozásában és végrehajtásában, valamint az egyes különleges egységek fedőtörténeteinek fenntartásában;

- lépéseket dolgozott ki és koordinálta a többi elhárítási szolgálat tevékenységét az ellenséges tartalmú, a katonai egységekben megjelent vagy terjesztett iratok szerzőinek azonosítása érdekében;

- az igazgatóság vezetőjének utasítására végrehajtotta a katonai elhárítási apparátus ellenőrzésével és irányításával kapcsolatos tevékenységet.³⁵

b) 2. szolgálat:

- a technikai eszközöknek a bukaresti helyőrséghez tartozó elhárítási szervek általi használatából származó anyagok továbbítását biztosította;

- elvégezte a technikai eszközök telepítését és megszervezte az üzemeltetésüket;

- fényképezésekkel, filmezésekkel, vagy más eszközökkel részt vett egyes diplomaták vagy más külföldi állampolgárok katonai egységek közelében, protokolltevékenységek vagy más különleges katonai akciók alkalmával végzett tevékenységének dokumentálásában;

- ellenőrizte és támogatást nyújtott az igazgatóság többi részlegének a felszerelésükhöz tartozó technikai eszközök megfelelő karbantartásához és üzemeltetéséhez.³⁶

c) 3. szolgálat:

- végrehajtotta az összes, káderekkel kapcsolatos feladatot: a személyzeti állomány szabad tisztségeibe felvenni szándékozott személyek kiválasztása és ellenőrzése, az igazgatóság tevékenységének támogatása a káderek kinevelésében, előmenetelében és a kádertartalék-képzésben; összeállította és bemutatta az előléptetésekhez, kitüntetésekhez, kinevezésekhez és leváltásokhoz, nyugdíjazásokhoz szükséges dokumentációt; biztosította az igazgatóság kádereinek személyes nyilvántartását;

- összeállította a Belügyminisztérium vezetősége által kért és az igazgatóság személyzeti állományának módosításához szükséges káder- és oktatási ügyekkel kapcsolatos feladatokat;

- elvégzett különféle, az igazgatóság vezetősége által elrendelt tevékenységet a szak- és katonai képzés megszervezése és végrehajtása terén; jelölteket javasolt a katonai iskolákba, tovább- és szakképzésekre, valamint a Katonai Akadémiába vagy más felsőoktatási intézményekbe;

- végrehajtotta az igazgatóság mozgósítási feladatait, és javaslatokat tett a felszerelésre és az ellátmányra; biztosította a mozgósítások esetén az igazgatóság állományába tartozó tartalékos tisztek, műszaki tiszthelyettesek és tiszthelyettesek nyilvántartását;

- összeállította a Honvédelmi Minisztérium katonái és civil személyzete elhárítási felkészítési programjának tervezetét, valamint más ezzel kapcsolatos beszámolókat; biztosította olyan anyagok sajtón, filmekben és nyomtatványokon keresztüli terjesztését, melyek hozzájárulhattak a lakosság elhárítási felkészítéséhez.³⁷

d) 4. Iroda:

- tájékoztató anyagokat készített a fegyveres erőkon belüli legkülönösebb ügyekről és eseményekről;
- tanulmányokat és összefoglalókat készített a külföldi kémszolgálatok által a hadsereg ellen alkalmazott módszerekkel és eszközökkel kapcsolatos főbb kérdésekről;
- részt vett a munkatervezési anyagok összeállításában, és figyelemmel kísérte az előírt feladatok végrehajtását;
- összeállította és folyamatosan frissítette a katonai elhárítási tevékenység elvégzéséhez szükséges központosított nyilvántartásokat;
- támogatta a szolgálatok által kifejtett tájékoztatási tevékenységet.³⁸

e) 5. Iroda:

- végrehajtotta az igazgatóság összes titkársági feladatát, és megszervezte az állam- és szolgálati titoknak tekintett dokumentumok nyilvántartását, megőrzését, sokszorosítását és kezelését; támogatta és ellenőrizte az elhárítási szolgálatokat és irodákat az ezzel kapcsolatos tevékenységükben, és a munka javítására vonatkozó javaslatokat tett az igazgatóság vezetőjének;
- javaslatokat tett a CIS-alap (*Cheltuieii Informative Speciale – Különleges Hírszerzési Költségek*) tervezésére, nyilvántartotta az igazgatóság keretében ebből az alapból történt kifizetéseket;
- összeállította és folyamatosan frissítette az igazgatóság riadóztatási tervét.³⁹

A katonai elhárítás 6–8. és 11–17. szolgálatainak, valamint 9. és 10. irodáinak szigorúan csak az elhárítási tevékenységük tárgyát képező egységekkel és objektumokkal kapcsolatosan voltak feladataik; a 8. szolgálat az állam biztonsága elleni bűncselekmények miatt elítélt, valamint olyan rabok körében végzett operatív-felderítő tevékenységet, akik a viselkedésükkel az elhárítási tevékenység alanyaivá váltak;

A 17. szolgálat, a határsértési bűncselekmények megelőzésére és felszámolására irányuló feladatain kívül, különleges felderítő tevékenységet végzett a határőrségi egységek és nagyegységek őrzésébe tartozó területeken – ahol voltak határővezeti elhárító tisztek –, a területi biztonsági szervek által kiszolgált objektumok kivételével, támogatást nyújtott az ezekben a körzetekben tevékenykedő Milícia-őrsök vezetőinek az általános felderítői felügyelet megszervezéséhez és végrehajtásához.⁴⁰

A Katonai Elhárítási Igazgatóság tevékenységére vonatkozó záró rendelkezések közül meg kell említeni azokat, amelyek a katonai elhárító tisztek jogállását szabályozták: a Katonai Elhárítási Igazgatóság állományát a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium politikailag-ideológiailag és katonailag jól felkészült és ugyanakkor az elhárítási munkához szükséges képességekkel is rendelkező tisztekből, műszaki tiszthelyetteseiből és tiszthelyetteseiből töltötték fel; az elhárító tisztek azon egység fegyvernemének egyenruháját viselték, amelyben a tevékenységüket végezték, egyes operatív ügyek megoldásához civil és szolgálati ruházatot is használhattak.

A katonai felkészítést a teljes állomány az egységeken belül, azon a szinten végezte, melyet elhárítási szempontból biztosított.⁴¹ A többi igazgatóságtól eltérően a katonai elhárítás belügyi egységeken belüli tevékenysége egy sor, a belső szabályzatban rögzített jellegzetességet feltételezett – az elhárítási szervek a felderítési tevékenység összes eszközét használhatták, a következő megkötésekkel:

a) Nem lehetett együttműködőket vagy informátorokat beszervezni a Securitate és a Milícia már operatív-felderítő tevékenységet végző tisztjei, műszaki tiszthelyettesei és tiszthelyettesei közül. Különleges esetekben, amikor más forrásokból nem lehetett ellenőrizni a fentebbiek körébe tartozó személyekre vonatkozó információkat, az egységek parancsnokai (vezetői), az elhárítási szervek kérésére, ilyen értelmű szolgálati feladatot adhattak a beosztottnak.

b) A Belügyminisztérium hivatásos állománya és civil személyzete nem kerülhetett be a megfigyelési dossziékba és az operatív nyilvántartásokba sem.

c) A Belügyminisztérium hivatásos állományából és civil személyzete köréből kikerülő együttműködők, az informátorok, a rezidensek és találkozási lakásokat fenntartók hálózatba való felvételére és eltávolítására vonatkozó engedélyeket a belügyminisztérium utasítására adták ki.

d) A katonai elhárítási szervek elhárító hálózatát alkotó, a Securitate- és tűzoltóegységek sorkatonáiból, a katonai iskolák diákjaiból, civil személyzet tagjaiból, rabokból és átnevelési központokba internált kiskorúakból beszervezett személyekről nem készült személyi anyag.

A Katonai Elhárítási Igazgatóság támogatást nyújtott a Börtönök Főigazgatóságának azon káderek ellenőrzéséhez, irányításához és felkészítéséhez, akiknek a rabok és az átnevelési központokba internált kiskorúak körében folytatott felderítő felügyelet volt a feladatuk.

A Katonai Elhárítási Igazgatóság jelentette a Belügyminisztérium vezetőségének azokat az előfeltételeket és tényeket, melyek rendkívüli eseményekhez vagy anyagi károkhoz, egyes káderek nem megfelelő viselkedéséhez és a munkajogi normák megsértéséhez, negatív hangulathoz, visszaélésekhez vagy olyan más helyzetekhez vezethettek, melyek árthattak a belügyi egységek harci és cselekvési képességeinek.⁴²

Az igazgatóságon rendszeresen összeállított dokumentumok:

1. Hírigény (évente)
2. Munkaterv (negyedévente)
3. Közlönyök és tájékoztató jelentések a Belügyminisztérium, a Honvédelmi Minisztérium vezetőségének és a RKP KB katonai és jogi ügyekért felelős részlegének – az anyagok összeállítása naponta vagy igény szerint történt.
4. A minisztérium vezetőségétől kapott feladatok végrehajtásának cselekvési terve – rendszeresen.

Az anyagokat az igazgatóság vezetősége és az igazgatóság tájékoztatási-dokumentációs irodája készítette.⁴³

A katonai elhárítással foglalkozó IV. Igazgatóság állandó vita tárgya volt a két minisztérium: a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium között. Az a tény, hogy az igazgatóság a Belügyminisztériumnak volt alárendelve, és hogy ezen minisztérium minden káderét – még a saját szabályzatokon keresztül is – védtek az elhárítással szemben, állandó elégedetlenséget okozott a Honvédelmi Minisztériumban. Ezenkívül a IV. Igazgatóság kádereinek több mint 90 százaléka a hadsereg legjobb tisztjei közül került ki, akiket vagy a katonai iskolákban, vagy a katonai akadémián szereztek be. Ezekhez társult az is, hogy a Securitate vezetői a katonai elhárításon keresztül minden további nélkül betekintést kaptak a hadsereg ügyeibe. Ezért aztán mindkét fél gyakran vádolta a másikat árulással vagy beavatkozással.⁴⁴

A IV. Igazgatóságot a vizsgált időszakban egymást követően Florea Gheorghe vezérőrnagy és Vasile Gheorghe altábornagy vezette. Az igazgatóság vezetőjének helyettesei a következők voltak: Pețanța Dumitru alezredes, Uță Mihai őrnagy, Chelariu Stelian alezredes, Petrea Ioan ezredes, Ștefan Constantin ezredes.

A biztonságért és őrzésért felelős V. Igazgatóságot már 1973 augusztusában létrehozták, és az RKP vezetőségének őrzése, valamint a Romániába látogató állam- és kormányfők, valamint külföldi delegációk védelme volt a fő feladata. A hatáskörébe tartozott a RKP KB székházainak őrzése is. Ezt az igazgatóságot a 80-as években Marin Neagoe vezérőrnagy vezette.

VI. Igazgatóság – Vizsgálati

A Belügyminisztérium belső szabályzata és utasításai szerint ez az igazgatóság a következő hatáskörökkel rendelkezett:

- bűnvádi nyomozás a Securitate nyomozószerveinek hatáskörébe tartozó bűncselekmények esetében;
- a biztonsági operatív-hírszerző szervek által elfogadott és közvitára bocsátott figyelmeztető lépések törvényességének ellenőrzése;
- az őrizetbe vételi és előzetes letartóztatási helyek kialakítása;
- tanulmányok kidolgozása a bűnözés helyzetéről, okairól és a szükséges lépésekről. Negyedévente tájékoztatókat készített a legfontosabb ügyekkel kapcsolatos bűnvádi nyomozásról, melyeket bemutatott a Belügyminisztérium vezetőségének.⁴⁵

Az igazgatóság szervezeti felépítése:⁴⁶

Az egység vezetősége

I. Szolgálat – a Securitate nyomozószerveinek hatáskörébe tartozó bűncselekmények kivizsgálása.

II. Szolgálat – műszaki-operatív tanulmányok és eljárások.

Titkárság és különleges ügyek.

A IV. Igazgatóság fogdájának őrzéséért és kiszolgálásáért felelős alegység:

- fogdaőrzés;
- letartóztatottak egészségügyi ellátása;
- fogda kiszolgálása.

Létszám: 40 tiszt, 33 tiszthelyettes, 13 civil alkalmazott.⁴⁷

A Securitate, bár rendelkezésére állt ez az igazgatóság, nagyon sok helyzetben inkább fedetten dolgozott. Az általa biztosított információk alapján az ellenséges személyeket a Milícia „nyugtatta le” éppen azokra a tettekre történő hivatkozással, melyek köztörvényes bűncselekményeknek számítottak, és melyek miatt bűnvádilag felelősségre vonhatók voltak. A Securitate csak nagyon nyilvánvaló ügyekben – Paul Goma, Vlad Georgescu stb. – folytatott bűnvádi nyomozást, és akkor is csak politikai döntés alapján és kémkedési ügyek kivizsgálásának ürügyén. Ezen ügyek egyikében sem jutottak el bírósági perig.⁴⁸

Ezzel szemben a bűnvádi nyomozásokért felelős VI. Igazgatóság „hasznosnak” bizonyult a motrui sztrájkjal (1981), a brassói tüntetésekkel (1987. november 15.), a Mircea Răceanu-üggyel, a „hatok levelének” szerzőivel (a Vizsgálati igazgatósággal „elbeszélgetők” egyike Gheorghe Apostol⁴⁹ volt) stb. kapcsolatos nyomozásokban.

Az igazgatóságot a 80-as években Vasile Gheorghe ezredes vezette. A helyettesek között volt: Ilie Avădani ezredes és Pătru Morariu ezredes.

A szocialista országokért felelős független elhárítási egység (UM 0110)

Az 1978 szeptemberének végén létrehozott 0110-es Katonai Egység a korábbi UM 0920/A jogutódja volt. A szovjet tömbhöz tartozó országokkal kapcsolatos kémelhárítással, a szovjet titkosszolgálatok Románia területén kifejtett tevékenységének figyelésével, az ügynökhálózatuk felderítésével és felügyeletével, valamint a nómenklatúrában fontos pozícióban lévő források semlegesítésével foglalkozott. Az UM 0110 legutolsó parancsnoka, Victor Neculicioiu 1990 utáni nyilatkozata szerint a KGB Romániával szembeni műveleti helyzete „eléggye egyértelmű” volt, és ugyanolyan ellenségesnek tekintették, „mint bármely másik nyugati állam” hírszerző szervét. Az

egység négy igazgatóságából állt, ebből kettő kizárólag a KGB és a GRU romániai műveleteivel foglalkozott, egy másikat (ugyanakkora létszámmal és forrásokkal, mint az előző kettő) a magyar és a jugoszláv kémszolgálat műveleteinek visszaverésére szánták, míg az utolsó a többi szocialista ország vagy az ázsiai, afrikai és latin-amerikai szovjetbarát rezsimiek hírszerző szolgálataival foglalkozott.⁵⁰

Az egységnek Victor Neculicioiu vezérőrnagy volt az utolsó parancsnoka, akinek Vasile Lupu ezredes volt a helyettese. Az UM 0110 állományába 1989 decemberében 264 tiszt, 8 távközlésre és operatív technikára szakosodott tiszt, 15 tiszthelyettes és 17 polgári alkalmazott tartozott.

A Kulturális, Sajtó- és Kiadói Szolgálat a 130/1972. sz. rendelet alapján működött, a belügyminiszter utasítására jött létre, és tevékenységét „*a párt dokumentumok, a hatályos törvények, utasítások és útmutatások alapján fejtette ki, a Belügyminisztérium apparátusának nevelése, képzése és tájékoztatása, valamint a lakosság soraiban kifejtett propaganda területén. A különböző területeken végzett tevékenységében az egységet támogatja a Politikai-ideológiai, Kulturális, Sajtó, Kiadói és Filmművészeti Bizottság, együttműködik a Belügyminisztérium Káder- és Oktatási Igazgatóságával, a minisztérium többi egységével, szervével és alakulatával, a központi sajtószervekkel, a kulturális intézményekkel és alkotói szövetségekkel*”.

A feladatok közül kiemelendő: a *Securitatea* belső szakközlöny megszervezése és szerkesztése, az *În slujba patriei* (A haza szolgálatában) hírlap és a *Pentru Patrie* (A hazáért) folyóirat szerkesztőségeinek, valamint az M.I. Filmkészítő Szolgálatának irányítása és ellenőrzése. A Kulturális Szolgálat ellenőrizte a *Revista Arhivelor* (Levéltárak Folyóirata), a *Paza contra incendiilor* (Tűzesetek elleni védelem), a *Buletinul miliției* (Rendőrségi Közlöny), a *DGP Buletinul internje* (Belső Közlöny), a *Reeducarea minorilor* (Kiskorúak Átnevelése) közlöny, a *Buletinul trupelor de securitate* (Securitate-csapatok közlönye) és a *Buletinul pompierilor* (Tűzoltók Közlönye) szerkesztőségi tevékenységét.

A Kulturális, Sajtó- és Kiadói Szolgálat a központi Securitate-, Milícia- és börtönegységek támogatásával megszervezte „*a lakosság körében végzett propagandatevékenységet a törvények népszerűsítése és az állampolgároknak az államtitok, a szocialista tulajdon, a személyek, a közrend és köznyugalom védelmével kapcsolatos bűncselekményekről történő tájékoztatása érdekében*”, e célból együttműködve a sajtóval, a rádió-televízió társasággal, a művészeti és kulturális intézményekkel stb.⁵¹

Az Elemző, Dokumentációs és Nyilvántartási Munkaközösség összesítette és foglalta össze a Belügyminisztérium központi és helyi egységei által megszerzett adatokat és információkat; összeállította az *Arta* (Művészet) c. tájékoztató közlönyt vagy más anyagokat a minisztérium és a központi egységek vezetőségének operatív tájékoztatása érdekében; kidolgozta és az M.I. egységek rendelkezésére bocsátotta a terrorizmus elleni fellépésre szánt egységek felkészítéséhez szükséges dokumentumokat; megszervezte és vezette a terrorista csoportosulásokhoz tartozással gyanúsított összes külföldi vagy román állampolgár és kapcsolataik operatív nyilvántartását; elvégezte a területtel kapcsolatos titkársági feladatokat és nyilvántartotta az egységbe be- és onnan kikerülő dokumentumokat; megoldotta a CIS-alap felhasználásával kapcsolatos ügyeket.

Az Operatív Technikai Munkaközösség tanulmányozta és az Operatív Technikai és Távközlési Parancsnoksággal, valamint a Szolgáltatási és Ellátási Parancsnoksággal együtt

– kidolgozta a terrorista csoportosulások felszereléséhez tartozó robbanóanyagok hatástalanításához szükséges eljárásokat és módszereket, valamint az egységek fegyverzetrel és más különleges harci eszközökkel történő ellátását;

- végrehajtotta az egység hatáskörébe tartozó személyek csomagjainak titkos átkutatását; mobil műszaki eszközök felhasználásával felvételeket készített és lefényképezte a titkos házkutatások során talált anyagokat;
- biztosította az egység felszereléséhez tartozó távközlési eszközök működését és a terrorista cselekmények kivédését szolgáló lépések végrehajtásában részt vevő egységekkel fenntartott (rádió) kapcsolatok megfelelő állapotát.

Informatikai és Dokumentációs Központ (Centrul de Informatică și Documentare – CID)

A CID *Szervezeti és működési szabályzatát* a Belügyminisztérium létrehozásáról, szervezetéről és működéséről szóló, 1972. április 19-i 130. sz. rendelet határozatai alapján állították össze. Megemlítendő, hogy ennek kidolgozásában figyelembe vették az informatikai tevékenység egységes megszervezéséről szóló 1973. augusztus 22-i 499. sz. rendelet, a Belügyminisztérium Számítógépes Központjának létrehozásáról szóló 1970. július 14-i 987. sz. MTH (*Minisztertanácsi Határozat*), a Dokumentációs Tájékoztatási Hivatal létrehozásáról és működéséről szóló 1974. április 25-i 138. sz. rendelet és az 1974. december 19-i 1598. sz. MTH rendelkezéseit is.⁵²

Szervezetét illetően az Informatikai és Dokumentációs Központban négy különálló tevékenységi részleg működött, melyek fő célkitűzései, munkakapcsolatai és szervezeti struktúrái a következőképpen néztek ki:

Az 1970. július 14-i 987. sz. MTH alapján létrehozott Számítógépes Központ fő célja az MI központi és területi egységei információs rendszerének tökéletesítése volt az adatok és az információk feldolgozásának automatizálásával.

Feladatai ellátása során együttműködött vagy munkakapcsolatokat tartott fenn a Milícia Főfelügyelőségével, a Belügyminisztérium főigazgatóságaival, parancsnokságaival, igazgatóságaival és más központi és helyi egységeivel, valamint más gazdasági intézményekkel és szervezetekkel, számítógépes központokkal vagy bizonyos számítástechnikai felszereléseket, dokumentációkat és tapasztalatcseréket biztosító külföldi cégekkel.

Az informatikai tevékenység egységes megszervezéséről szóló 1973. augusztus 22-i 499. sz. rendelet rendelkezéseinek megfelelően a Számítógépes Központ struktúrája 3 műhelyből, 2 munkaközösségből és egy alakulatból, nevezetesen a programmodelleket és -rendszereket kidolgozó, felszerelésfejlesztő, felkészítő munkaközösségből; az informatikai rendszereket tervező és szervező (elemző) műhelyből; a programozási műhelyből; az informatikai rendszerek bevezetéséért felelős munkaközösségből; a felszereléseket üzemeltető műhelyből; a karbantartási és javítási alakulatból állt.

A Számítógépes Központ feladatai:

1. a Belügyminisztérium, valamint egységei specifikus igényeit kielégítő informatikai rendszerek tervezésével kapcsolatos kutatások elvégzése, modellek kidolgozása és végrehajtása, lehetőség szerint tipizált tervek alkalmazásával;
2. részt vett az információs rendszereknek a Belügyminisztérium parancsnokságainak, főigazgatóságainak és igazgatóságainak profiljába illeszkedő racionalizálásában és tökéletesítésében;
3. elvégezte az adatok számítógépes feldolgozását, figyelemmel kísérve ezek hatékony felhasználását;
4. az automata feldolgozásra kijelölt egységeknél elvégezte és megszervezte az adatok előkészítését;
5. javaslatokat tett a számítástechnikai felszerelések beszerzésére;

6. programokat és programcsomagokat dolgozott ki és alakított át, és biztosította a frissítésüket;

7. biztosította saját káderei kiképzését a szükséges szakterületekre, a Független Káder- és Oktatási Szolgálattal együttműködésben előkészítette az automata feldolgozásra kijelölt vagy adatgazda-egységek informatikusainak képzését, biztosította azoknak a személyeknek a kiképzését, akiket a Számítógépes Központba bekerülő és az onnan kikerülő adatok és információk begyűjtésében, kodifikálásában, átadásában és fogadásában terveztek felhasználni;

8. technikai szakmai támogatást nyújtott a Belügyminisztérium informatikai rendszereket használó egységeinek.⁵³

Az Operatív Nyilvántartási, Tájékoztatási és Dokumentációs Részleg volt a Securitate apparátusának azon szakintézménye, melynek hatáskörébe az Állambiztonsággal és a levéltári anyagok megőrzésével kapcsolatba kerülő személyekre és esetekre vonatkozó adatok és információk feldolgozása, rendezése, valamint nyilvántartások és archívumok segítségével történő hasznosítása tartozott.

Az Operatív Nyilvántartási, Tájékoztatási és Dokumentációs Egység két szolgálatból állt, nevezetesen az Általános Nyilvántartási Szolgálatból és a Dokumentációs Tájékoztatási Hivatalból. Az egység feladatai a következők voltak:

1. feldolgozta a központi és megyei biztonsági egységek és a Belügyminisztérium Bukaresti Felügyelősege operatív-hírszerző munkájának tárgyát képező esetekre és személyekre vonatkozó adatokat és nyilvántartási információkat;

2. a belügyminisztérium utasításai alapján megszervezte a Securitate nyilvántartásait, és az operatív helyzet alakulásától függően javaslatokat tett tartalmuk javítására;

3. támogatta a Securitate és a Milícia szervei operatív-hírszerző lépéseinek a megvalósulását, megfelelő gyorsasággal a rendelkezésükre bocsátva az általuk kért adatokat és információkat;

4. rugalmas adatfogadási, -tárolási és -kiadási formák kialakításával biztosította a Securitate-nyilvántartások használhatóságát;

5. gondoskodott a Securitate-nyilvántartások használhatóságáról és hatékonyságáról, az adatok folyamatos bevitelével és a bekövetkező módosulások átvezetésével biztosítva azok frissítését;

6. a Securitate-nyilvántartásokban megtalálható adatok alapján tanulmányokat és elemzéseket készített, amelyeket a döntéshozók rendelkezésére bocsátott;

7. biztosította a szükséges dokumentációs háttérrel ahhoz, hogy a Securitate-egységek hasznosíthassák a nyilvántartásokban szereplő – kategóriákba sorolt – esetek és személyek anyagát, hogy ezekből hasznos következtetéseket vonhassanak le operatív tevékenységükkel kapcsolatosan, továbbá ez a háttér visszajelzést adott a megtett intézkedéseik stádiumáról, üteméről, szintjéről és hatékonyságáról;

8. irányítási és támogatási tevékenységet végzett a területi egységek nyilvántartási szerveinél.⁵⁴

Az Általános Nyilvántartási Szolgálat szintén jól meghatározott feladatokat látott el:

1. megszervezte az országos általános dokumentációs kartotékozást és a nyilvántartási munka útmutatásai által leírt kategóriákba beleillő személyekre vonatkozó különleges nyilvántartásokat, végrehajtva az adatok frissítését az az ezen személyek operatív helyzetében bekövetkezett változások átvezetésével;

2. biztosította a munkabázis, a hírszerző hálózat nyilvántartásába, a különleges nyilvántartásokba újonnan bekerült személyekre vonatkozó, valamint a Securitate-archívumok operatív feldolgozásából keletkezett adatok bevezetését az általános dokumentációs kartotékrendszerbe;

3. biztosította a Securitate központi egységei munkabázis-nyilvántartásának, valamint a Securitate-szervek különleges megfigyelése alatt országosan álló személyek és esetek nyilvántartásának használhatóságát;

4. tájékoztatta a központi és megyei egységek vezetőségét a haladó jellegű vagy a munkabázis részét képező egyes személyi kategóriák összetételére vonatkozó változásokról;

5. a Belügyminisztérium operatív egységeinek kérésére a nyilvántartásokban ellenőrizte az e szervek tevékenységének alanyát képező személyeket, és átadta számukra a meglévő adatokat;

6. kapcsolati összefüggéseket állított fel azokról a Securitate-apparátus számára fontos személyekről, akik szerepeltek az archivált anyagokban;

7. a PCTF-ektől (*Határátkelési Ellenőrzési Pontok*) kapott tájékoztatások alapján nyilvántartotta az ideiglenesen az országba érkezett külföldieket, a belügyminisztérium utasításai alapján kialakított kategóriákba rendezte őket, és jelezte az egységeknek azon személyek Romániába érkezését, akik ez utóbbiak számára jelentőséggel bírtak;

8. összesítette a Romániába látogató külföldiekről és a Bukaresten lakóhellyel rendelkező román állampolgárokra vonatkozó (az általános felderítő megfigyelésből származó) operatív tartalmú információkat, ezeket kiegészítette a nyilvántartásokban és archívumokban szereplő adatokkal, és az illetékes operatív egységeknek továbbította hasznosításra azokat, amelyek alapját képezhették felderítő megfigyeléseknek.**55**

Az Archiválási, Feldolgozási, Helyreállítási és Mikrofilmezési Részleg a következő feladatokat látta el:

1. megkapta a Securitate központi egységeitől és a Belügyminisztérium Bukaresti Felügyelőségétől az operatív tartalmú archívumi, valamint általános operatív jellegű anyagait, ezeket regisztrálta, állományokba rendezte, konzerválta és tanulmányozásra az érdekelt Securitate-egységek, valamint az ügyészégi és bírósági szervek rendelkezésére bocsátotta;

2. végrehajtotta a rendezetlen anyagok szűrését és kiválogatását, nyilvántartásba véve a Securitate-szervek számára fontos dokumentumokat;

3. végrehajtotta az archívumokban szereplő dokumentumok tematikus feldolgozását, és megszervezte a nyilvántartásukat;

4. szelektív módon végrehajtotta az Informatikai és Dokumentációs Központban meglévő Securitate-archívumokban szereplő lezárt ügyek mikrofilmre másolását, előhívta és ellenőrizte az egységen belül készült, valamint a felügyelőségektől származó mikrofilmeket, megszervezte a nyilvántartásukat és megőrzésüket;

5. útmutatást és támogatást nyújtott az operatív és nem operatív archívumok rendezésében, valamint a Belügyminisztérium központi és területi egységeiben zajló mikrofilmezési tevékenységben.**56**

A Tájékoztató Közlöny Részleg a következő két fő feladatot látta el:

1. a Belügyminisztérium egységeitől fogadta a törvény által védett értékek és társadalmi kapcsolatok veszélyeztetésére alkalmas tettekre és eseményekre vonatkozó adatokat és információkat, melyeket átválogatott, összefoglalt, központosított és közlönyökbe, illetve helyzetértékelőkbe foglalt, hogy tájékoztassa róluk a párt, az állam, a Belügyminisztérium stb. vezetőségét;

2. útmutatást és támogatást nyújtott az MI megyei felügyelőségein belüli tájékoztatási munkaközösségeknek, hogy egységesen és az elfogadott tematikának megfelelően alkalmazzák az *Útmutatások a tájékoztatási tevékenység megszervezéséről, tartalmáról és elvégzéséről* rendelkezéseit.**57**

A Tájékoztatási Dokumentációs Hivatal az 1974. április 25-i 138. sz. rendelet, az 1974. december 19-i 1598. sz. MTH és a belügyminiszter 1974. május 15-i 04218. sz. utasítása alapján jött létre és működött, és biztosította a vezetőségi káderek dokumentációs tájékoztatását, koordinálta a Belügyminisztérium egységeiben zajló tájékoztatási

dokumentációs tevékenységet, valamint a minisztérium szakkönyvtárának tevékenységét.⁵⁸ A Tájékoztatási Dokumentációs Központot a 80-as években Horia Brestoiu ezredes, Gheorghe Zagoneanu vezérőrnagy és Dan Constantin Nicolici alezredes vezette. Helyetteseik között volt: Ion Rizea ezredes, Ion Gleagă ezredes és Petre Anghel ezredes.

„D” – Dezinformációs Különleges Szolgálat

Ezt a már 1968-ban létrehozott szolgálatot többször is átszervezték, a helyzethez folyamatosan hozzáigazított hatáskörökkel. A belügyminiszter 1982. július 6-i D/00150. és D/00151. sz. utasításaival „új, egységes, a jelenlegi és távlati operatív helyzetnek megfelelő módon történt meg a dezinformálási és befolyásolási munka megszervezése”.⁵⁹ Ugyanakkor ezek a szolgálat feladatait meghatározó utolsó iratok közé tartoztak.

A befolyásolási és dezinformációs tevékenység „elsődleges vetülete volt a biztonsági tevékenységnek, és az volt a célja, hogy a műveleti egységekre jellemző operatív-hírszerző lépések összehangolásával, specifikus formákkal és módszerekkel (befolyásolás, dezinformálás, leleplezés, megtévesztés, cáfolás, megfélemlítés, elrettentés, kompromittálás, cáfolás, ellenpropaganda stb.) hozzájáruljon a Románia érdekeinek külföldi érvényesítése ellen irányuló bármilyen ellenséges cselekmény megelőzését, kivédését és semlegesítését célzó munka hatékonyságának növeléséhez.”⁶⁰

A dezinformációs tevékenységeknek folyamatosan az ideológiai aknamunka elleni harc volt a célja: *„a népünk által elért eredmények kisebbítése és Románia nemzetközi hírnevének aláásása érdekében a külföldi, mindenféle politikai árnyalatú reakciós körök továbbra is intenzív diverziós tevékenységet végeznek, melynek célja a román belpolitika hiteltelenítése, megrágalmazva és befektítve a kormányzati rendszer gyakorlatait. Tekintettel arra, hogy Nyugaton manapság divat a szocialista országokon belüli disszidens elemek tiltakozó tevékenységének dicsőítése, annak érdekében, hogy Románia ne képezzen kivételt a többi szocialista országgal szemben, itt is kitaláltak elcsépelte disszidensi eseteket, »szabad szakszervezeteket«, a »rezsím ellenfeleinek« fenntartott pszichiátriai intézeteket, politikai meggyőződésük miatt bebörtönzött személyeket stb., voltaképpen a hidegháború teljes propagandaarzenálját.”*⁶¹ A „D” Szolgálat egyik főnöke szerint ennek a hadjáratnak az volt a célja, hogy *„bármilyen módon destabilizálja a gazdasági, politikai és társadalmi helyzetet, hogy csapást mérjen Románia függetlenségére, szuverenitására és területi integritására”*.⁶²

A „D” Szolgálat az ideológiai aknamunka és a magyar irredentizmus visszaszorításához terveket dolgozott ki a román közösségnek a Nyugatra szolgálati küldetésre utazó személyeken keresztül dezinformálására és befolyásolására. A vizsgált időszakban a „D” Szolgálatot Dumitru Borșan vezérőrnagy (1977 májusa – 1981 júliusa), Ioan Toma ezredes (1981 augusztusa – 1986 októbere) vezette. 1989 decemberében Dumitru Tatu ezredes állt a szolgálat élén.⁶³

SICÎOM – Független Káder-, Oktatási és Szervezési-Mozgósítási Szolgálat (Serviciul Independent Cadre, Învățământ și Organizare-Mobilizare)

A SICÎOM, a Káder- és Oktatási Igazgatóság fő szerve, elsődleges feladata *„a káderek kiválasztási, megismerési, alkalmazási és előléptetési tevékenységének folyamatos javítása”* volt. A cél a Securitate-apparátus minőségének és összetételének javítása volt egyes párt- vagy UTC-aktivisták (*Uniunea Tineretului Comunist – Kommunisták Ifjak Szövetsége*), egyes termelésben foglalkoztatott felsőfokú végzettségű személyek

közvetlenül tisztként történő alkalmazásával; utóbbiakat különösen a gazdasági ágazatok elhárítási részlegeibe helyezték.

A SICÎOM a felvételiző jelöltek által az MI egyik katonai főiskolájának felvételi versenyén (1979) elért eredményeiről szóló jelentésében rámutatnak arra, hogy a *biztonsági fegyvernemre felvett 45 személy között „legalább egyéves munkaviszonnyal rendelkező munkások és műszakiak, párttagok vannak (75 százalékuknak több mint 3 éves munkaviszonyuk volt a termelésben); a felvett jelöltek többsége (1979-ben 64,4 százalék az 1978-as 54,7 százalékhoz képest) munkások, párt- és állami aktivisták és katonai káderek fiai.”*⁶⁴

Ugyanígy a SICÎOM egyik, 1982-re vonatkozó cselekvési tervében megjegyezték, hogy *„különleges figyelmet fognak szentelni a munkások közül származó személyek felvételének. A jelölteket elsődlegesen azok sorából fogják kiválogatni, akik a Securitate szerveivel folytatott együttműködési folyamat során felderítői munkához szükséges tulajdonságokat és alkalmasságot bizonyítottak.”*⁶⁵

A Szolgálat fontosnak tartotta a Securitate kádereinek helyzetét, abban az értelemben, hogy *„lépéseket tett azon káderek helyzetének tisztázása érdekében, akik egészségügyi állapotuk, koruk, alkalmassági hiányosságaik vagy más okok miatt már nem képesek teljesíteni feladataikat a tisztségeikben és a részlegeikben, és egyenként lépéseket tesznek majd olyan munkahelyekre irányításukért, ahol megfelelően teljesíthetnek, vagy a tartalékos állományba helyezésükért vagy nyugdíjaztatásukért.”*⁶⁶

A hivatásos állomány továbbképzése szintén e Szolgálat feladatai közé tartozott, amelynek megvalósítása a tiszti és tiszthelyettesi iskolák továbbképzési programjain való részvétellel valósult meg. *„A Securitate-apparátus összetételének javítása érdekében, ami a képzettséget illeti, intenzívebb lépések történnek majd az egységek felelősségének növeléséért a tekintetben, hogy irányítsák és felkeltsék a káderek figyelmét a felsőfokú képzések iránt. Különleges figyelmet szentelnek majd azoknak a tiszteknek, akik teljesítik a kádertartalékba kerüléshez szükséges többi kritériumot. A tiszteknek ebből a kategóriájából – a katonai oktatási intézményekben és a Ștefan Gheorghiu [p]Akadémián az 1981/1982-es tanévre engedélyezett képzési keret erejéig – kiválasztanak és felkészítenek 2-3 jelöltet, hogy betöltsék a Securitate-apparátusnak kiutalt létszámkeretet.”*⁶⁷

A Szervezési-Mozgósítási Részleg tette meg a minisztérium központi és területi egységei szervezeti struktúrájának, valamint a felszerelések javítására irányuló lépéseket, elvégezte a minisztérium központi és területi tevékenységeinek ellenőrzését, szervezési és mozgósítás-előkészítési tevékenységük ellenőrzését, a csapatok sorkatonákkal történő feltöltését és az operatív felkészültségi, valamint feladatelvégzési állapotuk ellenőrzését. A SICÎOM vezetői között volt Gianu Bucurescu ezredes és Vasile Apostol ezredes is.

Az igazgatóságokon és szolgálatokon belül a tisztségek és állások szerinti feladatok jellegüktől függően változtak a működési szabályzatoknak megfelelően. Példaként mutatjuk be, miként rögzítették a biztonságért és őrzésért felelős U.M. 0625/R.P. részleg tisztjének feladatát a megyei felügyelőségeken: *„A terrorizmus visszaszorítását célzó teljes tevékenység megszervezése, koordinálása és irányítása; közvetlenül aláveti magát a felügyelőség vezetőjének, a szakterületén pedig az U.M. 0625/R.B.-nek; tevékenységét a terrorizmus visszaszorítására vonatkozó pártdokumentumok, a belügyminiszteri utasítások, a katonai szakegységek rendelkezései és a Belügyminisztérium megyei felügyelősége vezetőjének utasítása alapján végzi”.*

A részleg tisztje köteles volt: különleges megfigyelés alá helyezni a legveszélyesebb terrorista elemeket, és ellenőrzése alá kellett vonnia a többi szolgálatnál felmerült eseteket; biztosítania kellett a terrorista elemek által látogatott helyek és körök általános megfigyelését; biztosítania kellett a terrorizmus visszaszorítása terén egy olyan felderítő

hálózat kialakítását, mely képes információkat gyűjteni a terrorista csoportosulások terveiről; stb.⁶⁸

A Securitate helyi szintű szervezetei

Szervezetüket tekintve az MI-felügyelőségek biztonsági struktúrája megyei szinten általában a következőképpen nézett ki:

Parancsnokság
I. Szolgálat – belföldi hírszerzés
II. Szolgálat – gazdasági elhárítás
III. Szolgálat – kémelhárítás
U.M. 0625/C.P.
U.M. 0625/R.P. – biztonság és őrzés (közvetlenül a felügyelőség vezetőjének alárendelve)
U.M. 0544 Iroda
Bűnvádi Nyomozati Iroda
az operatív és távközlési technika telepítéséért és üzemeltetéséért felelős szolgálat
Távközlési Szolgálat
az operatív technika javítását végző, „T” Különleges Egységnek alárendelt területi központ
a titkosírások és a névtelen írások szerzőinek feltárását végző, az „S” Különleges Egységnek alárendelt iroda
Megfigyelési Szolgálat
Nyomozati Szolgálat
Informatika és Dokumentációs Szolgálat
Elemzési és Összegzési Szolgálat (közvetlenül a felügyelőség vezetőjének alárendelve)
Útleveleszolgálat
Titkos Levelezést Szállító Szolgálat⁶⁹

A Securitate-felügyelőségek közül Bukarest Megyei Jogú Város Felügyelősége (IMB – Securitate) volt a legfontosabb, többek között a létszámát tekintve is, ami – természetesen – összefüggésben állt hírszerzési tevékenységének jelentőségével és a megfigyelt vagy a hírszerzési hálózathoz tartozó személyek számával.

Az IMB-Securitate helyzetére vonatkozó egyik, 1981. májusi tájékoztatóban ez áll: „A belföldi hírszerzés területén 87 tiszt van, akik 961 objektummal, 23 vonallal foglalkoznak, ami összességében 35 397 feldolgozott személyt jelent a munkabázisban, ami gyakorlatilag 292 ügydossziét és 3329 hálózati személy foglalkoztatását jelenti. A gazdasági elhárítás területén 81 tiszt van, 555 objektummal, 8259 feldolgozott személlyel a munkabázisban, ami 208 ügydossziében és 3740 hálózati személyen keresztül lett átfogva. A kémelhárítás területén a tisztek száma 47, a feldolgozott objektumoké 110, a tartott vonalaké 27, a munkabázis 723 feldolgozott személyt, 146 ügydossziét tartalmaz 1280 hálózati személlyel. A biztonság és őrzés területen 8 tiszt van, a munkabázisban 40 feldolgozott személy, 5 ügydosszié és 256 hálózati személy szerepel. Végül az operatív vizsgálati területen 108 tiszt van alkalmazásban, a munkabázisban szereplő személyek száma 16 359, a hálózati személyek száma 8460, ügydossziék nélkül.”⁷⁰

A kommunista rezsim utolsó évtizedében a Securitate részvétele a falvak életében sokkal nagyobb fontosságot kapott, mint a korábbi években. A belügyminiszter 1981. augusztus 1-i 140. számú, a falusi környezetben végzett operatív-felderítő tevékenység megszervezéséről és elvégzéséről szóló utasításában az áll, hogy „a falusi településeken található, az állam biztonsága szempontjából érdeklődésre számot tartó személyek,

objektumok, helyek és környezetek megfigyelését a községi Milícia-őrsök dolgozói látják el azok kivételével, akiket/amelyeket közvetlenül a Securitate-szervek hatáskörébe utaltak, és célja előzetes információkat szerezni olyan bűncselekmények, tettek vagy jelenségek előkészítéséről vagy elkövetéséről, amelyek hátrányosan érinthetik az állam biztonságát, valamint alaposan megismerni és állandó ellenőrzés alatt tartani az operatív biztonsági helyzetet.”⁷¹

A szükséges információk megszerzése érdekében létrehoztak egy informátorokból, együttműködőkből és rezidensekből álló különleges hírszerzési hálózatot.⁷² A falvakban végzett állambiztonsági munka megszervezéséért és elvégzéséért az I. Igazgatóságra hárult a teljes felelősség.⁷³ A kérdéses községekért felelő Securitate-tisztek havonta legalább egyszer, vagy amikor szükség volt rá, felkeresték ezeket.⁷⁴ Ugyanakkor a DSS-nek kötelessége volt biztosítani a falvakba vezényelt diákok és Milícia-káderek szakképzését.⁷⁵

A munka szempontjából érdekes személyek, objektumok, helyek és környezetek megismeréséhez minden községi Milícia-őrsön nyitottak egy objektum-dossziét.⁷⁶ Ebben összefoglalták a település történetét, szerepeltek benne táblázatok a mezőgazdasági egységek, iskolák és polgármesteri hivatalok vezetőiről és személyzetéről, továbbá összesítőket fűztek le az intézményekben tevékenykedő informátorokról, valamint a volt politikai foglyokról (legionáriusok, parasztpártiak, liberálisok stb.).

A Securitate vezetősége

A DSS a 80-as évek folyamán, egészen 1989 decemberéig, nemcsak a korábbi évtizedben kialakított struktúrát és hatásköröket tartotta meg, hanem vezetősége legnagyobb részét is. A Securitate vezetősége és struktúrája 1989. december 22-én a következőképpen nézett ki:

Iulian Vlad vezérezredes, a Belügyminisztérium államminisztere és a DSS vezetője;

Aristotel Stamatoiu altábornagy, a Belügyminisztérium miniszterhelyettese, a CIE vezetője;

Gianu Bucurescu vezérőrnagy, a Belügyminisztérium miniszterhelyettese;

Ștefan Alexie vezérőrnagy, a Belügyminisztérium államtitkára;

Ioan Marcu vezérőrnagy, a DSS Politikai Tanácsának vezetője;

Külügyi Hírszerző Központ – CIE (U.M. 0544): igazgató – Aristotel Stamatoiu altábornagy;

I. Igazgatóság Belföldi Hírszerzés (UM 0610): igazgató – Gheorghe Rațiu ezredes, igazgatóhelyettesek – Ilie Merce ezredes, Gabriel Anastasiu alezredes és Elena Moca alezredes;

II. Igazgatóság Gazdasági Elhárítás (UM 0617): igazgató – Emil Macri vezérőrnagy, igazgatóhelyettesek – Constantin Stan alezredes és Claudiu Bucur alezredes;

III. Igazgatóság Kémelhárítás (UM 0625 CP): igazgató – Aurelian Mortoiu vezérőrnagy, igazgatóhelyettesek – Filip Teodorescu ezredes, Emil Rădulescu alezredes és Gheorghe Diaconescu alezredes;

IV. Igazgatóság Katonai Elhárítás (UM 0632): igazgató – Gheorghe Vasile altábornagy, igazgatóhelyettesek – Radu Bălășoiu ezredes, Mihai Uță alezredes és Dumitru Petanca alezredes;

V. Igazgatóság Biztonság és Őrzés (UM 0666): igazgató – Marin Neagoe vezérőrnagy;

VI. Igazgatóság Bűnvádi Nyomozás (UM 0638): igazgató – Gheorghe Vasile ezredes, igazgatóhelyettes – Pătru Murariu ezredes.

Különleges egységek:

Operatív Technikai és Távközlési Parancsnokság (CTOT): igazgató – Ovidiu Diaconescu vezérőrnagy;

„T” Különleges Egység („Tonola”⁷⁷, telefonok lehallgatása és videomegfigyelés): igazgató – Alexandru Țencu vezérőrnagy, igazgatóhelyettesek – Gheorghe Bușu alezredes és Ștefan Toader alezredes;

„P” Különleges Egység (operatív technika kutatása, tervezése és gyártása): igazgató – Teodor Hristea alezredes;

„S” Különleges Egység (levelezés ellenőrzése): igazgató – Constantin Marinescu ezredes, igazgatóhelyettesek – Eugen Grigorescu alezredes és Aurora Negoită alezredes;

„R” Különleges Egység (belföldi titkos távközlés és külföldi rádiós távközlés megfigyelése): igazgató – Radu Remus ezredes, igazgatóhelyettes – Tiberiu Lopatiță alezredes;

„F” Különleges Egység (megfigyelés és nyomozás): igazgató – Ion Băjenaru ezredes, igazgatóhelyettes – Paula Stanciu alezredes;

Informatikai és Dokumentációs Központ (CID): igazgató – Dan Nicolici alezredes;

C Szolgálat titkos levelezés szállítása: igazgató – Mircea Ștefănescu ezredes;

D Szolgálat dezinformáció és a külföldi „reakciós” csoportok hiteltelenítése: igazgató – Dumitru Tatu ezredes;

Terrorelhárítási Harci Különleges Egység (USLA – UM 0620): igazgató – Gheorghe Ardeleanu ezredes, igazgatóhelyettesek – Gheorghe Troșca alezredes és Ion Bliorț alezredes;

Államtitok-védelmi Független Szolgálat (SIASS);

Külkereskedelmi Független Szolgálat (SICE): igazgató – Ștefan Alexandru igazgató;

Titkársági-Jogi Független Szolgálat (SISJ): igazgató – Florică Dobre ezredes, igazgatóhelyettes – Aurel Rogoian alezredes;

Káderek, Oktatás, Szervezés és Mozgósítás Független Szolgálat (SICÎOM): igazgató – Maria Petrescu ezredes, igazgatóhelyettes – Eugen Jeledințan;

Különleges Légi Egység (50. Flotilla);

Securitate-csapatok Parancsnoksága: igazgató – Grigore Ghiță vezérőrnagy.

Ami az állományt illeti, 1989. december 22-án a DSS-ben 15 312 személy dolgozott, közülük 10 114 tiszt, ebből 1892 fedett egységekben, 4124 központi Securitate-egységekben, 81 iskolákban és 4017 a megyei és a fővárosi Securitatéknál, valamint 791 műszaki tiszthelyettes, 3179 tiszthelyettes és 1228 polgári személy.⁷⁸

Az 1978–1989 időszakban Tudor Postelnicu és Iulian Vlad álltak Securitate élén.

A Moreni-i Gépgyárban esztergályosként dolgozó Tudor Postelnicu 1945-ben lépett be az UTC-be. Az 50-es években pártaktivista karriert futott be a câmpinai és ploiești helyi szervezetekben, hogy aztán az 1959–1964-es időszakban az UTM (*Ifjú Munkások Szövetsége*) Szervezési Részlegének vezetője és a Központi Bizottság tagja legyen. 1969-ig a PMR/PCR (*Román Munkáspárt / Román Kommunista Párt*) Központi Bizottságának oktatójaként tevékenykedett, majd visszaküldték helyi szintre az Olt, majd Buzău megyei pártbizottság titkárának. Az 1976–1978-as időszakban a Buzău Megyei Pártbizottság első titkárának nevezték ki, 1978. március 7-étől pedig a DSS vezetőjének, államminiszteri rangban. A Securitate élén eltöltött csaknem egy évtized után

1987. október 5-én belügyminiszterré nevezték ki, amely tisztséget 1989. december 22-ig töltötte be. Mandátuma alatt, amelynek kezdetét megterhelte Ion Mihai Pacepa tábornok szökése, tovább nőttek a Securitate-apparátuson belüli feszültségek, egyes káderek előléptetésének elmaradása, az egyre több és a hírszerzési munkától idegen feladat, valamint az egész román társadalomban növekvő elégedetlenségek miatt. A

pártvezetőség kezdte egyre inkább vállalatnak tekinteni a Securitate apparátusát, és a valóságtól elszakadt bevételtervekkel a belföldi feladatok pedig kezdtek egyre inkább elnyomó jelleget ölteni.

A tanító végzettségű Iulian Vlad 1946-ban lépett be az RKP-ba, majd több tisztséget is betöltött ifjúsági aktivistaként (1947–1951). A tisztiiskola elvégzése után hadnagyi rangot kapott, és felvették a Belügyminisztérium Politikai Főigazgatóságára. Az 50-es években a Belügyminisztérium Káderigazgatóságán futott be karriert irodavezetőként, aztán részlegvezetőként és végül az Oktatási Szolgálat vezetőjeként. 1960 és 1967 között a Káderigazgatóság vezetőjének volt a helyettese, hogy aztán 1967 júniusában átvegye az Oktatási Igazgatóság – 1970 áprilisától Személyzeti-Oktatási Igazgatóság a neve – vezetését, 1974-ig. Ezt követően kinevezték a băneasai aktív tiszti főiskola parancsnokának (1974–1977). 1977. május 9-étől tíz évig államtitkár a Belügyminisztériumban, „a kémstruktúrák koordinálásával kapcsolatos specifikus feladatokat” látva el. 1987. október 5-én nevezték ki a DSS vezetőjének, államminiszteri rangban, mely tisztséget letartóztatásáig, 1989. december 31-ig töltötte be. Bár a történetírók egy része sokra tartja azért, ahogy a Securitate az 1989. decemberi forradalom idején viselkedett, mégis bírálták a Tudor Postelnicuval és a Ceaușescu családdal szemben tanúsított szolgálékúságáért.⁷⁹

Iulian Vlad nagyon nehéz időszakban vette át a DSS vezetését, ugyanis mind az országban, mind a Securitate-n belül rendkívül negatív hangulat uralkodott. Ilyen körülmények között, intézménye megmentése érdekében, Iulian Vlad (saját állításai szerint) megpróbálta a DSS-t inkább a hírszerzési tevékenységek felé irányítani, és kevésbé kiszolgáltatni a legfelsőbb pártvezetésnek. Ezen próbálkozások ellenére a Securitate folytatta az előző években tanúsított elnyomó gyakorlatát, elsősorban a Ceaușescu-rezsimmel szemben fellépő valós vagy kitalált ellenállók felszámolása érdekében foganatosított letartóztatásokkal és nyomozásokkal. Ez is volt az egyik oka annak, hogy intézményként 1989 decemberében összeomlott. Következésképpen a káderek legnagyobb része a Honvédelmi Minisztériumban és később a december utáni román állam hírszerző struktúráiban talált menedékre.

Fordította: Bandi István

¹ A tanulmány szerzője Liviu Țăranu, a Securitate Levéltárait Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) levéltárának főtanácsosa. 1998-ban diplomázott a jászvásári Alexandru I. Cuza Egyetem Történettudományi Karán. 2006-ban szerzett doktori fokozatot. Számos tanulmány és 10 kötet társszerzőjeként, illetve szerzőjeként a román kommunizmus témáját kutatja.

² Az eredeti szöveg jelzései nem következetesek, valószínűleg itt is a Belügyminisztériumról, vagyis az MAI-ról van szó, ugyanis az MI csak 1989 után kerül használatba. *(A fordító megjegyzése.)*

³ ACNSAS (Securitate Levéltárait Vizsgáló Országos Tanács Levéltára), Dokumentációs fond, 13 219 dosszié, 4. köt. 83.

⁴ Uo. 85–86.

⁵ Oprea, 2002, passim.

⁶ E téren a biztonsági struktúrákon belül központi elem volt az információk felkutatási terve, melyet felülvizsgáltak és 30 napon belül frissítettek, kihangsúlyozva, hogy „minden munkával kapcsolatos kérdésben vagy illetékességbe tartozó feladatban, mint ahogy az összes feldolgozás alatt álló ügy esetében az egységek vezetői felelősek a megelőzésért és a leghatékonyabb hírszerző, műszaki-operatív és más természetű berendezések biztosításáért, melyekkel megvalósítható egy teljes mértékben törvényes állapot”. ACNSAS, Dokumentációs fond, dosszié 13219. 4. köt. 86.

-
- ⁷ Troncotă, 2012.
- ⁸ ACNSAS, Dokumentációs fond, 13 219 dosszié, 4. köt. 10.
- ⁹ Uo. 92. dosszié, 6. köt. 89–100.
- ¹⁰ Ua.Uo. 7. köt. 7., 39.
- ¹¹ Uo. 13 219 dosszié, 4. köt. 86–87.
- ¹² Uo. 92. dosszié, 12. köt. 31–38.
- ¹³ Uo. Uo. 32.
- ¹⁴ Uo. 33–34
- ¹⁵ Uo. 34–35.
- ¹⁶ Uo. 92. dosszié, 13. köt. 2–14.
- ¹⁷ Uo. 3.
- ¹⁸ Uo. 4.
- ¹⁹ Uo. 4v–5.
- ²⁰ Uo. 6–7.
- ²¹ Uo. 1., 13.
- ²² Uo. 9–14.
- ²³ Uo. 15.
- ²⁴ Bădescu, 2010: 25–26.
- ²⁵ Ioniță, 2013: 132.
- ²⁶ ACNSAS, fond Cadre, Macri Emil személyes aktája, 77.
- ²⁷ Lásd a 130/1972. sz. rendeletet módosító, a Belügyminisztérium létrehozásáról, szervezetéről és működéséről szóló 362. sz. rendeletet, mely aztán a 38/1972. sz. törvényként lépett életbe. H. K., I. rész, 94. sz. 1973. június 27. A Belügyminisztérium létrehozásáról, szervezetéről és működéséről szóló 130/1972. sz. rendelet, újraközölve a H. K. 1973. július 26.
- ²⁸ ACNSAS, Dokumentációs fond, 92. dosszié, 13. köt. 17–18.
- ²⁹ Uo. 19. További részletekért lásd Hairabetian, 2009.
- ³⁰ ACNSAS, Dokumentációs fond, 92. dosszié, 13. köt. 24.
- ³¹ Uo. 1. 36.
- ³² Uo. 39.
- ³³ Uo. 39–40.
- ³⁴ Uo. 37.
- ³⁵ Uo. 41.
- ³⁶ Uo.
- ³⁷ Uo.
- ³⁸ Uo. 42.
- ³⁹ Uo.
- ⁴⁰ Uo. 42.
- ⁴¹ Uo. 43.
- ⁴² Uo. 44–45.
- ⁴³ Uo. 49.
- ⁴⁴ Troncotă, 2011.
- ⁴⁵ ACNSAS, Dokumentációs fond, 92. dosszié, 4. köt. 125.
- ⁴⁶ Uo. 124.
- ⁴⁷ Uo. 129.
- ⁴⁸ Jó példa erre a Securitate válasza a rezsimmelles írásokra, melyeket kezdetben a „felső vezetéssel”, majd a „szocialista államrenddel” szemben „ellenségesnek” neveztek, hogy aztán végül, amikor szokatlanul hevesen Ceaușescu-ellenessé váltak, akkor csak a semleges „nem megfelelő tartalom” kifejezést használták rájuk. Ezzel azt kívánták bizonyítani, hogy Romániában „már nincsenek olyan »ellenséges« elképzelések, megnyilvánulások vagy tettek, melyek bármilyen veszélyt jelenthetnének a rezsimre”. Lásd Cotoman, 2006: 67.
- ⁴⁹ Țăranu, 2008.
- ⁵⁰ Constantin, 2008: 69. A szerző megjegyzi, hogy 1989-ben az UM 0110 állományának kevesebb mint egy százaléka foglalkozott a Stasi műveleteivel, holott ez a szolgálat jelentős románellenes akciókban vett részt. Az állomány legnagyobb részét a „mindig elsőbbséget élvező” szovjetek és magyarok kémtevékenységének kivédésére irányították.
- ⁵¹ ACNSAS, Dokumentációs fond, 92. dosszié, 4. köt. 133–134.
- ⁵² Uo. 92. dosszié, 13. köt. 62.
- ⁵³ Uo. 65.
- ⁵⁴ Uo. 67.
- ⁵⁵ Uo. 68.

-
- ⁵⁶ Uo.
⁵⁷ Uo.
⁵⁸ Uo. 64.
⁵⁹ Vălean–Călugărița, 1983.
⁶⁰ ACNSAS, Dokumentációs fond, 13 219 dosszié, 4. köt. 86–87.
⁶¹ Uo. Dokumentációs fond, 8932 dosszié, 1. köt. 371.
⁶² Toma, 1983.
⁶³ Ilinca–Bejenaru, /2011: 142.
⁶⁴ ACNSAS, Dokumentációs fond, 11 488 dosszié, 93.
⁶⁵ Ua. 12 600 dosszié, 15. köt. 2.
⁶⁶ Uo. 1. 2.
⁶⁷ Uo. 6.
⁶⁸ Uo. Dokumentációs fond, 13 279 dosszié, 2. köt. 92.
⁶⁹ Uo. 13 219 dosszié, 2. köt. 2. 1. 29.
⁷⁰ Uo. 12 600 dosszié, 16. köt. 16, l. 8.
⁷¹ Uo. 11 491 dosszié, 130. köt. 130.
⁷² Uo. 2.
⁷³ Uo. 4.
⁷⁴ Uo. 5.
⁷⁵ Uo. 9.
⁷⁶ Uo. 6.
⁷⁷ A Tonola elnevezés abból fakad, hogy abban az épületben, amelyben a T egység működött, korábban a Max Tonola nevét viselő téglagyár működött. A kitermelt agyag miatt visszamaradt vermeket is Tonolának neveztek. Az ötvenes évek elejéig ezen a helyen volt a Tonola-sétány is.
⁷⁸ Olaru–Herbstritt, 2005: 436–437.
⁷⁹ Troncotă, 2014: 210–214.

Levéltári források

Securitate Levéltárait Vizsgáló Országos Tanács Levéltára (ACNSAS)

Dokumentációs fond

13 219 dosszié

12 600 dosszié

11 491 dosszié

Hivatkozott irodalom

Bădescu, 2010

Gl. mr. (r) Dumitru Bădescu: Securitatea economică, parte componentă de bază a securității naționale. *Vitralii. Lumini și umbre*, 2. sz. március. 25–26.

Constantin, 2008

Ion Constantin: Securitatea în revoluția română din decembrie 1989. *Periscop*, nr. 4. december.

Cotoman, 2006

Gheorghe Cotoman: *Anchete ale Securității. Dezvăluirile unui fost anchetator de la Direcția a VI-a a D.S.S. Iași*, Editura Pim.

Hairabetian, 2009

-
- Hagop Hairabetian: Cum s-a născut „Arta”. Scurtă istorie de la începuturile antiterorismului în România. *Vitralii – lumini și umbre* [a román hírszerző szolgálatok veteránjainak lapja], 1. sz. december. 27–36.
- Ilinca– Bejenaru, 2011
Alina Ilinca – Liviu Marius Bejenaru: Regizorii de culise. Șefii Serviciului „D” (Dezinformare) din cadrul Securității. *Caietele CNSAS*, nr. 7–8 (1–2).
- Ioniță, 2013
Nicolae Ioniță: Fișe biografice ale șefilor de direcții regionale de Securitate din anii ’60. *Caietele CNSAS*, nr. 1–2. (11–12).
- Olaru–Herbstritt, 2005
Stejărel Olaru – Georg Herbstritt: *STASI și Securitatea*. București, Editura Humanitas.
- Oprea, 2002
Marius Oprea: *Banalitatea răului. O istorie a Securității în documente. 1949–1989*. Studiu introductiv de Dennis Deletant. Iași, Editura Polirom.
- Țăranu, 2008
Liviu Țăranu: Gheorghe Apostol în „dialog” cu Securitatea (1989.) In *Arhivele Securității*, 4. köt. București, Editura Enciclopedică. 649–670.
- Toma, 1983
Col. Ioan Toma: Dezinformarea – armă specifică de luptă și sarcină a întregului aparat de securitate în activitatea de prevenire și contracarare a oricăror activități ostile. *Securitatea*, nr. 1 (65) 48–58.
- Troncotă, 2011
Cristian Troncotă: Direcția Contrainformații Militare. In Octavian Roske (szerk.), *România 1945–1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea A–E*. Bukarest, I.N.S.T. 516–521.
- Troncotă, 2012
Cristian Troncotă: Istoria serviciilor secrete. *Art-emis*, január 18.
- Troncotă, 2014
Cristian Troncotă: *Duplicitarii. Din istoria serviciilor de informații și securitate ale regimului comunist din România (1965–1989)*. București, Editura Elion.
- Vălean–Călugărița, 1983
Col. Gavrilă Vălean – lt.-col. Nicolae Călugărița: Câteva considerații cu privire la tehnica acțiunilor de dezinformare și influență vizând cadre și agenți de spionaj. *Securitatea*, nr. 3 (63) 56–66.